

**HOE DR. H. F. KOHLBRUGGE
PREDIKANT WERD**

DOOR

H. VAN DRUTEN, (1850-1931)

LEIDEN - A.A. RENSINK
1884

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2010

TOELICHTING over het ontstaan van dit boek:

Vijf twistpunten

... Nadien las Kuyper de vrienden van Kohlbrugge nog herhaaldelijk de les. In een artikel in *De Heraut* van 1 april 1883 duidde hij hen aan met de term “neo-kohlbruggianen”. Jongeren zijn gekomen, aldus Kuyper, die door de verklaarbare liefde van de epigoon verleid, het als hun roeping hebben geacht, een ‘breuke’ in het leven te roepen, die als God het niet verhoedt steeds dieper door moet scheuren; daardoor lopen de neo-kohlbruggianen het gevaar, in sectarische paden terecht te komen.

Over een vijftal punten bestaat volgens Kuyper verschil van opvatting.

- Het eerste betreft de vraag, of dr. Kohlbrugge als een buitengewoon gezant van de Heere moet worden erkend en of zijn uitlegging van het Woord als bindend is te beschouwen; naar Kuypers oordeel bleef Kohlbrugge, hoe uitnemend ook, een feilbaar mens.
- Verschillend wordt er ook gedacht over de vleeswording van het Woord: nam de Persoon van de Zoon zondig of onzondig vlees aan?
- Een ander punt betreft de heiligmaking. Volgens de neo-kohlbruggianen verschilt de wedergeborene in niets van de verworpene dan alleen daarin, dat een voorwerpelijke heiligmaking voor hem, buiten hem, in Christus gereed ligt.
- Voorts beweren de aanhangers van Kohlbrugge -nog steeds volgens Kuyper - dat het Woord van God, zoals het in de Heilige Schrift voor ons ligt, ook zonder bijkomende werking van Heilige Geest een Goddelijke kracht in zich draagt. De gereformeerde vaders hebben dit echter bestreden.
- Als laatste verschilpunt noemt Kuyper dat de neo-kohlbruggianen staande houden dat er in Christus’ Kerk overheden kunnen zijn die men in de consciëntie gehouden is te gehoorzamen, zelfs als ze iets anders geldend maken dan het gezag van Gods Woord. Dit “legitimisme” werpt volgens Kuyper het grondbeginsel van het gereformeerd kerkrecht omver en doet noodzakelijkerwijs als revolutie brandmerken wat niets is dan betoon van gehoorzaamheid aan Koning Jezus.

In antwoord op het *Heraut-artikel* verscheen op 5 april 1883 een Open Brief waarin Kuypers beweringen werden weerlegd. Wie deze brief opstelde, werd niet vermeld, maar het is zo goed als zeker dat mevrouw Maria Wilhelmina Gobius du Sart-Schorer, weduwe van ds. G. J. Gobius du Sart, de schrijfster was.

Ten aanzien van de genoemde punten merkt zij het volgende op.

1. Dat Kohlbrugge een feilbaar mens was, is natuurlijk juist; daarvan was hij ze wel het meest overtuigd. Toch is elk woord van Kohlbrugge voor zijn oprechte leerlingen dierbaar, zelfs onmisbaar. Onwaar is echter de bewering dat hij voor zich een gezag opeiste, zoals de profeten in Israël hadden.
2. Wat betreft het punt van de vleeswording van het Woord is op te merken dat de door Kuyper bestreden leringen van J.F. Bula niet aan de vrienden van Kohlbrugge mogen worden geweten.
3. Met betrekking tot de heiligmaking sprak Kohlbrugge nooit van een in de gelovigen “inwonende hebbelijkheid”, maar wel van een blijmoedige hoop op Gods beloften, dat Hij het maken zal dat wij in Zijn geboden en inzettingen wandelen.
4. Ten onrechte wordt beweerd dat volgens de leerlingen van Kohlbrugge het Woord Gods ook zonder bijkomende werking van de Heilige Geest een Goddelijke kracht in zich draagt. De Goddelijke ingeving van de Heilige Schrift staat bij hen als een paal

boven water. Zonder de Heilige Geest is het volgens hen onmogelijk uit de heilfonteinen troost te putten.

5. Onwaar is ook de bewering dat de volgelingen van Kohlbrugge de soevereiniteit van Koning Jezus niet handhaven. Van ganser harte onderschrijven zij de Gereformeerde confessie, maar Kuypers ijveren voor de belijdenis slaan zij met enig wantrouwen gade.

Kuypers artikelen in De Heraut waren voor de hervormde predikant van Rijnsburg, H. van Druten, aanleiding, een boekje over het leven van Kohlbrugge samen te stellen. Hij meende daarmee in een behoefte te voorzien, omdat Kohlbrugge bij de meeste jongere predikanten en gemeenteleden te weinig bekend was. Het werkje verscheen in 1884 onder de titel: "*Hoe Dr. H.F. Kohlbrugge predikant werd*".

De auteur laat zich positief over Kohlbrugge en diens leerlingen uit. Het feit dat predikanten, gevormd in de school Kohlbrugge-Wichelhaus, allen in de landskerken een standplaats zochten, bewijst dat ze evenals hun leermeester van elk sectarisme afkerig waren of zijn, aldus Van Druten.

Overgenomen uit: **DISCIPELEN VAN KOHLBRUGGE** Door Drs. M. den Admirant. Uitgave: Antiquariaat/uitgeverij 'Blassekijn', Bleskensgraaf

INHOUD

TOELICHTING over het ontstaan van dit boek

Voorbericht

1. Inleiding
2. Zijn Jeugd
3. Afgezet als Luthers Proponent
4. Aan de belofte voldaan
5. In uitstekend Gezelschap
6. Gevolgen van de weigering
7. Protesteren
8. Gescheiden
9. Naar Elberfeld
10. Naar Holland terug
11. Reis naar Godesberg
12. Redenen van de ontevredenheid
13. Aangenomen
14. Een vrije Gemeente
15. Kohlbrugge Predikant
16. Brief van Kohlbrugge aan Mevrouw Van der Heydt
17. Een Jubileum
18. Zijn Begrafenis

Bijvoegsel I

Bijvoegsel II

VOORBERICHT

Wat toch mag schrijver dezes genoopt hebben tot het samenstellen van dit werkje zal wellicht deze of gene vragen?

Zijn antwoord is tweeledig:

Eensdeels hebben de artikelen van “*De Heraut* in 1881 over Kohlbrugge en diens vrienden” hem tot onderzoek naar deze verschijning op kerkelijk terrein geleid.

In de tweede plaats achtte hij ook zijn jeugdige ambtsbroeders geen ondienst te doen met deze uitgave, aangezien hij voor zich meent, dat Kohlbrugge bij de meeste jongere predikanten en gemeenteleden te weinig bekend is.

Een poging dus tot uitbreiding van de kennis omtrent de Elberfeldse Pastor, ziedaar het doel van dit boekje.

Is dit doel bereikt? De toekomst zal het leren.

Hartelijk dank aan allen, die hem bij deze arbeid steunden. Vooral u, waarde Ambtsbroeder Dr. A. Zahn! vraagt hij die dank te willen aanvaarden. Voor nadere inlichtingen houdt hij zich steeds aanbevolen.

Gegronde aanmerkingen zullen niet welwillendheid ontvangen en met nauwgezetheid overwogen worden.

Moge hij het de Hoogleraar Beets kunnen nazeggen: dat “zijn beoordeelaren zacht over het algemeen” waren.

De schrijver

Rijnsburg, Augustus 1884

1. INLEIDING

In het jaar 1833 kwam bij J.H. den Ouden te Amsterdam een boekje uit onder de volgende titel: “Het Lidmaatschap bij de Herv. Gemeente hier te lande mij willekeurig belet.” Voorafgaat mijn afzetting als Luthers proponent. Echte bescheiden van H.F. Kohlbrugge, Doctor in de Godgeleerdheid.”

Met voorbeeldloze nauwgezetheid heeft de schrijver hierin het bewijs geleverd, hoezeer het hem ernst, nee een gewetenskwestie was, om lid te worden van de Ned. Herv. Kerk. De inhoud van deze bescheiden is te belangrijk om ze met stilzwijgen voorbij te gaan. Een zaakrijk résumé daarvan zij ons veroorloofd.

Zoals de titel aanduidt gaat zijn afzetting als Luthers proponent vooraf. Hij verhaalt daarin, hoe hij sedert zijn 10e jaar onderwijs ontving in de H. Luther leer door J.F. Schulze, daarna zijn bezoek aan het Atheneum te Amsterdam, zijn studie in de filosofie, in de poëzie, welsprekendheid en Oosterse letterkunde. Tegenspoeden, zijn vader getroffen, brachten hem tot nadenken en, krachtens zijn opvoeding een streng aanhanger van de gemeente van zijn vaders, deed hij daarbij eerst belijdenis en werd kort daarop kandidaat. Toen hij echter zijn eerste leerrede zou uitspreken, behaagde het de Almachtige Diens Zoon in Hem te openbaren, en zijn voordrachten droegen daarvan dan ook de duidelijkste sporen. Het “wee mij zo ik het Evangelie niet verkondig” zegt hij, “brandde mij gedurig op het hart.”

Het bestuur van de H.L. Gemeente was drieledig en bestond uit:

1e het consistorie of vergadering van predikanten en ouderlingen;

2e de diakenen en

3e de vertegenwoordigers of degenen die het stemrecht van de Gemeente in het verkiezen van predikanten, het aanstellen van proponenten en het oordelen over de zuiverheid van de leer voor hun rekening hadden.

Nu waren er tijdens Kohlbrugge's proponentschap twee predikanten, wier gevoelens enigszins verschilden, namelijk I. Uckerman, die tot de Duitse Neologie overhelde en Bendinger, een voorstander van de zuivere onvervalste leer en tevens K's leermeester in de Dogmatiek. Juist dit laatste bezorgde onze man veel vijanden onder de notabelen van Zijn gemeente, die dan ook niet schroomden een geschikte gelegenheid aan te grijpen om hem de voet te lichten.

De 13e Mei 1827 preekte Ds. Uckerman over Joh. 16: 5-15. “Ik was onder zijn gehoor”, zegt Kohlbrugge, “en hoorde tot mijn verbazing de negatieve Neologie in al haar omvang voordragen. Na kerktijd meende ik de predikant te spreken, doch werd daarin verhinderd.” Na met verschillende getuigen over het gehoorde gesproken te hebben, diende Kohlbrugge schriftelijk zijn bezwaren bij de president vertegenwoordiger in. Een week later moest hij in de vergadering komen, die spoedig uit haar midden een commissie van onderzoek benoemde, welke commissie met de betrokken predikant daarover van gedachte zou wisselen. Het antwoord van de predikant vond de vergadering bevredigend en hiermee scheen de zaak gesust. Men had echter buiten de waard gerekend.

Op de 2^e Pinksterdag juist toen Kohlbrugge de namiddaggodsdiensdienst zou leiden, vernam hij dat Ds. Uckerman 's morgens in de kerk verklaard had, dat al degenen, die hem, Uckerman van onrechtzinnigheid beschuldigden, dwepers waren, die de mens tot zelfmoord brachten.

De repliek, die hierop volgde, was kort. De gemeente werd tot liefde aangemaand en verder sprak de proponent geen woord meer over het voorgevallene.

Kort daarop bij de president-ouderling zijnde, werd hij door deze insgelijks van dweepzucht beschuldigd, en Hem werd niet onduidelijk te verstaan gegeven, dat hij Ds. U. om vergiffenis moest gaan vragen..

Dit weigerde hij. Met de Bijbel en de symbolische boeken onder de arm begaf hij zich ter wederlegging naar de vergadering van het Consistorie, menende daar Ds. U. te vinden. Maar nee deze was er niet, en - het is bijna niet te geloven - de president verklaarde hem, dat theologische onderwerpen daar niet ter sprake behoeften te komen en goed waren onder een pijpje afgehandeld te worden. Meer verbaasd dan geërgerd hoorde Kohlbrugge allerlei onzinnige beschuldigingen welke men hem ten laste legde, met bewogen gemoed aan. Hoe zou hij dit net ontwarren? Veertien dagen verliepen onder allerlei bedreigingen voor hem, tot men hem als ultimatum stelde een brief te schrijven, waarin hij de predikant U om vergiffenis smekende, tevens herroepen zou al wat hij tegen deze te zeggen had.

De brief werd geschreven doch de woorden: "herroepen zou ik de zaak niet kunnen ten ware ik anders overtuigd werd" waren te stellig om hem aan te nemen. Het was echter even moeilijk voor hem, wanneer hij anders gehandeld had. Het gezegde van een ouderling toch: "laat hem maar herroepen dan zullen wij hem wel knevelen" en van een andere: "als hij herroept hangt hij zichzelf een strop om de hals" gaven blijken van de liefelijke voornemens, die men omtrent hem koesterde. Hoger en hoger steeg het ongenoegen. De rechtbank, de provinciale Gouverneur, ja, zelfs de Koning werden in deze zaak ter beslissing geroepen, maar als om strijd verklaarde Koning, Gouverneur en rechtbank, dat de proponent aangesteld moest blijven. Verscheidene gemeenteleden zelfs, die zeer met Kohlbrugge ingenomen waren kwamen gedurig zijn herstelling aan het Consistorie vragen, en toen zij op 6 September in grote getale zich naar het bestuur begaven om hun verzoek zelfs in biddende houding te herhalen, vonden zij de ingang met kettingen afgesloten en zagen zij zich weldra door een militaire macht omringd. Hadden bedreigingen niet geholpen, met beloften van bijzondere protectie, eer en promotie meende men hem nu te paaien. Dit baatte evenmin. Op 4 Juni 1827 was de twist begonnen, op 4 November 1828 werd hem door de nieuwe Gouverneur meegedeeld, dat hij binnen 14 dagen onvoorwaardelijk moest herroepen anders zou het Gouvernement de knoop doorhakken. Door zijn volstanding weigeren werd hij dus als proponent afgezet.

Met het verlies van zijn bediening moest hij nu ook het daaraan verbonden salaris van f 300 missen. Dit bracht hem dikwijls in zeer moeilijke omstandigheden, die nog vergroot werden, doordien hij zich tot voortzetting van zijn studie te Utrecht vestigde. Treffend echter zijn de uitkomsten door hem hier meegedeeld. In de regel toch ontving hij te rechter tijd zoveel als hij nodig had, en wel van geheel ongedachte zijde. Op de dag af twee jaar na zijn laatste rede in de H. L. kerk te Amsterdam promoveerde hij tot Doctor in de Godgeleerdheid te Utrecht op een verhandeling over Psalm 45. Kort daarna huwde hij zijn Catharina, die hem was trouw gebleven trots de tegenwerking van haar grootmoeder, onder wier voogdij zij stond.

Tot zover K's ook deling omtrent zijn Luthers proponentschap.

Het belangrijkste echter is de geschiedenis van zijn herhaalde, maar vruchteloze pogingen om tot het lidmaatschap van de Herv. Gemeente te worden toegelaten.

"Nadat het God behaagd had", zo schrijft hij "mij de profeten te leren verstaan, werd het mij al duidelijker wat Paulus bedoelt met Rom. 9, 10 en 11, en ik werd geheel overtuigd van het gevoelen van de Canones van de Dordtse Synode. Ik las Calvijn en Casper Olevianus, en vond ook overeenstemming tussen hen en mij omtrent de Sacramenten. In de H. L. Gemeente, waar men mij, weer graag had zien optreden, kon

ik het dus niet meer vinden. Vandaar dat ik mij naar de predikant Kortenhoef Smith te Amsterdam begaf en begeerde bij hem belijdenis af te leggen om zodoende als lidmaat te worden aangenomen.” Ds. Kortenhoef Smith, raadplegende met zijn collega's, vond het echter beter dat Kohlbrugge dat te Utrecht zou doen, aangezien men hem ook daar tot de promotie had toegelaten. Hij begaf zich dan naar Utrecht. Ds. Van Beuningen, de oudste predikant aldaar, was dadelijk bereid en vond het niet nodig, dat Kohlbrugge een bewijs van goed gedrag indiende, aangezien dit streed met de usantiën van de H. L. Gemeente, maar oordeelde een schriftelijke verklaring van 4 Notabelen van de Herv. Gemeente te Utrecht, waarbij deze hem verklaarden voor iemand van onbesproken levenswandel, voldoende. De volgende week moest hij dan maar komen en daarom vestigde Kohlbrugge zich metterwoon weer te Utrecht in de mening, dat nu de zaak vanzelf zou gaan. Dit had plaats in het begin van 1830.

Nu echter begon voor onze held de lijdensgeschiedenis met haar lange nasleep. In niet minder dan 38 brieven door hem ontvangen en gedeeltelijk beantwoord, ontwikkelt Kohlbrugge hier de hele zaak. Deze brieven, waarvan de eerste gedateerd is op 23 Febr. 1830 en de laatste op 19 November 1832 geven ons een getrouw verslag van zijn wedervaren. Zij bevatten een merkwaardige climax van de tegenstand, welke hij had te verduren.

Telkens toch, wanneer men op het punt scheen te staan van aan zijn verlangen te voldoen, opperde men nieuwe bezwaren en schoof men de zaak op de lange baan, tot eindelijk de laatste brief hem zijn eis ontzegde. Wij zouden ons terecht aan langwijligheid schuldig maken, indien wij de gehele inhoud van die brieven hier ook meedeelden. Echter geven sommige een te typisch idee aan van de geest van de tijden waarin ze geschreven werden, om er hier met geen enkel woord melding van te maken.

De rij wordt geopend met een brief van Van Beuningen waarin deze zijn bevreesing betuigt over K's aanvraag te Utrecht en niet te Amsterdam, hem tevens daarbij uitnodigende een, volgens het gevoelen van de kerkenraad, een bewijs van goed zedelijk gedrag te overleggen van het H. L. Kerkgenootschap, als zijnde noodzakelijk voor zijn toelating tot het lidmaatschap. Het antwoord hierop kan de lezer zich denken.

Met telkens grotere aandrang krijgt hij gedurig nieuwe brieven, waarin het attest begeerd wordt. Men wijst hem op een dergelijk geval met een vrouw, die, van hetzelfde genootschap afkomstig als hij, zulk een attest had moeten inleveren,

K. moest namelijk een attest indienen van goed zedelijk gedrag, of m.a.w., dat hij braaf gehandeld had in de historie met Ds. Uckerman, juist waarom hij afgezet was. Bovendien hielden de H. Luthersen iemand voor onzedelijk, zodra hij pogingen aanwendde tot een andere gemeente over te gaan, Hoe kon nu zulk een genootschap een bewijs van zedelijk gedrag geven? Het beste wat het doen kon deed het. In de 9^e brief verklaarde het H. L. Kerkgenootschap, dat Hermann Friedrich Kohlbrugge op de 22^e Dec. 1822 en zijn echtgenote Mej. Catharina Louisa Engelbert op 24 Febr. 1823 tot leden van haar vereniging waren toegetreden.

Persoonlijk begaf zich Kohlbrugge met dit attest naar de vergadering van de kerkenraad, bepleitte zijn zaak op welsprekende manier, en drong op spoedige beëindiging aan, aangezien hij ook zijn kind wilde laten dopen. Dit laatste werd hem aanstonds toegezegd mits de plechtigheid plaats vond in tegenwoordigheid van een onbesproken lid van de gemeente. De doop zou bediend worden door Prof. Heringa, die vooraf verklaarde, dat hij nog al wijzigingen in het formulier maakte en

bijvoorbeeld niet sprak van “een verdoemenis in Adam” maar wel van “het vonnis van de dood.” Wat echter de vergunning voor hem en zijn vrouw betrof, daartoe meldde men hem dat de kerkenraad zich gewend had tot de Algemene Synode van de Herv. Kerk in Nederland, om van dit lichaam, te vernemen, hoe men met dit verzoek van toelating moest handelen. Dit was ongetwijfeld een uitvlucht. De kerkenraad kon en mocht hem na het voorgevallene toelaten; maar de tegenstand schulde bij de jonge predikanten, welke in Kohlbrugge een concurrent zagen, die opgang zou maken. Was hij bijvoorbeeld als Meester in de rechten gepromoveerd men had hem onmiddellijk tot het lidmaatschap toegelaten. De kerkenraad had dan ook voldoening van zijn werk. Want A. Franke was lid van de Synode. de 21^e juli nam de Algemene Synode het volgende besluit: De Algemene Synode enz. heeft goedgevonden en verstaan *alle* kerkenraden onder haar ressort aan te schrijven, om geen personen, die enige kerkelijke bediening bij een ander kerkgenootschap bekleden of bekleed hebben, tot de belijdenis van het geloof bij onze gemeenten toe te laten, dan nadat het Provinciaal Kerkbestuur, onder welks ressort zodanig persoon tijdens zijn bediening gewoond heeft, onderzoek gedaan heeft naar zijn gehouden zedelijk gedrag gedurende dat tijdvak en aan de gemeente, bij welke hij zich heeft aangegeven, verklaard zal hebben geen zwaarigheid tegen deszelfs toelating tot het lidmaatschap bij onze gemeente te vinden; alles onverminderd en behoudens de bepalingen, nader vast te stellen omtrent het aannemen van gewone lidmaten tot andere kerkgenootschappen voorheen behoord hebbende....” (Volgen de handtekeningen)....

Men ziet, het was geheel op hem en op Hem alleen gemunt. “Mijn God”, riep een Zeeuws predikant uit, dat stuk is geheel tegen Kohlbrugge”, en een lid van de Synode kwam thuis met de woorden: “Zie zo, nu hebben wij er voor gezorgd, dat *zulk een*, er niet inkomt.” Ook werd hem nu de gelegenheid benomen, zich tot een andere plaatselijke gemeente te wenden.

“Aanhouden”, dacht Kohlbrugge, en daarom wendde hij zich weer tot de H. L. Gemeente om toch het attest te verkrijgen; maar ook ditmaal verklaarde het genootschap, dat het omwille van het Hervormde niet van haar gewoonten afweek. Met nederig verzoek wendde hij zich nu tot het Provinciaal Kerkbestuur van Noord Holland, opdat van deze corporatie een onderzoek ingesteld mocht worden naar zijn gedrag tijdens zijn lidmaatschap bij de H. Luthersen. Het was echter alweer mis.

“*Het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht moet deze aanvraag bij ons doen*” luidde het antwoord, “*niet u.*” Hieraan werd voldaan en daarop kwam een verklaring zo dubbelzinnig mogelijk. “*Het Provinciaal Kerkbestuur van Noord Holland kan niet verklaren geen zwaarigheid tegen de toelating van de persoon van H.F. Kohlbrugge tot het Lidmaatschap hij onze gemeente te vinden*”, enz. en daarmee kon natuurlijk het bestuur van Utrecht geen genoegen nemen hoewel de man door al het voorgevallene bekend was als een zeker dier, dat de metgezel van de mens geheten wordt. Hem werd natuurlijk vrijheid gelaten zich persoonlijk tot de leden van het Noord Hollands Kerkbestuur te wenden en naar de reden van de dubbelzinnige verklaring te vragen.

Daartoe bevond hij zich op Zondag 30 Juli bij de president Ds. Van Slogteren te Hoorn 's middags om 12 uren, na vooraf aan de zoon en diens moeder gevraagd te hebben; of de dominee die middag preken moest. Beiden hadden geantwoord: “Nee.” Het gesprek, dat nu volgde, geeft ons een merkwaardig staaltje van Christelijke liefde en verdraagzaamheid. De dominee verklaarde toch, dat hij niets op zijn bezoekers gedrag aan te merken had, maar dat er proponenten genoeg voorhanden waren en maande hem aan Luthers te blijven, aangezien men verdedigers van het geloof als Kohlbrugge wel kon missen die bijvoorbeeld nog aan een hellevaart van Christus

geloofden en aan zulke oude dingen meer.

De Herv. kerk was toch niet genoodzaakt het *uitvaagsel* van de Lutherse op te nemen; men moest *rust* hebben in de kerk, daaraan was behoefte. Het antwoord van de bezoekers kwam hierop neer, dat hij noch *uitvaagsel* noch *rustverstoorder* was, maar ook niet dulden zou dat men zijn zedelijk gevoel kwetste. “Mijnheer! ik moet preken”, was het antwoord: “Dominee, uw vrouw en uw zoon hebben mij verzekerd van nee!” - “Mijnheer! ik moet voor de gevangenen preken, ga nu heen wij doen u geen ongelijk, wij zijn uw rechters niet.”

Toen Kohlbrugge de volgende dag Ds. Weyland sprak, die als secretaris de verklaring had ondertekend antwoordde deze: ja, die verklaring vloeide mij zo uit de pen, ik moest er zelf om lachen, toen ik dat schreef: “*Het Prov. Kerkbestuur kan niet verklaren*” enz.

De 5^e Aug. 1831 werd het verzoek door hem bij de Utrechtse kerkenraad herhaald. Men liet het onbeantwoord, Nog eens bij missive van 21 Mei 1832 drong hij aan op afdoening van zijn aanvraag, waarop hij de 29^e Mei 1832 een ougetekende brief ontving met de verklaring dat men hem geen rekenschap behoefde te geven om welke reden men zijn verzoek niet inwilligde. Deze brief is later door Ds. De B. Beekman ondertekend als Scriba van de Utrechtse kerkenraad.

Zo was dus de 26^e brief gewisseld en Kohlbrugge verder van zijn doel af, dan ooit tevoren.

De volgende 5 brieven gaan wij met stilzwijgen voorbij; zij bevatten niets dan herhalingen. In brief 32 echter, gedateerd Utrecht 17 Aug. 1832, verwijt het kerkbestuur van Utrecht hem, *dat hij niet beleefd genoeg geschreven heeft, en met opzet een paar woorden heeft weggelaten* waarom men hem nog minder voldoening wil geven dan vroeger. Deze brief bevat niets dan spitsvondigheden en kleingeestige aanmerkingen. In de volgende wordt alles door hem weerlegd. De nummers 34 en 35 laten zien, hoe men iemand van Pontius naar Pilatus zendt. Met zo en zoveel woorden vermeldt brief 36 een synodaal besluit, waarbij aan alle leden van andere gezindten de toegang tot de Hervormde kerk wordt verleend op vertoon van een bewijs van lidmaatschap, behalve aan de persoon van H.F. Kohlbrugge en diens echtgenote. Deze lieden moeten er nog een bewijs van goed zedelijk gedrag bij hebben. Men weet immers, dat dit tot de onmogelijkheden behoort.

Eindelijke afwijzing, staat er boven de laatste brief. Ja, terdege. In brede trekken wordt hem zijn schuldig gedrag voor ogen gehouden, Men weet op zijn zedelijkheid wel niets aan te merken, maar toch.... ja, er schaperde iets. Wat het was, kon men niet zeggen. Genoeg, men had om zijnentwil al zoveel papier beklad, het werd nu tijd dat men hem met een kluitje in het riet stuurde.

Zo behandelde men de man, die met een stalen volharding meer dan 2 jaar lang zijn goed recht bepleitte, waarvoor men hem een betere uitkomst had willen waarborgen. Onder alle omstandigheden bleef hij echter de gemoedelijke Christen, levende in het volle vertrouwen op zijn God en waarlijk hij gaf zijn beoordelaars een beschamend voorbeeld. Een voorbeeld hun, die zich, blijkens de ondertekening van de brieven, bijna zonder uitzondering zijn biddende broeders in Christus noemden. Maar tevens het: “Ga heen en word warm” in al zijn liefdeloosheid op hem toepasten.

Ps. 119   *“Hoe veel zullen de dagen uws knechts zijn?
Wanneer zult Gij recht doen over mijn vervolgers?
Zij hebben mij bijna vernietigd, maar Uw bevelen*

heb ik niet verlaten.” Aldus besluit hij.

Toen wij dit boekje gelezen hadden, wilden wij graag meer van die man weten. Wij schreven een paar brieven aan personen, die hem gekend hebben en verzamelden enige bronnen. Enkele bladzijden uit zijn levensboek mochten wij opslaan en wat wij daar gelezen hebben, willen wij u hier zo getrouw mogelijk meedelen. En zo het uw aandacht mag trekken, dan achten wij onze arbeid al voldoende beloond. Voor ons was deze arbeid een aangename verpozing na drukke dagen, in de strijd over meer of minder rechtzinnig zijn een veilige wijkplaats, en zijn woord: “ohne die Kanzel ohne die Predigt möchte ich nicht leben,” beschamend.

2. ZIJN JEUGD

Het vaderland van de familie Kohlbrugge was Duitsland en wel de nabijheid van Osnabrück. Van daar was zijn vader naar Amsterdam vertrokken, alwaar Hermann Friedrich het levenslicht zag op 15 augustus 1803. Daar zijn vader tot de H. L. gemeente behoorde, werd hij in haar leer al vroegtijdig onderwezen en opgevoed. De grootmoeder vertelde dikwijls de jonge Hermann enige gedeelten van de Bijbelse geschiedenis, welke zij had afgebeeld staan op een porseleintafeltje aan de wand. Dit eerste onderricht werd voortgezet, door een getrouwe catechiseermeester, die hem zo zorgvuldig mogelijk in het oude beproefde geloof onderwees. Het was de Godvruchtige en Bijbelkundige grijsaard J.F. Schultze, die hem als knaapje van tien jaren onder veel gebeden de gezonde leer zo inprentte, dat niets naderhand haar geheel kon uitwissen.

Schultze was echter streng voor het leerstuk van de algemene genade en van de lichamelijke alomtegenwoordigheid van Christus in het Heilig Avondmaal en boezemde een sterke afkeer in van het oud-hervormde gevoelen dienaangaande. Oorspronkelijk bestemd om, evenals zijn vader, zeepzieder te worden, had Hermann daarin weinig lust, en spoedig bleek het, dat God met hem een andere weg voor had. In hem openbaarde zich langzamerhand zulk een begeerte naar geestelijke arbeid, dat de vader onmogelijk zijn Zoontje hierin kon tegengaan.

Hoe gelukkig gevoelde hij zich, toen zijn vader hem toestond de Latijnse school te bezoeken. Spoedig bleek het, dat hij juist hier en niet in de zeepziederij op zijn plaats was.

Met voorbeeldige ijver doorliep hij de klassen en dikwijls niet zonder de prijzen te behalen. Straks telde het Atheneum hem onder zijn leerlingen. Toch bleef hij steeds vaders rechterhand en 's nachts zag men hem met de ene hand de zeepoven stoken, terwijl de andere het boek hield opengeslagen.

Op het Atheneum werd voornamelijk de Griekse taal onder de beroemde Van Lennep beoefend, Ook werden de oosterse talen met ijver bestudeerd.

In het Hebreeuws was de jonge theoloog spoedig zo ervaren, “dat hij zelfs met Hollandse joden in die taal kon disputeren.”

Met de studie van het Arabisch rustte hij niet, voor hij de vruchten van de Hollandse vlijt van vroegere tijden zich had eigen gemaakt.

Al deze dingen vervulden zijn hoofd en zijn hart. Geen bibliotheek bleef ondoorzocht; alles moest gelezen, geleerd worden. En zo verkreeg hij in weinige jaren een zeldzame belezenheid, maar het Bijbelgeloof en de kinderlijke eenvoud weken. Plato en Cicero, de dichters en de wijsgeren namen hoofd en hart in beslag. De deugd moest beoefend,

het geestelijke leven in Zijn volheid ontvouwd worden. De heidense deugd en haar wijsheid, de Joodse godsdienstigheid en haar eigengerechtigheid zij waren het, waarin hij meer en meer behagen begon te scheppen.

De vader had nog altijd het onderricht kunnen betalen, maar door veel tegenspoeden moest nu de zoon zelf naar middelen uitzien om zijn studie te kunnen voortzetten. Hij gaf dan enige jongelieden les en geraakte zo in kennis met iemand, die hem enige mystieke boeken ter lezing gaf. Daar hij alles graag in zijn geheel wilde weten, rustte hij niet, voor hij geheel met het bedorven Mysticisme bekend was.

Inmiddels bleef hij bij de H. L. Gemeente, en nog even vooringenomen tegen de oude Hervormde leer, deed hij bij die gemeente belijdenis, en werd spoedig daarop kandidaat.

Aan zijn vader hing hij steeds met geheel zijn ziel: deze was en bleef hem zijn enige vriend, zijn één, zijn alles op aarde; van hem kon hij alles verdragen, voor Hem alles opofferen. Daar werd vader ziek; alles spande de zoon in om hem zo zorgvuldig mogelijk van het nodige te voorzien; maar tevergeefs; zijn vader stierf. Nu gevoelde hij zich eensklaps verlaten, alleen op de wereld. Alle hoop van eenmaal de kansel te mogen beklimmen, was voor het ogenblik, zo het hem toescheen, vervlogen. Voortaan had hij ook voor zijn zusters in de zeepziederij te zorgen. “Maar” zo deelt Kohlbrugge zelf ons mee “toen ik al van de kansel had afgezien, ging ik toch voort met mijn studie en toen mijn vader stierf, heb ik hem op zijn sterfbed moeten beloven, dat ik doctor in de Godeleerdheid worden zou. Toen zei ik: “Lieve papa, weet u wel hoeveel honderden guldens dat kost? Ik heb niet eens zo veel stuivers”! – “Wat”, voegde hij mij toe, “bekommer u daarover niet, geef mij de hand en beloof het mij!”

“Daar, papa, is ze.” Hij hield ze vast en zei: “Nu sterf ik gerust”, en hij was niet meer. De dood van zijn vaders maakte een diepe indruk op hem, en bracht hem in een geheel andere stemming. Zo schreef hij aan zijn moeder (17 April 1830) “Ook ik juich er in, en loof en prijs de Heere, mijn God, dat ik niet in weelde maar in tegenspoed en veel droefenissen ben opgevoed, en vooral voor alles, wat er vergezeld ging met de dood van onze dierbare vader en wat daar vóór plaats had. Waarlijk, was het anders, ik had de Heere waarschijnlijk nooit leren kennen, en was een leugenprofeet en Baälpriester en zielenverleider geworden gelijk er tegenwoordig bij menigte gevonden worden.”

Ook de mystieke boeken bleven niet zonder invloed op hem zodat hij zijn hart steeds meer voor het Mysticisme openstelde.

Stond hij nu, naar zijn mening, alleen, hij gevoelde tevens, dat er een Hand is, die over alles gebiedt, dat er een God is, tegen Wie niemand iets vermag en toch met de gerechtigheid van God kon zijn verscheurde ziel het niet rijmen dat zijn vader hem ontnomen was.

Murmuring, opstand, twijfel en ongeloof kampten als om strijd in zijn ziel, tot zich de in de hemel tronende ontfermde over de wees en rebel.

Enige tijd na de dood van zijn vader toen hij zich voor zijn eerste prediking voorbereidde, behaagde het de almachtige God door Zijn Heilige Geest hem krachtadig tot zich te trekken en Zijn Zoon in Hem te openbaren. Een lichtstraal en weldra een lichtstroom drongen in de duisternis van Zijn ziel met de woorden van de profeet Jesaja: “Bergen zullen wijken, en heuvelen wankelen. Maar Mijn goedertierenheid zal van u niet wijken, en het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, zegt de Heere, uw Ontfermer.”

Intussen was bij de dood van zijn vader het contract, dat de zoon aan de zeepziederszaak bond opgeheven, en daar juist zijn studietijd geëindigd was, kon hij als kandidaat

bij de gemeente optreden, en werd spoedig als haar hulpprediker aangesteld.

“Zeer spoedig”, schrijft Kohlbrugge, zag ik de toestand van de gemeente in, en haar volslagen gelijkheid aan de gemeente van de Laodicensen. Mijn prediking stelde ik daarom meer biddende dan studerende op; totdat ik (1827) hulpprediker bij haar geworden, door de allerbijzonderste omstandigheden genoodzaakt werd ze geheel voor de vuist, te doen.

De voorname inhoud van mijn preken was: onze volslagen ellende. De almacht van de Heilige Geest, boete en bekering. De gevaarlijkheid van een dode orthodoxie. De noodzakelijkheid van het levendig geloof. De wedergeboorte door almachtige genade. De rechtvaardiging van een zondaars voor God door het geloof alleen. De enige geldende gerechtigheid van Christus. De onveranderlijke trouw van God enz. 2 Cor. 2: 17 was mijn doel, waarop ik zag, en Ezech. 33: 7-11, en de woorden van Paulus: “wee mij zo ik het Evangelie niet verkondig”, brandden mij onder het prediken altijd op mijn hart.”

Hij had gewoonlijk een talrijk gehoor, en kreeg zeer veel vrienden, maar ook niet weinige vijanden vooral onder de zogenaamde Notabelen van de gemeente, en spoedig bemerkte hij ook jaloersheid tegen hem. Tevens had hij het voorrecht van door de predikant Bendinger, die zo gehaat was bij het Consistorie als geliefd bij de gemeente, in de Dogmatiek onderwezen te worden. “Ik nam daarom bij Hem Collegie”, schrijft Kohlbrugge “omdat hij veel gelasterd was, en ik van mijn jeugd af liefde voor mensen had die men laakte, zonder reden of bewijs te kunnen geven.” De geest van de gemeente toch was voor het oude en beproefde geloof, die van de Notabelen helde tot de Duitse Neologie over, en deze begon langzamerhand invloed uit te oefenen op de denkwijze van één van de predikanten, met name Uckerman . . . Men vraagt ongetwijfeld wat het woord “Neologie” betekent. Kohlbrugge gebruikte dit woord en daarom zullen wij zeggen, wat daaronder verstaan werd. Ons kwam een werkje in handen getiteld; “Brief van een lidmaat van de Nederlands Hervormde kerk aan een vriend over het geschrift van de Heer Kohlbrugge “het lidmaatschap bij de Hervormde gemeente mij willekeurig belet.” Daar leest men op bladz. 12 wat houdt Kohlbrugge voor Neologie? en wat is negatieve Neologie?” Schröter (zie blz. 21 in zijn werkje ter verdediging van Kohlbrugge, tegen de schrijver van die brief) zegt: “het antwoord op de eerste vraag laat zich beter gevoelen dan omschrijven vandaar dat men daarvan moeilijk een definitie kan geven, maar zeer goed kan gevoelen aan het hart wanneer er neologisch gepredikt wordt. Negatieve Neologie is een expres verzwijgen van waarheden daar, waar zij volstrekt moeten gezegd worden; ofwel het verkondigen van de gevolgen of uitvloeisels van een waarheid, terwijl men de waarheid zelf laat liggen . . . Van vele zijden vernam Kohlbrugge nu en dan, dat men het niet goed met hem voor had; maar vrede bij God hebbende, sloeg hij op één en ander geen acht, doorzocht te meer de schriften van Luther, lezende tevens nog vlijtiger de Bijbel, hoe meer men hem van Calvinisme, Mysticisme, Piëtisme, dweperij, enz. verdacht, lachte dan hartelijk, daar hij het bij Luther zo vond, als hij het uit de Bijbel verstaan had, en voorspelde herhaaldelijk op de preekstoel zijn afzetting, zonder te weten of te vermoeden, dat dit zo spoedig gebeuren zou.

3. AFGEZET ALS LUTHERS PROPONENT

De 13^e Mei 1827, op zondagmorgen, preekte Ds. Uckerman over Joh. 16: 5-15. Kohlbrugge was onder zijn gehoor. Hij was er “vanwege de belangrijkheid van de stof zeer oplettend”. - “Ik zat er als een kind om onderwezen te worden; God is mijn getuige. Maar aangedaan en ontroerd werd ik, horende voor het eerst door een predikant in de H. L. kerk openlijk de negatieve Neologie in al haar omvang voordragen”. De kerk ging uit en Kohlbrugge wilde terstond de predikant in de kosterkamer over het gehoorde spreken, maar werd er door bijkomende omstandigheden in verhinderd. Ook anderen hadden zich over die leerrede bedroefd.

Hij bepeinsde het gehoorde, sprak er over met een vriend en bad vooral tot God, wat hierin zijn plicht was; ‘s morgens sloeg hij de kerkelijke ordonnantie op en vond daarin een artikel dat hem “verplichtte” over het gehoorde met de vertegenwoordigers te spreken. Hij deed dit eerst met één van de oudste leden en ook deze vond zich over de leerrede bezwaard; vervolgens met een oud-vertegenwoordiger, welke nog andere noemde, die er even zo bekommerd over waren.

Daarop besloot Kohlbrugge de predikant te bezoeken, maar men raadde hem dit af. Want meermalen hadden leden van de gemeente hem over enige van zijn preken onderhouden, maar waren niet vriendelijk behandeld.

Met opzet sprak Kohlbrugge niets over het één en ander met zijn leermeester Ds. Bendinger en dacht volstrekt niet aan zijn uitwendige belangen, maar begaf zich spoedig met een oorgetuige naar de president-vertegenwoordiger. Deze stemde wel alles toe, maar dacht aan zijn tijdelijk belang, waar tegenover Kohlbrugge de dierbaarheid van de waarheid van God stelde. Eindelijk verzocht toch de predikant dat Kohlbrugge zijn bezwaren maar schriftelijk moest opgeven, en waren ze, volgens voorschrift van de kerkelijke ordonnantie, ondertekend door twee getuigen, dan beloofde hij een buitengewone vergadering te zullen beleggen, zo hij de bezwaren gewichtig genoeg oordeelde.

Zo schreef en ondertekende Kohlbrugge daarop de bezwaren in al eenvoudigheid, gaf ze ter ondertekening aan vijf andere leden, die ze ook ondertekenden, en stelde ze aan vertegenwoordigers ter hand.

Zie hier het stuk, zoals het voorkomt in een toen der tijd publiek gemaakt “Adres van het Consistorie van de H. L. Gemeente te Amsterdam, aan de leden van de gemeente.”

Aan het E. Collegie van BB. Vertegenwoordigers van de H. E. L. Gemeente.

Wij ondergetekenden, leden van de H. L. Gemeente, op jongstleden zondagmorgen aangehoord hebbende, een leerrede van de weleerwaarde zeergeleerde Heer Ds. D.R. Uckerman over Joh. 16: 5-15 achten het onze plicht, om, overeenkomstig art. I. van het 10^e Hoofdstuk 2^e gedeelte van onze kerkelijke Ordonnantie, als die niets kunnen tegen de waarheid, maar voor de waarheid, ons bij deze bij UEerw. te vervoegen, omdat, hetgeen wij in bovengemelde leerrede gehoord hebben, geheel strijdig is met het woord van God, de door onze kerk erkende symbolische boeken en onze Geloofsbelijdenis, en aller christenen ondervinding.

De voornaamste punten van ons rechtmatige aanmerkingen komen hierop neer:

I. Bij het uitleggen van vers 8, heeft ZWeleerw. alleen het oog gehad op het gedrag van de Joden, zonder de gemeente voor te stellen, dat de Heilige Geest, van alle

eeuwen herwaarts tot op de huidige dag, de zondaars bestraft en overtuigt om de zonde, om de gerechtigheid en om het oordeel.

II. Bij het uitleggen van vers 11 is niets gerept van de wijze, waarop de vorst van deze wereld, dat is de duivel, ook tot nu toe zijn werk heeft in de kinderen van het ongelooft.

III. Bij vers 15 is alleen daarvan gesproken, dat de woorden: “Hij zal het uit het Mijne nemen”, betekenen zouden: “Hij zal u geen valse leer verkondigen”; zonder dat er gewaagd is van de verdiensten van Christus, waardoor de gelovigen de Geest verworven is; - item van Zijn Godheid en Eenswezendheid met de Vader, volgens welke onze Zaligmaker voornamelijk datgene, wat de Heilige Geest verkondigen zou, het Zijne kon noemen. Want Christus alleen is alles in allen; van Zijn volheid hebben wij genade om genade, de Geest en het eeuwige leven.

IV. Zijn Eerw. beloofde ons in het 2^e deel van Zijn leerrede voor te stellen op hoedanige wijze de Geest nog werkzaam is in de bekering van een zondaar; dit toch gaf ZEerw. duidelijk te kennen met te zeggen: “dat de Geest niet werkte op een onweerstaanbare wijze”; - hierover hebben wij ons hoofdzakelijk moeten bedroeven. Wij willen niet drukken op het woord onweerstaanbaar; nemen het niet in de gereformeerde zin. Maar dit zeggen en belijden wij: dat de onbekeerde zondaar geheel in vijandschap is tegen God, in opstand tegen Zijn heilige wet, totdat de almachtige kracht van God hem ter neerlegt en de Heere hem te sterk wordt; gelijk ook elke bekeerde zal moeten erkennen, dat, indien de almachtige hand van de Heere hem niet uitgetrokken had uit de poel van Zijn ongerechtigheid en zonde, hij eeuwig in zijn verderf had moeten blijven liggen.

V. ZEerw. betoogde, dat de Heilige Geest niet plotseling werkte, maar door het woord en de Heilige Sacramenten, Zo dat vooral niet moest gesteld worden, dat de bekering bestond in een schielijke overzetting van het één tot het andere.

Ook hoorden wij, dat wij ons de ogen moesten laten openen, dat de bekering daarin bestond, dat wij bij het lezen van Gods Woord vervuld worden met edele gevoelens en goede voornemens, en zo, door een langzamerhand vermeerderde ontwikkeling van ons verstand, tot betere inzichten kwamen.

ZEerw. vermeed zorgvuldig de woorden van wedergeboorte, bekering, en bezigde gedurig het woord verbetering; sprak niets van de wijze waarop een zondaar gerechtvaardigd wordt door het geloof; niets van Jezus Christus, in zoverre Hij de enige grondslag van het geloof is; niets ervan dat wij van nature in vijandschap tegen God en onze naasten zijn; niets van onze blindheid, naaktheid en natuurlijk onvermogen tot enig goed; niets van de geestelijke behoeften aan de kracht van God, Die ons alleen bewaart tot de zaligheid; niets van onze voortdurende afhankelijkheid; - verminkte 1 Pet. 1: 2, 3. En grondde het grootste gedeelte van zijn leerrede op een zedelijke verbetering, door eigen kracht en eigen wil.

Ja, wij geloven en belijden, dat het Woord van God en de Heilige Sacramenten de krachtigste middelen zijn, waardoor de zondaar tot God bekeerd wordt. Maar dit zeggen wij: de wijze waarop Ds. Uckerman de bekering heeft voorgesteld, is volstrekt Pelagiaans en Remonstrants, en niet naar het Woord van God en van onze kerk. Zie 1 Cor. 11: 14; 1 Cor. 1: 21; Ef. 4: 17, 18; Ef. 5: 8; Ef. 2: 1-5; Matth. 13: 14, 15; Rom. 3: 12; Col. 2: 13; 2 Cor. 3: 5; Rom. 7: 14-25; Rom. 8: 1-3; 7; Joh. 15: 5; Fil. 2: 13. Gal. 5: 17 en Gal. 3: 20.

Deze, geachte Medebroeders in C. J.! zijn onze voornaamste bezwaren.

Reeds meermalen hoorden wij ZEerw. zodanig prediken, dat zijn wijze van voorstelling meer overeenkomst had met de leer van Socrates, dan van Jezus Christus! Wij herinneren ons nog zijn leerrede over Kaïn en Abel, waarin wij niets vernamen van het geloof van Abel in het vrouwenzaad, in welk geloof Abel alleen geofferd heeft en bij God is aangenomen, gelijk alle gelovigen van de kerk onder het Oude Testament. Nu echter is het ons onmogelijk langer te zwijgen is het, dat wij Christus zullen belijden voor de mensen opdat Hij ons ook belijde voor de Hemelse Vader.

Hetgeen wij aangemerkt hebben nemen wij aan om nader met het Woord van God en onze symbolische boeken en geloofsbelijdenis te bewijzen.

Het is verre van ons, enige onrust in de kerk te willen veroorzaken. Wij smeken de Heere voor onze leraars. Maar de leer van het zaligmakende geloof te horen ondermijnen, en dat wel op een bedekte manier, dit is het wat wij, is het, dat wij vrede zullen hebben met God, niet dulden kunnen; vooral niet bij een gemeente, die, volgens het 1^e art. 7^e Hoofdstuk 2^e deel van de kerkelijke Ordonnantie, naast Christus, de Koning van Zijn kerk, aan de milde inschrijving van de eerste oprichters, en volgens de deelnemers in het plan van Afzondering haar tot standbrenging verschuldigd is.

Weshalve wij u broederlijk en ootmoedig verzoeken, uit kracht van art. 6 en 7 van het 8^e hoofdstuk vorderen dat UEerw. voor ons gelieve te beleggen een Extra vergadering om nader onze bezwaren te vernemen. En dat UEerw. zodanige maatregelen gelieve te nemen als overeenkomstig zijn met uw dure roeping en verplichting tot het werk voor de zuivere leer van de H. E. L. Gemeente.

Jezus Christus, de Koning van onze kerk, verlene U en ons Zijn Geest; opdat wij met terzijdestelling van alle eigenbelang en mensenvrees ridderlijk uitkomen voor Zijn zaak in alle christelijke liefde en oprechtheid - en zij met u en uw vergadering!

Amsterdam de 17^e Mei 1827

(was getekend) H.F. Kohlbrugge,
J.A. Teunissen,
J.F. Seiter,
J.C. Sein,
J. en C. Neumeyer.

De 21^e Mei werd Kohlbrugge met de tweede ondertekenaar voor de vergadering van vertegenwoordigers geroepen; voor haar ontvouwde hij meer breedvoerig de bezwaren, maar liet de behandeling van de zaak aan hen over, als die zich van alles overtuigd verklaarden; echter drong hij zeer bij hen aan dat zij de zaak in alle stilte afdoen, en alle ruchtbaarheid vermijden zouden. Er werd een Commissie benoemd om met de predikant over die leerrede te spreken, en de volgende Vrijdag verslag te doen. Beiden kwamen en vernamen dat Ds. Uckerman ontkend had nieuwe leringen verkondigd te hebben, maar beloofd had bij de eerste gelegenheid zich graag over de punten in verschil te zullen verklaren. Hierbij meende de Vergadering het te moeten laten en de ondertekenaars namen, vooral op verzoek van Kohlbrugge hier ook volkomen genoegen en verklaarden aan de vergadering: “dat zij dan de zaak als afgedaan beschouwden!”

Doch wat deed Ds. U.?

Op de 2^e Pinksterdag beklom Ds. UCKERMAN de kansel; tevergeefs wachtte men in

de behandeling van het onderwerp zelf enige toelichting aangaande de punten van bezwaar; geheel de beloofde nadere verklaring kwam daarop neer: dat de predikant zich in zijn toepassing beklagde, van onrechtzinnigheid beschuldigd te zijn dat zij echter, die hem aangeklaagd hadden, dwepers waren, die de mens tot wanhoop en zelfmoord brachten; dat de gemeente niet naar hen moest horen, enz. enz.

K., die de namiddagdienst moest vervullen, was er niet tegenwoordig; maar juist, toen hij gereedstond zich naar de kerk te begeven, kwam er iemand op zijn kamer lopen, die hem verhaalde, dat er een grote beroering in de gemeente was gekomen, wegens hetgeen Ds. Uckerman in het morgenuur gezegd had. Hetzelfde werd Kohlbrugge verhaald door een lid van de gemeente toen hij in de kosterkamer was.

Men kan zich geredelijk voorstellen hoedanig Kohlbrugge te moede was; dat hij deze gezegden, die kennelijk op hem doelden, ook op zichzelf toepastte is waarlijk zeer natuurlijk; immers ook hij had deze klacht ook ondertekend en hij was de enige wie de laatste waarschuwing aan de gemeente gedaan, kon gelden.

Ondertussen was nu alle hoop op stilzwijgende verzoening, waarmee hij zich zo vast geleid had, vervlogen; daarenboven stond hij gereed, als leraar voor een zeer talrijke schare op te treden, die weinige uren tevoren was vermaand naar hem niet te horen, omdat hij een dweper was: is het dan te verwonderen (vraagt Schröter) dat hij met een ontroerd, geschokt en bloedend hart de kansel beklom en in dezer voege zijn toehoorders aansprak:

“Geliefde Broeders en Zusters! Zal ik voor u optreden met een vrolijk of verscheurd hart? Met een vrolijk hart bij de gedachte, dat wij heden vieren het feest van Pinksteren, en opgekomen zijn in deze heilige tempel om in eendracht en liefde, met vurige gebeden de geest van de liefde en van de vrede over ons af te smeken; of met een bloedend en opgescheurd hart bij de herinnering aan hetgeen hier, op deze predikstoel heden morgen gebeurd is. Dit zeg ik u uit innige overtuiging, wat ik u gepredikt heb, heb ik van de Heere geleerd; het kwam mij uit het hart en indien uw zalige Leraars Scholte en Reuter hun ogen nog open deden, zij predikten geen andere leer, dan ik u verkondig. Dit zij gezegd; wie weet wat er voorgevallen is, begrijpt mij, wie het niet weet, zal het weldra gewaar worden. Gaan wij over tot onze Inleiding.” Verder sprak hij geen enkel woord meer over het geval. Kohlbrugge beschrijft de indruk met de volgende woorden toen het geval hem werd meegedeeld:

“Daar stond ik als verslagen. Ik had die morgen nog vurig gebeden ook voor die Predikant; ik had geen preek gemaakt, maar zou spreken over Openb. 22: 17. Ik had hem aangeklaagd, en werd nu een dweper genaamd, de gemeente moest dus naar mij niet horen! Al wat ik overlegd had ontviel mij opeens, en rondom mij was beklemming en donkerheid, vooral toen ik in de kerk komende een buitengewoon talrijke schare zag.

Ik beklom de predikstoel als een ongelukkige de strafplaats, maar zodra ik er de voet inzette zuchtte ik tot mijn God, die alles wist, en eensklaps werd ik als aangegrepen door zijn woorden: Vrees niet, Ik ben met u, wijk niet, Ik ben uw God, Ik sterk u door de rechterhand van Mijn gerechtigheid.” Het orgel zweeg, ik deed een kort gebed, het votum, en begon onwillekeurig: Geliefde Broeders en Zusters! enz. enz.”

Deze woorden waren voor velen wel wat duister, maar volgens K.’s eigen verzekering aan Schröter, had hij dit gedaan, omdat het Hem bekend was, dat ook onderscheidene personen van andere gezindten onder zijn gehoor kwamen, en hij noch Ds. U., noch de gemeente voor deze ten toon wilde stellen. “En dat is dan die twiststoker, die zo bij herhaling van zich deed spreken”, roept Schröter uit.

De 7^e Juni werd Kohlbrugge bij de president-ouderling ontboden. Ook deze beschuldigde hem tot zijn verbazing van dweperij.

K. hield hem voor, of men dan zo geheel vergeten was wat Luther geleerd had, sprak hem van zijn plicht, en zei eindelijk: Mijnheer! neemt de Eerw. Uckerman aan, eer de zaak verder wordt getrokken, mij met twee onpartijdige getuigen in zijn gezelschap toe te laten, dan ben ik tot Zijn dienst, heb ik dan ongelijk, ik zal het voor de hele gemeente tonen, en het mij niet tot oneer rekenen, het te belijden, zo ik gedwaald heb. Vandaar begaf Kohlbrugge zich naar een andere ouderling: "Lieve vriend" zei zijn huisvrouw, "heden morgen vroeg de ouderling Kohlbrugge . . . mijn man of hij ook wilde instemmen u als proponent af te zetten", maar mijn man antwoordde hem: "ik ben altijd recht door zee gegaan, en hoop het verder te doen."

Die ouderling zelf beloofde Kohlbrugge, dat hij op niets zou stemmen, zolang hij tegen de predikant Uckerman niet gehoord was.

Enige tijd daarna drong de Eerw. Meyer bij Kohlbrugge aan: "hij zou naar alle ouderlingen gaan, hen één voor één om vergiffenis vragen wegens zijn bezwaren tegen Ds. Uckerman en hetgeen hij op de preekstoel gezegd had, dat zij toch het ergste niet over hem besluiten zouden. Deed hij het niet, dan zou men zeggen: "ga dan met u!" ZEerw. had er zelf zoveel onrecht door de vingers moeten zien; het Consistorie was toch een Sanhedrin, hij zou dus met God te rade gaan." Vervolgens stelde ZEerw. hem voor: hij moest bij de predikant Uckerman gaan verklaren, hoezeer het hem leed deed, door jeugdige ijver verleid, op zulk een wijze tegen Hem gehandeld te hebben, dat hij de woorden van de bezwaren zo wilde opgevat hebben als men die opvatte dat hij hem voor een rechtschapen evangelisch prediker hield, dat hem zijn niet met genoegzame voorzichtigheid gekozen bewoordingen leed deden, en hij dus de predikant Uckerman om vergiffenis bad. Maar Kohlbrugge kon die voorstellen niet aannemen.

Ook had hij een gesprek met de Eerw. Jacobi in tegenwoordigheid van de Eerw. Bendinger. De laatste vroeg of zijn Collega, de bezwaren voor echt Luthers hield, waarop de Eerw. Jacobi volmondig antwoordde: "zoals zij daar liggen, ja." Eindelijk werd Kohlbrugge, hoewel hij als lid van de gemeente, overeenkomstig de kerkelijke wet, met 5 anderen de bezwaren ondertekend had als proponent en *alleen* tegen de 28^e Juni, 's middags te 1 uur voor het Consistorie geroepen.

K. gehoorzaamde en kwam met de Bijbel en de Symbolische boeken onder de arm, menende Ds. Uckerman in de vergadering te zullen vinden. Maar hij zag er slechts de Eerw. Jacobi als president, Ds. Meyer, Ds. Bendinger en 6 ouderlingen met hun president, de zevende verliet spoedig de zaal.

De president las hem een nota voor, inhoudende klachten tegen hem.

1. Over een klacht, welke hij als proponent niet had mogen indienen.
2. Over ongepaste uitdrukkingen, welke hij op de preekstoel zou hebben gebezigd, en
3. voornamelijk, dat hij in gemelde klacht Ds. Uckerman voor een guit, een schurk, en dergelijk meer zou verklaard hebben.

Men vermaande hem om voortaan, wat er ook mocht zijn, met de predikanten eensgezind te arbeiden, en vorderde ten laatste, dat hij alles zonder uitzondering, schriftelijk zou herroepen, en bij weigering de gevolgen moest afwachten.

Wat zal hij doen? herroepen? herroepen een eenmaal als waarachtig afgelegde verklaring, zo maar zonder overtuiging van het tegendeel, alleen op de eis van een derde, en zo zichzelf voor een valse aanklager en lasteraar verklaren! Zo Kohlbrugge dit gedaan had, dan ware hij in de ogen van alle weldenkenden een verachtelijk mens geweest.

“Het was toen evenals nu; men had iets tegen de godsdienstige denkwijze en gevoelens van Kohlbrugge, en alles wat hem wederver, was een gevolg van vijandschap tegen de waarheid, die uit God is!”

Nadat de President hem de nota had voorgelezen, verzocht Kohlbrugge daarop de wetten te mogen lezen, die hij als proponent had ondertekend, ten einde de vergadering daaruit te overtuigen, dat die hem niet beroofden van de rechter, welke ieder lid van de gemeente, ingevolge de kerkelijke instellingen, had. Dit werd hem geweigerd!

Toen sprak hij met enige verheffing van stem van zijn en aller heiligen verplichting om te staan voor de waarheid van God. Daarna ontstond er plotseling een geraas en geroep, “schreeuw zo niet, houd uw mond, u staat hier niet te preken!”

Hierop dreigde de Eerw. Bendinger de vergadering te zullen verlaten, zo men Kohlbrugge niet wilde horen.

K. zweeg, en de president voegde hem toe: “het is de geest van de vergadering niet, met u in enige van de minste details te treden.”

K. poogde het onbillijke te betogen van iemand onverhoord te veroordelen; dat dit de grootste boosdoener niet overkwam; dat hij gemeend had de predikant Uckerman ook in de vergadering te zien; dat hij alle recht had om gehoord te worden; maar het antwoord was weer: “de Vergadering treedt met u in geen details, u bent hier ontboden om te herroepen.”

Hierop antwoordde Kohlbrugge “Ik herroep niet, maar voeg er nog een tweede aanklacht bij. Ik hoorde Zondagmiddag jongstleden de Eerw. Uckerman van de preekstoel zeggen: “Weg met dat gevoel, dat de mens tot zijn verlichting en bekering en heiligmaking niets zou kunnen meewerken; dit is van de verlichting en bekering niet waar want de mens is van nature dood in zonden. “Hebt u dan niet gelezen”, zei de president, werkt uw zelfs zaligheid uit?” “Hebt u zelf onlangs ons niet geleerd” antwoordde Kohlbrugge, “dat wij dit zo moeten verklaren, God is het, die in u werkt beide het willen en het volbrengen naar Zijn welbehagen, dus”, enz.

De president maakte zich hiervan af met te zeggen: “dat die theologische onderwerpen daar niet te pas kwamen en goed waren om onder een pijpje afgehandeld te worden; dat ZEerw. het hem ten kwade duidde, dat hij verondersteld had, dat hij, die eens een goede belijdenis gedaan had, naderhand neologisch zou kunnen preken, en waarom hij zich niet op zijn collega's Meyer en Bendinger had beroepen op de preekstoel, in plaats van op de afgestorven leraars.”

Na enige woordenwisseling verklaarde Kohlbrugge, dat omdat er aanmerking van buiten af op gemaakt was, dat hij niet eerst met de predikant Uckerman over zijn door hem gehoorde leerrede was gaan spreken, hij dienaangaande ZEerw. om verschoning wilde vragen maar voor zoverre het zijn bezwaren betrof, nog verzocht gehoord te worden.

Hierop riep een ouderling dat Kohlbrugge moest voortmaken en maar moest zeggen hoe hij wilde, zij hadden geen tijd om hem langer aan te horen. K.'s voorstel werd afgeslagen en de president gelastte hem zich te verwijderen, en voor God en zijn geweten te onderzoeken, of hij herroepen wilde of niet. Kohlbrugge gehoorzaamde.

Teruggekomen zei hij: “Eerwaarde Heren! ik verklaar voor het oog van God, Die ons allen ziet, en weet wat er in ons hart omgaat dat ik niet herroep. Maar tevens om vrede en eendracht te behouden, naar de aard van de liefde wil oordelen dat de Eerw. Uckerman zijn voordracht niet heeft gedaan om onze leer te ondermijnen, maar dat deze aan een andere oorzaak moet toegeschreven worden. Ik zal naar ZEerw. gaan, en hem het verklaren mits ZEerw. mij wederkerig verklare, mij in zijn Pinksterleerrede niet bedoeld te hebben, maar mij te houden. voor een echte Lutheraan en geen

dweper”.

Hierop werden Hem door de president-ouderling allerlei harde gezegden toegevoegd, en kwade bedoelingen toegeschreven onder andere, dat hij de predikant uit het zadel had zoeken te lichten om in zijn plaats te komen. En terwijl hem gelast werd de zaal te verlaten, hield hem een ander ouderling staande en schold hem hevig. Kohlbrugge zegt: “ik werd gesterkt om onder dit alles te zwijgen.” (Zo gaf hij hun consciëntie gelegenheid tot spreken).

Toen Kohlbrugge weer binnen geroepen werd, vroeg de president nogmaals: “of hij schriftelijk wilde herroepen.” Hierop verzoekende verhoord te worden, was het antwoord weer: “de vergadering treedt met u in geen details, maar eist herroeping.” “Help God!” riep Kohlbrugge uit: “ik herroep niet.” Hierop vernam Kohlbrugge bij monde van de President, dat de Vergadering hem vervalde verklaarde van zijn proponentensambt bij de gemeente.

Hij verzocht nog bewijs van goed gedrag, leer en leven, ook dit werd hem geweigerd maar men gaf hem uitstel tot de volgende vergadering, om zich over zijn weigering te bedenken.

De Eerw. Meyer zei daarop: “hij kon voor God en zijn geweten zeer goed herroepen.” “Ik kan niet”, was zijn antwoord, “ik blijf bij mijn besluit en uitstel is onnodig.” Daarop gaf Kohlbrugge allen de hand en wilde heengaan.

Een ouderling, dezelfde die een ander al tevoren had zoeken over te halen om voor zijn afzetting te stemmen hield Kohlbrugge de hand vast, en sprak hem vleiende woorden toe; daarop begonnen ook de andere hem te prijzen, hij zou toch herroepen, hij beloofde zoveel. Dit schokte hem, hij rukte zich los en zei: “Voor de waarheid heb ik gestreden, om de waarheid zal ik lijden. Moge God ulieden zegenen!”

Den 28^e juni begaf Kohlbrugge zich naar de Eerw. Jacobi aan wie hij zijn verwondering te kennen gaf dat ZEerw. in de vergadering zo tegen hem gehandeld had. “Ik heb daar als president gezeten”, was Jacobi’s antwoord “en moest de geest van de vergadering voorstaan, al was hij ook met mijn gevoel in lijnrechte strijd.”

Ook verzocht Kohlbrugge hem bij zijn collega Uckerman belet te willen vragen. “Dat doe ik niet graag”, antwoordde Jacobi “ik sta met hem in zulk een nauwe betrekking niet, en collega is wel eens wat oplopend van karakter, u moet *zelf* om belet schrijven.”

Nog andere dergelijke pogingen wendde Kohlbrugge aan, doch ontving spoedig het volgende briefje:

Den Eerw. Heer H.F. Kohlbrugge! Pred. Dom.

Ik heb volgens afspraak gehandeld, maar collega Meyer heeft mij bericht, dat collega Uckerman u niet tot een gesprek kan afwachten.

v. H. V. S.

28 Juni UEd. Dw. Dienaar

J.C. Jacobi

Met een onaangenaam voorgevoel, maar met rust van het gemoed, begaf Kohlbrugge zich weer ter vergadering van het Consistorie op de 5^e Juli. Zodra hij daar kwam, bemerkte hij met welk een geest men daar vergaderd was. Had ik het niet gedaan, zegt hij, om genoeg te geven aan veel lieden van ervaring en ondervinding, ik was thuis gebleven, omdat ik overtuigd was, dat men mij, wat het ook kosten mocht wilde afzetten.

Een verbazend gedruis en rumoer heerste in de zaal en toen hij er opkwam, zag hij, dat

men het met elkaar oneens was, men schold elkaar, en als een hond joeg men hem naar beneden.

Toen men wat bedaard was geworden, kwam Kohlbrugge voor, en herhaalde plechtig zijn verklaring, dat hij niet herriep tenzij men hem mocht overtuigen gedwaald te hebben, maar dat hij, omdat hij de jongste was, en graag de minste wilde zijn, zich tegelijk nog bereid toonde om de Eerw. Uckerman voldoening te geven over de wijze, waarop hij de zaak behandeld had. Uckerman was weer niet aanwezig. Kohlbrugge verliet de zaal en het rumoer verhief zich opnieuw; het was alsof men alles door elkaar wierp.

Eindelijk riep men hem weer boven en de president stelde hem in naam van de vergadering voor, aan de predikant Uckerman een brief te schrijven, en daarin, voor zover hij kon, voor zover hem nuttig was, en met zijn geweten overeenkwam, ZEerw. voldoening te geven; niemand zou die brief hebben, hij zou verzegeld, voor altijd onder de kerkelijke, archieven geborgen worden enz. Men stelde hem een termijn van 14 dagen en hij nam dit voorstel aan.

De 6^e juli werd Kohlbrugge bij een “achtenswaardig” ouderling ontboden.

“Vriend!” zei deze hem, toen u gisteren weg was, vroeg ik in de vergadering: wat wil men toch van die jongeling, met die brief; moet men daar dan misbruik van maken, als hij eens wat toegegeven heeft; daarop is goedgevonden dat u vooraf bij Ds. Uckerman aan huis zou gaan, daar eerst met hem spreken, en dan de brief schrijven. Doe uw best.” Heerlijk,” antwoordde Kohlbrugge, “als ik dan ZEerw. het één en ander gevraagd heb, weet ik waar ik sta, en behoef mijn geweten niet te bezwaren.”

Dadelijk begaf Kohlbrugge zich in zijn Naam naar de Eerw. Jacobi die juist met de Eerw. Meyer collega Uckerman een bezoek zou gaan brengen. Hij verhaalde het hem en bad hem, dat hij zijn best zou doen, dat dit nu zo gebeurde. ZEerw. maakte al zwaarigheid of zijn collega hem wel opwachten zou. Het was bij die gelegenheid, dat ZEerw. Kohlbrugge, op zijn beklag, dat men de waarheid zo onder de voet trad, ten antwoord gaf: “Jongen! troost u toch, is er een predikant, die niet in de haak preekt, er zijn er nog drie, die rechtzinnig prediken.”

Eerst de 11^e juli ontving Kohlbrugge het bericht van de Eerw. Jacobi dat ds. Uckerman geen verschoning gevraagd wilde hebben, en hem wel als Uckerman maar niet als predikant zou kunnen afwachten.

“Wat zal ik met die brief vorderen?” zei Kohlbrugge tot de Eerw. Jacobi. “Hoe zal die nu verzegeld worden kan ik die dan open zenden, zal ik hem dan in het Latijn schrijven?”

Hierop antwoordde ZEerw. glimlachende, “dan vertaalt hij hem voor anderen; ik weet ook niet, of die brief niet nog door het Consistorie moet goedgekeurd en dan verzegeld worden; dit beloof ik voor mij, wordt er in dat geval misbruik van gemaakt, dan kom ik nooit weer in de vergadering.”

“Dat helpt mij niet” zei Kohlbrugge daarop, dan is het misbruik al gemaakt. Maar waarom wil uw collega mij niet opwachten, ik heb immers voorlang al verklaard, dat ik niet alle christelijke liefde, als jongeling, als de minste tot hem komen wil.” “Dit kon Jacobi zelf niet verklaren, Uckerman was wat gevoelig van aard, hij zou licht op Jacobi toornig worden.” “Als het in het gevoel ligt, zal ik zien wat ik doe”, zei Kohlbrugge daarop.

De 14^e begaf hij zich weer naar bovengenoemde ouderling, deze zou voor hem de weg banen tot de predikant. Ook dit liep vruchteloos af. Maar die ouderling gaf hem vrijheid, zich bij de eerstkomende vergadering op hem te beroepen. Intussen waren de

predikanten Meyer en Jacobi uit de stad gegaan en Kohlbrugge werd al bedreigd met hogere macht, zo hij bij zijn besluit bleef van niet te herroepen. Zo begaf hij zich de 19^e juli weer ter vergadering, steeds met de Bijbel en de symbolische boeken onder de arm.

Uckerman was er weer niet, maar Meyer en Jacobi waren er. Beiden hadden volgens K.'s oordeel in die 14 dagen de zaak in orde kunnen brengen. Maar van achteren bleek, dat Jacobi ook al vooraf tot zijn afzetting besloten had. Kohlbrugge deed nu een nauwkeurig verslag van alles wat er in die 14 dagen was gebeurd, en om welke billijke redenen hij die brief niet had kunnen schrijven. De president-ouderling vroeg hem, waarom hij, die zulk een doorkneed verstand bezat, nog in pour parlé's met een ouderling was getreden. En de Eerw. Jacobi wilde, dat Kohlbrugge hem stellig beloofd had de brief aan Ds. Uckerman te zullen schrijven. Vervolgens werd Kohlbrugge gezegd, dat de zaak dadelijk moest afgedaan worden, dat de Eerw. U. zijn zaak in handen van het consistorie had gesteld, dat dit zich de zaak had aangetrokken, en dat hij dus nu aan hem een brief moest schrijven, en keurde de vergadering die goed, dan was de zaak ten einde." Kohlbrugge vroeg: "wat moet ik dan daarin schrijven?"

"Herroepen!" schreeuwde men.

"Dat kan ik niet", was zijn antwoord.

Hij begaf zich op aansporing van de predikanten naar de diakenkamer.

"Wat ik toen heb uitgestaan", schrijft Kohlbrugge "is God bekend." Ds. Bendinger kwam daar bij hem. "De vergadering wil, dat u herroept", sprak hij. "Dat weet ik Dominee! dat doe ik niet." "Ik geef u geen raad!" "Dat behoeft ook niet, Dominee, dan blijft u braaf man, ga slechts heen, men zal u verdenken." Hij ging.

Daarop schreef Kohlbrugge, na veel gebeden en tranen uitgestort te hebben voor de Heere, de hier volgende brief, die hij nimmer zou weergezien hebben, had de president hem niet aan de hand van de president-ouderling onttrokken. Die brief is het meest overtuigend bewijs, dat men voor vast besloten had hem uit te werpen.

,Ik", zo zegt Kohlbrugge later, "schreef die brief uit een eenvoudig hart, welgemeend, hoewel ik hem thans moet afkeuren, als strijdig met Gal. 2: 5. Mijn ziel weifelde op dat ogenblik en dobberde tussen de zucht om de waarheid van God voor te staan, en het trachten om de uitwendige vrede te bewaren bij mensen, die hem liever verstoren, dan dat zij de inwendige vrede en waarheid, die uit God is, een ogenblik ingang of overwicht zouden gunnen."

Den Weleerw. Zeergel. Heer

D.R. Uckerman

Weleerw. Zeergel. Heer!

Het is UEerw. maar al te zeer bewust, dat ik in de maand mei, met andere leden van de gemeente bij Broederen Vertegenwoordigers heb ingeleverd een klacht over een leerrede, door UEerw. uitgesproken.

Veel is daarover heen en weer gediscussieerd, en mij is nu eindelijk door het Eerw. Collegie van Ouderlingen verzocht de volgende brief te schrijven.

Kent UEerw., die jongeling geweest bent, het vurig en brandend gestel van een jongeling, die uit heilige ijver soms een stap doet, waarvan hij vooraf de gevolgen niet in al zijn omvang overziet; herdenkt UEerw. de jaren, waarin men gestapt in de theologische kring, met zijn hele hart gelooft en omhelst de dingen die van de hemel zijn, en zich licht ergert aan uitdrukkingen en voorstellingen die zwemen naar iets wat van de rechte weg ons schijnt af te leiden; dan baart het u verwondering wat ik begonnen en voortgezet heb, maar het ergere u niet in een jongeling, die, om lief noch

leed, om vriend noch vijand, anders zou willen horen en geloven en belijden en leren dan wat gerugsteund wordt door het onbedrieglijke Woord van God!

Eerw. Heer! de zaak is geschied, laat ik die niet weer ophalen, herroepen zou ik die niet kunnen, ten ware ik anders overtuigd werd. Dit betuig ik u plechtig, dat ik wars ben geweest van zodanige bedoelingen, als enige mij aanwrijven; dat ik nimmer iets tegen u heb gehad als mijn leraar, uit wiens mond ik zo vaak ook een heilzame les en de vrijspraak van de zonden gehoord, van wiens hand ik zo vaak het Heilig Avondmaal van de Heere ontvangen heb. Belgt het u, dat ik niet het eerst ten uwent ben gekomen, hetwelk zeker verstandiger van mij gehandeld was, vergeef mij dit; geheel de wijze, waarop de zaak is begonnen, had anders door mij kunnen bestuurd kunnen worden. Is het algemeen bekend geworden, mijn doel is dit nooit geweest; hadden Broederen Vertegenwoordigers omzichtiger gehandeld, het was er bij gebleven, en ik had u dan toch eerlang bezocht.

Belgt het u dat ik u zou ten laste gelegd hebben de leer van het geloof op een bedekte manier te ondermijnen, pas deze algemeen en retorische uitdrukking niet op u toe, er lag althans van mijn kant geen kwaadaardige bedoeling in. In alle gevallen Eerw. Heer! U bent grijs in de dienst, ik nog jong; mijn hart brandt van verlangen om u te betuigen dat de zaak beschouwd worde door ons als nimmer geschied, maar in de vergetelheid geworpen te zijn; opdat u met lust mag arbeiden en er in leven om de waarheid voor te staan, die uit God is; ik beloof u dan van mijn zijde, om zoveel de Heere mij dat toelaat, naar mijn geringe en pas ontloken krachten, met u en de andere Eerw. leraren, uw ambtgenoten, mee te werken, waar het zijn kan tot nut en bloei en opbouw van onze gemeente. U bent ook mijn zielzorger, die eens de Heere rekenschap zult geven van uw arbeid, daarom bid ik God voor u, dat Hij u uitruste met Zijn Geest, met Zijn kracht door Christus Jezus onze Verlosser en Zaligmaker.

Nu dan Eerw. Heer! hierbij blijft het. Ik heb gehoord dat u een hart vol liefde hebt jegens mij, ik heb het jegens u, ik ben de jongste. Bent u nu tevreden met deze mijn betuiging, dan kom ik weldra tot u.

De God van de vrede vervulle onze harten met oprechte broederlijke liefde tot elkaar, omdat Jezus ons eerst heeft liefgehad en wij leden zijn van Zijn lichaam.

Uw heilbiddende Broeder in Christus

H.F. Kohlbrugge

Met deze brief binnengelaten, werd Kohlbrugge eindelijk toegestaan hem voor te lezen waarna hij die de president overgaf. Een uur daarna werd hij weer binnengeropen; die brief was verworpen omdat er in stond “herroepen zou ik de zaak niet kunnen, ten ware ik anders overtuigd werd”. “Wij hebben met uw preek, niet nodig, hier moet een korte verklaring”, riep er één. En Kohlbrugge moest alles herroepen, “al de zwadder in de klacht geschreven en uitgebraakt op de preekstoel”, zo drukte zich een onderling uit, die van woede beefde; tegelijk legde men hem zonder dat dit eerst in omvraag werd gebracht, een stuk papier voor, waarop geschreven stond: “Ik, ondergetekende herroep bij deze alle beschuldigingen, bij B. B. Vertegenwoordigers tegen Ds. Uckerman ingebracht, en verklaar hem voor een rechtzinnig leraar.” “Dat doe ik in mijn leven niet, tenzij ik anders overtuigd wordt”, riep Kohlbrugge uit. Toen begon het van alle zijden: “u zult herroepen, alles herroepen. en dat schriftelijk” men zou volhouden al ging de kerk ook onderste boven, en over Hem en alle ondertekenaars wraak nemen . . . de ouderlingen stonden op, vielen hem gezamenlijk te lijf, maar hij ontkwam midden door hen heen. In de diakenkamer viel hij op zijn knieën, en riep de sterkte van God in.

Een ogenblik daarna ging hij terug en zei: “Mijn Heren, zolang ik Ds. Uckerman niet

gesproken heb, ga ik geen stap verder, dan ik in mijn brief al heb gedaan". Weer verliet Kohlbrugge de zaal, en nogmaals binnengeropen zijnde, hoorde hij bij monde van de president Ds. Bendinger: "De Vergadering, niet ik, verklaart u vervallen van uw proponentsambt." "En ik teken protest aan tegen deze verklaring", antwoordde K. Bij het heengaan voegde de president-ouderling Hem toe: "nu zal ik uw ondertekening, als proponent maar royeren." "Mijnheer dit is *uw* zaak", was het antwoord, "ik stem in niets in." In deze vergadering heeft men hem mishandeld van 5-10.30 uur. Te huis komende sloeg hij de Bijbel open, en zijn ogen vielen juist op Psalm 124: 7, 8.

Bij de volgende vergadering diende Kohlbrugge een protest in, waarin hij zich echter tegelijk nog bereid toonde zich aan alle schikkingen te willen onderwerpen als het maar geen herroepen was, hetwelk hij onovertuigd niet doen kon.

Vervolgens hield hij zich stil, troostte de klagende gemeente, bemoedigde en beurde haar op waar hij kon en die het geweld met geweld wilden keren, ging hij tegen zoveel hij vermocht.

Bovendien begaf hij zich op raad van sommige leden nog eens ter vergadering van vertegenwoordigers, 3 september bood haar weer aan alles te zullen doen wat men in billijkheid van hem mocht vorderen, om rust en vrede te verkrijgen, maar beklagde zich tevens over de weigering van Ds. Uckerman van hem te willen spreken.

"Maar" vroeg men hem, "zou u dan in tegenwoordigheid van ZEerw. herroepen hebben?" "Nee, ik zou ZEerw. op vriendelijke wijze een paar vragen gedaan hebben overeenkomstig onze Symbolische boeken, had ZEerw. mij daarop naar genoegen geantwoord, dan behoefde ik niets tegen mijn geweten te doen, de zaak was gevonden, en ik zou ZEerw. de schoonste voldoening geven, die maar gevorderd kon worden; waarom sluit ZEerw. voor mij het huis, daar ik tot hem wil komen met christelijke liefde en de minste wil zijn?" Hierop bleef de Vergadering hem het antwoord schuldig, en op zijn vraag, of de broeders ook enig middel hadden voor te stellen, haalde de scriba een briefje voor de dag van deze inhoud: "Ik, ondergetekende herroep en trek in de beschuldigingen tegen de Weleerw. zeergel. Heer Uckerman bij dit College gedaan, en verklaar hem voor een waardig en rechtzinnig leraar. Gedaan bij Vertegenwoordigers van de H. E. L. gemeente te Amsterdam" enz. . . .

K. gaf hierover zijn bevreemding te kennen en verklaarde het niet te kunnen ondertekenen dat men zijn verderf daarmee wilde, dat de president-ouderling had gezegd in tegenwoordigheid van enige getuigen, "als hij herroept, hangt hij zichzelf een strop om de hals", en een andere ouderling, "laat hem maar herroepen, dan zullen wij hem wel knevelen." Toch bleef de vergadering er bij. De bezwaren werden door twee ondertekenaars ingetrokken, uit vrees voor hun belang; daarentegen bedankte een vertegenwoordiger voor zijn post, op grond, dat er dingen in de vergadering plaats grepen, die tegen zijn geweten aanliepen.

Sedert zijn er nog veel middelen door oud-kerkenraadsleden aangewend, ten einde de predikant Uckerman met Kohlbrugge tot een gesprek te bewegen, maar vergeefs; ZEerw. verontschuldigde er zich gedurig ook dat hij de jongeling alles had vergeven, maar zijn zaak in handen van de vergadering had gesteld, en er dus niets aan doen kon. De gemoedelijkste voorstellen hielpen niets, ja, ZEerw. wilde zelfs een openlijke herroeping op de preekstoel.

Zelfs kwam de gemeente met haar oudste leden, die haar hadden opgericht en in de kerkelijke bediening grijs waren geworden, aan het hoofd, K.'s herstelling vorderen

volgens haar recht, en verzocht bij vertegenwoordigers, dat hij gehoord zou worden tegen de predikant Uckerman en zo het dan mocht blijken dat hij verkeerd gedaan had, veroordeeld zou worden als lasteraar.

Maar de gemeente werd om de tuin geleid en haar eis om een kerkelijke vergadering, of uitspraak van onpartijdigen, tegen de kerkelijke wet haar ontzegd.

Het Consistorie zette zijn plannen door met kuiperijen van allerlei aard.

Op de 6^e september kwam een groot aantal leden van de gemeente K.'s herstelling bij het Consistorie vragen, er waren mannen en vrouwen bij, die voornemens waren dit op de knieën te bidden. Maar zij vonden de ingang met een ketting afgesloten en zagen zich spoedig door een militaire macht omgeven.

Vervolgens koos de gemeente, op de behoorlijke tijd met overgrote meerderheid van stemmen, drie nieuwe vertegenwoordigers. Daar echter deze drie Kohlbrugge zeer genegen waren en het hun hadden gedaan om de rechten van de gemeente te handhaven, wilde het Consistorie hen niet toelaten, voorgevende dat zij geen mannen van de vrede waren. De gemeente toen ziende, dat men haar niet alleen haar proponent wederrechtelijk had ontnomen maar ook haar grondslagen van kerkbestuur enz. enz. gewelddadig aantastte, en een nieuwe bestuursvorm zocht in te voeren, trachtte zich in een wettige weg daartegen te verzetten, maar moest ten laatste onderdoen voor degens en bajonetten, en voor de geest van de tijd.

Bij de ene verkrachting van het recht van de gemeenteleden op de andere, was het Consistorie zodanig, in angst wegens de gegronde redenen tot verbittering aan de gemeente gegeven, dat het vergaderingen hield, de openbare godsdienst liet uitoefenen en besluiten invoerde steeds omgeven van een menigte politieagenten. Ja, soms gerugsteund door militaire bezetting.

Bij een proces, niet om Kohlbrugge, maar om de handhaving van de kerkelijke wetten, won de gemeente evenmin; de rechtbank kon die zaak niet als van haar competentie beschouwen. Door dit proces kwam Kohlbrugge, tot zijn grote weerszin omtrent zijn zaak in aanraking met een advocaat. Deze meende dat Kohlbrugge zeer goed zijn leed kon betuigen over het indienen van de bezwaren, om de ongelukkige gevolgen daarvan voor de gemeente, en hij deed hem het voorstel de bezwaren in te trekken, hetgeen Kohlbrugge als met herroepen gelijkstaande beschouwde en het dus niet kon aannemen.

De zaak werd zelfs ter kennis van Zijne Majesteit de Koning gebracht, en van Zijne Excellentie de toenmalige Gouverneur de Heer Staatsraad Van Tets. Van deze kwam er bevel, dat de 3 vertegenwoordigers erkend, en de proponent weer aangesteld moest worden. Zijne Excellentie zou zich wel met hem onderhouden. Het Consistorie gaf er echter geen gevolg aan. De Heere Van Tets werd spoedig daarop Minister, en Kohlbrugge bleef gebonden achter.

Met de oude voorstellen van de advocaat kwamen zijn vrienden hem gedurig kwellen, en, om er een einde aan te maken, gaf hij hun deze verklaring:

“Ik betuig plechtig dat ik met het indienen van de klachten Dominee Uckerman helemaal niet persoonlijk heb willen beledigen en nimmer tegen zijn persoon enige haat of wrok heb gekoesterd. Maar dat het mij alleen om de waarheid is te doen geweest. En gelijk het een ieder rechtschapen mens moet smarten, dat er door verkeerde opvatting en misduiding twist in de gemeente ontstaan is, zo smart ook mij zulks, hoewel ik slechts de vrede die in Christus is, bedoeld heb en bedoel; hadden de onaangenaamheden in mijn bereik gelegen, ik had ze tegengegaan. Deze betuiging

geschiedt in al stelligheid.”

Maar hiermee was men niet tevreden.

Ten laatste werd Kohlbrugge nog 4 november 1828 voor Zijne Excellentie de Heer Gouverneur Van Tuyll aan het Gouvernementshuis te Haarlem ontboden. Daar werd hij eerst onderhouden over de onzekerheid van theologische stellingen, vervolgens zeer geprezen en gevraagd, of hij ook iets wist om de zaak in orde te brengen. Kohlbrugge vroeg dat Zijne Excellentie. Daarop werden hem in naam van de hoge regering veel beloften gedaan en bijzondere protectie, promotie en eer beloofd, indien hij niet alleen, wat hij op de preekstoel had gezegd, maar ook zijn bezwaren herriep, en de predikant Uckerman voor een rechtzinnig leraar verklaarde. Maar de rust van zijn ziel getuigde hij, was hem boven alles dierbaar, en hij kon het voorstel niet aannemen, zonder een oneerlijk man te worden, maar verzocht, waar dan ook tegen de predikant Uckerman gehoord te worden. Had hij gelijk, men moest hem met vrede laten gaan ongelijk, hij zou dit voor de hele gemeente erkennen, en zich vervolgens gewillig onderwerpen aan alle straffen, die het Consistorie of het Gouvernement hem zou willen opleggen. Dit voorstel werd afgewezen. Hij moest zich verklaren, zo niet, het Gouvernement zou binnen 14 dagen de knoop doorhakken.

K. antwoordde, dat hij niet oneerlijk kon worden, en dat, hoe gehoorzaam hij in andere opzichten zijn overheid wenste te zijn, hij niet herroepen mocht. Hierop werd hij door de daarbij zijnde Griffier van de Staten met aanhoudende vervolging bedreigd waarna hij opstond en met nederige buiging vertrok, zuchtende tot zijn God, de Opperregeerder van hemel en aarde.

Aanmerking.

De duivel en de wereld zegepralen niet als zij u vervolgen, afzetten en doden, evenmin als zij zegepraalden toen zij Christus aan het kruis genageld hadden; daarin zou zij zegepralen dat u niet als een goed krijgsknecht van Christus verdrukking leed en een ogenblik ophield gelovig te zeggen:

*Moet ik er aan, en van de baan,
Ik zal de Heere verbeiden,
Doet zo gij wilt, God is mijn schild,
Die zal mij wel geleiden.*

4. AAN DE BELOFTE VOLDAAN

Nu was Kohlbrugge zonder enig middel van bestaan. Zelf had hij bijna niets, het weinige dat hij noch had, werd dagelijks minder, en zijn behoeftige toestand bekendmaken, daartoe kon hij geen vrijmoedigheid vinden. Zo had hij in lange tijd geen middagkost geproefd, ook was ten laatste zijn brood op. In die toestand, zo schrijft hij, riep ik uit: “o God, U weet, dat ik om uw waarheid lijd; wilt U mij van honger laten sterven, zo geschiede Uw wil, maar wilt U mij tot Uw eer nog laten leven, van U is beide het zilver en het goud.” Toen las ik tot mijn bijzondere vertroosting Lukas 12, en nog diezelfde dag ontving ik van een mij toen onbekend persoon f. 25 bankpapier, een weinig tevoren had ik een verbazend grote zak met allersmakelijkste tabak ontvangen. Zo had hij een aaneenschakeling van de treffendste uitkomsten.

Om redenen van gezondheid en voornamelijk om een academische verhandeling te schrijven verliet hij Amsterdam en vertrok naar Utrecht, waar hij met de grootste tederheid en zorgvuldigheid, als een broeder behandeld werd. “Ik moest dit geheel in het geloof doen, hebbende nauwelijks zoveel geld over om de reiskosten goed te maken.” (K.) Ook hier mocht hij zich verblijden in bijzondere uitreddingen van God, zodat hij meer inkomen had ná, dan vóór zijn afzetting (f. 300 was zijn traktement geweest). Na enige tijd vertrok hij weer naar Amsterdam. Zijn lichaam had door de vele ontberingen erg geleden, en de gevolgen daarvan bleven niet uit. Hij werd ongesteld en moest een langdurige ziekte doorstaan. In deze ziekte, waren het voornamelijk de profeten, welke hem op ongekende wijze duidelijk werden.

Het grote getuigenis van Gods Naam en van Gods gerechtigheid, het eeuwige in het profetische Woord neergelegde raadsbesluit van Hem op wie God al onze zonden heeft doen aanlopen die met Zijn ziel Borg geworden is om met een eeuwig offer God voor zijn broeders te naderen, wierp haar lichtstralen in de Evangelisten en Apostelen, zodat het hem met één trek klaar werd, waarom de Apostelen eerst door het onderwijs van de Heere, en daarna door dat van de Heilige Geest verlicht, zo naarstig in Mozes en de profeten gevorst en daaruit de hele Raad van de Zaligheid en van de in Christus verschenen genade gekend hebben.

Van zijn ziekte hersteld geraakte hij in grote strijd of hij de academische Verhandeling, die hij wilde omwerken, dan zou schrijven, als hij van de Heere gedurende de ziekte was ingeleid in de profetieën, en of het niet voorzichtiger zou zijn zijn gevoelens te bemantelen, uit vrees van anders tot de bedelstaf te zullen geraken. Dit bracht hem op zijn knieën voor God en als bewijs van Zijn verhoring ontving hij weer een brief van een onbekende hand, en daarin een briefje van f 100. “Zo zorgt God”, riep hij uit.

Opnieuw begaf hij zich naar Utrecht, en arbeidde in stilte voort.

Intussen was ook hier veel van hem bij geruchte verspreid, dat hem bij sommigen in een minder gunstig daglicht plaatste. Vooral bij de theologische Faculteit was dit te bespeuren. Want toen hij zich bij één van de professoren aanmeldde om zijn academisch proefschrift te verdedigen ter verkrijging van de graad van Doctor in de godgeleerdheid, meende Zijn Hoogerw., dat Kohlbrugge, wegens het gebeurde in de H. L. Gemeente, van onzedelijkheid te beschuldigen was. Toch werd hij toegelaten en zo mocht hij de 4^e juni 1829 de voldoening smaken de belofte zijn stervende vader gedaan, gestand te doen.

Zijn verhandeling, evenals zijn belijdenis stuitte bij de Faculteit op “onwil en tegenstand.” “De professoren hadden alle krachten ingespannen tegen mij, daar ik Psalm 45 van Christus en zijn Bruid (het geestelijk Echtverbond van de Messias en Zijn Kerk) verklaarde. Dat vonden zij te opgesmukt, zij waren goed belezen. Maar één ding hadden zij vergeten, dat ik als kind al boven alles en boven alle andere boeken gelezen heb “Gods Woord,” daarin waren zij niet thuis, en zo vielen zij als bakstenen en ik werd Theologisch Doctor.” (K.)

Maar zijn doctorstitel baatte hem weinig. De weg tot het leraarsambt bleef gesloten al was het de vurige wens van zijn hart. Toch bracht zijn promotie een ommekeer in zijn levenslot. Toen hij hulpprediker was, was hij verloofd geworden met een lid van zijn gemeente, Mej. C.L. Engelbert. Bij zijn afzetting had de familie van zijn uitverkorene het gelukkige paar trachten te scheiden, en elk uitzicht op een huwelijk afgesneden.

Thans echter stond haar grootmoeder het huwelijk toe (K.’s verloofde was een wees). “Toen ik promoveerde, vroeg de lieve moeder: “Zeg me eens Cato wat doet Kohlbrugge toch?”, “wel hij verdedigt Psalm 45.” “Hoe legt hij die Psalm toch wel uit?” “Wel, van Christus en Zijn Bruid.” “En dat willen zij niet aannemen?” “Nee, zij willen hem laten druipen.” “Wat gelooft u, zal hij slagen?” “Ja.” “Nu, wanneer hij dan komt, kunt u hem feliciteren en hem zeggen, dat u mag huwen. Want waar hij Christus en Zijn Bruid zo verdedigt en zich dit niet schaamt, daar schaam ik mij ook voor hem niet.”

Cato had met zeldzame moed van het geloof en van de overgave alles met haar verloofde doorstaan en verdragen. Welk een blijdschap nu voor beiden! Vrij wel van middelen voorzien mocht zij nu haar echtgenoot de veel ontberingen spoedig doen vergeten. Het echtpaar ging te Utrecht wonen.

Ook nu liet de jonge Godgeleerde met de hem aangeboren liefde tot studie, zijn tijd niet ongebruikt. Van de schriftstudie uitgaande, vorste hij naar de innerlijke samenhang en de laatste grond van de grote en beslissende vragen van de in het Woord geopenbaarde leer van het heil. Twee punten waren het, die vooral het naar waarheid en vastheid zoekende gemoed bezighielden. De ene vraag was die naar de wet, de andere naar de kennis van God en Zijn Naam.

Wie het beslist om waarheid te doen is, kan onmogelijk in een verstandelijk weten rust vinden. Hij moet hebben wat hij weet. Hij moet iets reëls, iets blijvends hebben. Wie slechts in iets de heerlijkheid van Christus heeft aanschouwd, ervaart spoedig, dat alles wat in en om hem is, met deze heerlijkheid in lijnrechte strijd is. Daar boven de genade, daar boven de gerechtigheid en het leven, maar welk een macht van de zonde, van de dood, van de duisternis hier beneden.

Wat is nu waarheid? Aan wie de heerschappij? Heerst werkelijk de genade door gerechtigheid in het eeuwige leven; is Christus werkelijk opgestaan; is de Geest aanwezig, waardoor wij toegang hebben, of behouden de duivel, de dood en de zonde de heerschappij en het geweld? Waar blijft de wet? Is God werkelijk in Zijn recht; geschiedt in waarheid Zijn heilige Wil; is in de hemel alles geschied, zodat niets meer scheiding maakt tussen de heilige God en de Mens die enkel ongerechtigheid is?

Met deze hoofd- en levensvragen van alle gelovigen beziggehouden, “moest Kohlbrugge op de punten komen, welke tussen Augustinus en Pelagius, Luther en Erasmus, Calvijn en Pighius, Gomarus en de Remonstranten behandeld zijn.”

Hollander van geboorte en in het hart kon hij niet ongevoelig blijven voor het groot verleden van zijn volks, dat als geen ander van de nieuwe tijd voor de geestelijke goederen gestreden en geleden had.

Wat eens de 7 provinciën verbonden had, waarvoor Oranje zijn bloed had vergoten, waarvoor het hele volk in tijden van hopeloosheid van tegenweer als een enig man zich had verdedigd, dat was toch het kleinood van het Evangelie, het hoogste van alle rechten, God naar Zijn geopenbaard Woord en geopenbaarde Wil te dienen.

En wat de Synode van Dordt tegenover de Remonstranten had vastgesteld, dat was toch niets anders dan de Soevereiniteit van God en de enige gerechtigheid van het geloof tegen al het willen van de mens.

Doordat Kohlbrugge zich zo nadrukkelijk met de geschiedenis van de Nederlanden en van de kerk, en met de geschriften van Calvijn en Olevianus bezig hield, zag hij meer en meer de overeenkomst van de Gereformeerde Leer met de Heilige Schrift in, zonder zich daardoor van de persoon en van de geschriften van Luther te vervreemden. Innerlijk de Gereformeerde belijdenis toegedaan, wendde hij zich al spoedig tot de Hervormde kerk om in haar opgenomen te worden.

“Ik kon”, zo verklaart hij zelf, “als eerlijk man, al werd ik weer aangesteld door de H. L. Gemeente, waaromtrent gegronde hoop was, haar niet meer dienen.”

“Ik was geheel overtuigd van het christelijke gereformeerde gevoelen aangaande de predestinatie en de verkiezing tot zaligheid, zoals het ook geleerd wordt in de Canones van de Dordtse Synode, en in de geloofsbelijdenis van de Vaderlandse Kerk.”

“Ik deed dit in een tijd, toen dit het minst met mijn belangen overeenkwam.” Immers er bestond gegronde hoop voor hem weer bij de gemeente, die Hem uitgeworpen had, aangesteld te zullen worden. De gemeente zelf toch was steeds op zijn hand en in deze 2 jaren was veler gevoelen omtrent hem veranderd, ook door zijn huwelijk. Hij toch was met de aanzienlijksten van de gemeente vermaagschapt en bijzondere familie-omstandigheden droegen hiertoe bij. Bovendien was hij nog onlangs op twee aanzienlijke plaatsen in het buitenland als professor benoemd, maar, zo deelt hij zelf mee wegens deze mijn verandering van overtuiging zag ik mij genoodzaakt de benoemingen van de hand te wijzen.

Eerst vervoegde hij zich te Amsterdam tot Ds. Kohlbrugge S.. om na afgelegde belijdenis als lidmaat aangenomen te worden. Deze echter raadde hem aan naar Utrecht te gaan, omdat hij daar gepromoveerd was. Hij liet zich raden. En wat nu hier te Utrecht gebeurd is, hoe de kerkenraad zich jegens hem gedragen heeft, welk besluit de Synode genomen heeft, hoe men hem buiten de kerk. heeft weten te houden, wie dit breedvoerig lezen wil, verwijzen wij naar zijn geschrift: “Het Lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te Lande mij willekeurig belet. 1833”. Wij schreven in ons voorwoord: Nu echter begon voor Kohlbrugge de lijdensgeschiedenis met haar nasleep. Ja, de vraag om bij de Hervormde Gemeente lidmaat te worden, werd de aanleiding voor een langdurige lijdensgeschiedenis. Wanneer wij zeggen dat hij gemarteld is, dan zeggen wij nog te weinig. “De Christus was onder moordenaars gevallen, niet alleen lichamelijk maar ook geestelijk. Pilatus speelde met hem zijn spel, en voor een nar zag hem de wellustige Herodes aan. Overal omringde hem spot en hoon. En dit proces werd gevoerd ten aanschouwe van Gods Hogepriester, vóór de vertegenwoordigers van Gods rijk op aarde. Onder de gehuichelde schijn van het recht, ja, van ijver voor God, de schandelijkste onrechtvaardigheid en de grimmigste haat, ooit op aarde gevonden!”

Dat ervaarde ook Kohlbrugge. Wij konden niet geloven dat de Synode onder die schijn van recht, zulk een onrechtvaardigheid kon bedrijven. En toch lezen wij in de Synodale Verhandelingen van 1830: “Hierop is gelezen een adres van de kerkenraad van de Nederduitse Hervormde gemeente te Utrecht, waarbij dezelve verlangt: 1. de

gedachten van deze Hoge Kerkvergadering te vernemen wegens een verzoek, gedaan door de Heere H.F. Kohlbrugge om nevens zijn echtgenoot, na het afleggen van geloofsbelijdenis, uit de gemeenschap van de Herstelde Evangelisch Lutherse gemeente over te gaan tot die van de Hervormde kerk, zonder dat dezelve een attest van goed zedelijk gedrag, vanwege het Consistorie van de eerstgenoemde gemeente te Amsterdam heeft overgelegd, uithoofde dat die vergadering verklaard had niet gewoon te zijn, bij overgang van haar gemeenschap tot die van eens andere kerk, zulk een attest te verlenen. 2. dat in het algemeen worde vastgesteld, onder welke bepalingen leden van andere Protestantse Kerkgenootschappen voortaan als leden van de Hervormde gemeente zullen worden aangenomen.

Hierbij was gevoegd een missive van het classicaal Bestuur van Utrecht aan het provinciaal Kerkbestuur van Utrecht, d.d. 28 juni laatstleden, houdende aanmerkingen op het voormelde adres, en de conductoire missive van laatstgemeld Kerkbestuur, d.d. 1 juli laatstleden, de genoemde stukken aan deze Vergadering toezendende, met haar consideratiën.

De Synode heeft het één en ander gesteld in handen van een Commissie, bestaande uit de Hoogleraar Clarisse, de Vice-President, benevens de Heren Delprat en Pan, welke verzocht is, om in de zitting van de 16e aanstaande, hieromtrent te dienen van consideratiën en advies . . .

Vergadering, gehouden de 16e juli 1830 . . .

Hierna bracht de Commissie, in welker handen, in de zitting van de 9^e, was gesteld de missive van de Kerkenraad van Utrecht, d.d. 1 dezer, niet de daarbij behorende stukken, bij monde van de Heer Delprat het navolgende rapport uit:

Hoog Eerwaardige Heeren en Broeders!

“De Commissie, in uw Vergadering van de 9^e dezer benoemd, om haar te dienen van consideratiën en advies over een missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht, in dato 1 dezer maand, daarbij met de bedenkingen van genoemd bestuur overzendinge: 1. Het Adres van de Eerwaardige Kerkenraad van de NederDuitse Hervormde Gemeente te Utrecht, behelzende tweeledig verzoek ten aanzien van personen, die uit een ander kerkgenootschap wenssen over te gaan. 2. Kopie van een geleidende missive van de Praeses en Scriba van het Klassikaal Bestuur van Utrecht, behelzende consideratiën op eerstgenoemd adres.”

Uw Commissie, zo veel haar mogelijk was, met aandacht, de overgelegde stukken overwogen hebbende, neemt de vrijheid aan uw Hoge Kerkvergadering het volgende te berichten:

1. Ten aanzien van het eerste gedeelte van de vraag van de Eerwaarde Kerkenraad van Utrecht, verzoekende het goedachten van deze Hoge Kerkvergadering te vernemen, hoe de Kerkenraad te handelen heeft, omtrent de persoon van H.F. Kohlbrugge, die met zijn huisvrouw, zijn verlangen te kennen gegeven heeft, om na afgelegde belijdenis van het geloof, van de Herstelde Lutherse gemeente als lid van de Hervormde gemeente over te gaan, en aan wie de Kerkenraad van de Lutherse gemeente slechts bewijs van lidmaatschap geleverd heeft, zonder daarbij over te leggen, een door laatstgenoemde Kerkenraad afgegeven, bewijs van goed zedelijk gedrag, vermeent uw Commissie de Vergadering te moeten adviseren, om de Eerwaarde Utrechtse Kerkenraad te verwijzen naar het doorgaand bij dezelve bestaand, en door het Classicaal zowel als Provinciaal Bestuur erkend gebruik, volgens het bewijs van lidmaatschap, door de Kerkenraad van een ander Protestantsch Kerkgenootschap afgegeven, tevens behelzen moet een bewijs van goed zedelijk

gedrag, ten einde daarna, op afgelegde belijdenis, de aanneming tot lid van ons Hervormd Kerkgenootschap zou kunnen plaats hebben.

2. Omtrent het andere verzoek van de Kerkenraad verzoekende dat in het algemeen vastgesteld worde, onder welke bepalingen leden van andere Protestantse Kerkgenootschappen, die tot het onze wensen over te gaan, voortaan als leden van hetzelfde zullen worden aangenomen, vermeent uw Commissie, naar aanleiding van het Synodaal besluit van het jaar 1817, omtrent het toelaten van leden uit andere Protestantse Kerkgenootschappen ten Avondmaal aan deze Hoge Kerkvergadering te moeten adviseren, om te bepalen, dat geen leden van andere Protestantse Kerkgenootschappen, die tot het onze wensen over te gaan, tot die overgang zullen worden toegelaten, dan mits ongerlijk zijnde van leven en op bewijs van hun lidmaatschap. Dit haar gevoelen onderwerpt de Commissie aan het meer verlicht oordeel van deze Hoge Kerkvergadering.

J. Clarisse
 J. Van Slogteren
 G.H.M. Delprat
 J. Pan

De Vergadering, de Commissie voor haar arbeid dankende, heeft omtrent:

Het *eerste* punt van het rapport, conform het voorstel van de Commissie, besloten, de Eerwaarde Kerkenraad van Utrecht te verwijzen naar het doorgaand bij dezelve bestaande, en door het Classicaal zowel als het Provinciaal Kerkbestuur erkend gebruik volgens hetwelk het bewijs van lidmaatschap, door de Kerkenraad van een ander Protestants Kerkgenootschap afgegeven, tevens behelzen moet een bewijs van goed zedelijk gedrag, ten einde daarna, op afgelegde belijdenis, de aanneming tot lid van ons Hervormd Kerkgenootschap zou kunnen plaats hebben.

Omtrent het *tweede* punt van het rapport, is geresolveerd hetzelfde te houden in advies. Inmiddels is, naar aanleiding van het tweede punt van de rapport goedgevonden, dezelfde Commissie te verzoeken, om in één van de volgende zittingen de Vergadering te dienen van consideratiën en advies, omtrent de waarborg, die men zal behoren vast te stellen, dat geen kerkelijk persoon worde aangenomen tot lid van het Hervormd Kerkgenootschap, voor en aler in het algemeen zij vastgesteld onder welke bepalingen leden van andere Protestantse Kerkgenootschappen bij het onze als leden zullen aangenomen worden.

Vergadering, gehouden de 21^e juli 1830

. . . Hierop bracht de Commissie, in de zitting van de 9^e gelast, om te dienen van consideratiën en advies, ter zake van de persoon van H.F. Kohlbrugge bij monde van de Hoogleraar Clarisse, het navolgende rapport en praeadvies uit:

Hoog Eerwaardige Heeren en Medeburgers!

De Commissie, benoemd bij besluit van deze Hoge Kerkvergadering van de 9^e dezer, is opnieuw bij besluit van de 16^e daaraanvolgende uitgenodigd geworden, om te dienen van consideratiën en advies, omtrent de waarborg, die men zal behoren vast te stellen, dat de persoon van H.F. Kohlbrugge niet worde aangenomen tot lid van het Hervormd Kerkgenootschap, vóór en aler in het algemeen zij vastgesteld, onder welke bepalingen leden van andere Kerkgenootschappen bij het onze als leden zullen

aangenomen worden.

Uw Commissie is van oordeel, dat, hangende de deliberatiën over de hierboven bedoelde wijze van aanneming, uw vergadering al nu, ten opzichte van Kerkelijke personen, in het algemeen geen bepaling kon vaststellen, wier kracht genoegzaam zijn zou om tot het verlangde einde te strekken. En wij nemen alzo de vrijheid, uw Hoge Vergadering voor te dragen, om door middel van de Provinciale Kerkbesturen, de onderscheiden Kerkeraden van de Hervormde gemeenten in ons vaderland aan te schrijven, om geen personen, die enige kerkelijke bediening bij een ander Kerkgenootschap bekleeden of bekleed hebben tot de belijdenis van het geloof bij onze gemeente toe te laten, dan nadat het Provinciaal Kerkbestuur, onder welks ressort zodanig persoon tijdens zijn bediening gewoond heeft, onderzoek gedaan heeft naar zijn gehouden zedelijk gedrag gedurende dat tijdvak, en aan de gemeente, bij wie hij zich heeft aangegeven, verklaard zal hebben geen zwaarigheid tegen zijn toelating tot het lidmaatschap bij onze gemeente te vinden; alles onverminderd en behoudens de bepalingen, nader vast te stellen omtrent het aannemen van gewone lidmaten tot andere kerkgenootschappen voorheen behoord hebbende.”

Uwe Commissie onderwerpt dit haar advies aan het meer verlicht oordeel van deze Hoge Kerkvergadering.

‘s Gravenhage, de 20 juli 1830

G.H.M. Delprat,
J. van Slogteren,
J. Clarisse,
J. Pan

De Commissie voor haar arbeid bedankt zijnde, is, overeenkomstig het door haar voorgestelde besloten onderscheidene kerkenraden van de Hervormde gemeenten in ons vaderland aan te schrijven, om geen personen, die enige kerkelijke bediening bij een ander Kerkgenootschap bekleeden of bekleed hebben, tot de belijdenis van het geloof bij onze gemeente toe te laten, dan nadat het Provinciaal Kerkbestuur, onder welks ressort zodanig persoon, tijdens zijn bediening gewoond heeft, onderzoek gedaan heeft naar zijn gehouden zedelijk gedrag gedurende dat tijdvak, en aan de gemeente, bij wie hij zich heeft aangegeven, verklaard zal hebben, geen zwaarigheid tegen deszelfs toelating tot het lidmaatschap bij onze gemeente te vinden; alles onverminderd en behoudens de bepalingen, nader vast te stellen omtrent het aannemen van gewone lidmaten, tot andere kerkgenootschappen voorheen behoord hebbende.

Welk een indruk dit besluit op Kohlbrugge maakte? In de vorm van een allegorie legt hij die indruk bloot.

“Een jong Priester,” zo schrijft hij, “had in zijn stad allen, die hem horen wilden, gewaarschuwd voor een verderfelijke samenzwering tegen hun goede vorst, en een op handen zijnde revolutie; terwijl de vorst afwezig was, grepen hem de overheden, bonden Hem en eisten; dat hij die waarschuwing voor leugenachtig zou verklaren, zo niet, dan zouden zij hem voor altijd uit de stad bannen. Hij bleef standvastig weigeren. Zij, menende dat zij het bij de vorst wel goed zou kunnen maken, wierpen hem de stad uit, lieten vervolgens de klokken lunden, en lazen de verzamelde gemeente voor, dat hij, die hen gewaarschuwd had, zelf een oproer onder de goede burgerij wilde verwekken. De jongeling gaat zijns weegs, onmia secum portans (ook nemende wat hij had, zijn goed recht onder de arm, en een bundeltje goedkeurende brieven van zijn vorst tussen de borst) en dwaalt lang in de woestijn rond. Eindelijk ziet hij in de verte op een rots een groot gebouw, dat nog veel tekenen had van aloude luister. Al in de verte kwam hem een oud opschrift in het frontespice in het oog: “Niemand van wat

staet ofte qualiteit hij zij behoort hem op hem zelven te houden, om op zijn eygen persoon te staan; het is (zijn) ampt (als) gelovige zich te voegen tot d . . . vergaderinge.”

“Derwaarts,” dacht hij. Aan de voet van de rots legt hij zijn goed recht neder om in het klimmen niet bezwaard te zijn. Hij kloutert op en klopt aan. De deur gaat open en een achtbaar oud dienaar van het Huis heet hem welkom, maar laat hem op de drempel. De oude man spreekt met de andere dienaars, die rustig over de vlakte en van de hoogte keken, hij komt terug en zegt de jongeling: hij liet hem graag binnen, maar de andere dienaars wilden van de overheden van de stad van waar hij gekomen was, een geschrift hebben, waaruit bleek, dat hij een rustig en stil bewoner van het Huis zou zijn. De deur ging dicht. Hij klopt weer aan. “Lieve, dienaars van het Huis! laat ik u verhalen wat er in die stad gebeurd is, vergunt mij u de goedkeurende brieven van mijn vorst te laten zien.” Het baatte niet. Men laat hem twee guur dagen en lange nachten buiten staan.

Eindelijk roept men hem, hij slaat de ogen starende op, en ziet de dienaars van het Huis op de tinne van het gebouw. “Wat wilt u?” roept hij. Tegelijk werpt men hem van boven af een koperen beitel en hamer toe; “sla daarmee op de rots op, en graaf zo onderdoor, dan komt u er in”, roept men. Hij slaat en de beitel breekt. “De beitel is van gegoten koper”, roept hij hun toe, “wat is het toch, dat u mij niet door de deur wilt laten! Hoe kan mijn zwakke hand een rots verbreken?” Middelerwijl ziet de jongeling naar beneden, en rovers nemen zijn goed recht weg, dat hij aan de voet van de rots gelaten had. Hij weent. Men werpt hem weer een gegoten koperen beitel toe en, terwijl hij die opraapt, rolt men een steen van de tinne af. Hij zucht “wanneer zult u opendoen?” De steen antwoordt niet, rolt tegen hem aan, sleept hem halverwege de rots mee en gonst hem, als het ware in het oor: “nooit, nooit!”

Wat zal de Heere van het Huis met die dienaars doen, als. Hij zal gekomen zijn? . . .

Dit besluit van de Synode was geheel op hem en op hem alleen gemunt. Zo dachten er velen over. U kent die uitroep van de Zeeuwse predikant, als ook van dat lid van de Synode: “Nu hebben wij er voor gezorgd, dat *zulk een* er niet inkomt.” Ja, daar hadden zij voor gezorgd, maar niet tot hun eer.

Schröter schrijft: “ook deze handelwijze niet Kohlbrugge getuigt van het inconsequente in de tegenwoordig heersende tijdgeest. Terwijl men er tegen opkomt zodra er, op grond van Gods Soevereine vrijmacht, van het gereformeerde leerstuk van de verkiezing gesproken wordt, en men dadelijk over willekeur, onrechtvaardigheid en wat dies meer zij de mond vol heeft, sluit men zelf op de meest *willekeurige en onrechtvaardige* wijze iemand uit, die op grond van overtuiging tot ons kerkgenootschap wil overgaan; terwijl men steeds roept over verdraagzaamheid, niet slechts met betrekking tot eerlijke en gemoedelijke andersdenkenden, maar zelfs tot van de waarheid afrijkenden en dwalenden, is men de onverdraagzaamheid zelf jegens iemand, die het wagen durft in enige punten het gevoelen van de oude godgeleerden te verkiezen boven dat van zijn momentanele rechters; terwijl men de liefde zover drijft, dat men als het ware, de duivel en zijn aanhang zelfs niet hard beoordelen mag, lastert en verstoot men een mensenpaar, van welk men nooit de minste belediging ondervond; en terwijl men, naar het voorbeeld van Rome, zich als het ware boven de burgerlijke maatschappij stelt, zich een protestantse hiërarchie schept, jaarlijks nieuwe eigen reglementen en wetten uitvaardigt, gaat men zelf in de verkrachting van deze wetten voor, alleen om een vastgesteld doel met des te meer zekerheid te bereiken. Veel, ja, zeer veel zou er nog op de handelwijze van deze zaak aan te merken zijn, doch . . . ik ben er echter zeer verre af, om in het geringste ook met

die willekeurige onchristelijke en onrechtvaardige daad van deze kerkvergaderingen in te stemmen”.

Ook zegt Schröter op een andere plaats: “er ligt veel schuld op het land om de naar buiten slaande gruwelijke goddeloosheden, maar meer nog om de verborgen ongerechtigheden, welke velen zijn. Dit getuigt ook de behandeling van de zaak van de Heere Kohlbrugge. Niet alsof speciaal hetgeen hem, Kohlbrugge aangedaan werd, ook oorzaak zijn zou van de oordelen van God over ons land. Maar om het beginsel, waaruit ook die behandeling is voortgekomen. Zowel de vervolgingen als verdrukkingen, waarvan de Heer Kohlbrugge het slachtoffer werd, en de willekeurige weigering van het lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente, als de smaad en hoon en verachting waarmee men alle voorstanders van het oude en beproefde binnen de Gemeente behandelt, zijn zoveel bewijzen en gevolgen van een heersende geest, ook in Nederlands kerk, ten gevolge waarvan dit land al sedert veel jaren door de oordelen van de Heere geteisterd wordt.

5. IN UITSTEKEND GEZELSCHAP

Had de H. Lutherse gemeente Kohlbrugge uitgeworpen, anderen namen hem echter graag in hun gemeenschap op. Zo deelt ons W. de Clerq in zijn dagboek mee: “’s Middags tegen etenstijd, 20 oktober 1828, waren Da Costa en Capadose in broederlijke eendracht in de zaal van Da Costa.

Daar was Messchert juist toevallig aanwezig. Chevalier met zijn meisje (de zuster van Mevrouw Da Costa), Bosquet, Dirk Hoogendorp en Smit. Onder andere ook Pauli, een gewezen jood, in Engeland tot het christendom overgegaan, de jonge Schouten en Kohlbrugge. Da Costa droeg het gebed voor en Capadose dankte.

Nu zouden zij bij Capadose gaan, waar zich dan ook spoedig weer het grootste gedeelte van het gezelschap verenigde. Da Costa sprak nog hartelijk met W. de Clerq over zijn vriend Bowring enz. Midden onder dit gesprek werd er gevraagd of men niet zou beginnen daar het anders zo laat werd.

Men maakte zich gereed een oefening in forma te houden. Kohlbrugge ging voor een grote Bijbel zitten. Ook aan de anderen werden Bijbels uitgedeeld. Zij zongen eerst een Psalm toen werd er gebeden, toen de preek; nog tweemaal gezongen, een nagebed en eindelijk de zegen. De tekst van Kohlbrugge was het profeteren over de dode beenderen door Ezechiël. Het onderwerp was: de erkenning van Gods genade, dat Hij ons uit de slaap van de zonde opwekte. De verplichting om tegen de dode beenderen te profeteren. Toen nu het Amen uitgesproken was drukte ieder Kohlbrugge de hand.

Aan kracht ontbrak het niet, ook niet aan welsprekendheid, maar het was een populaire welsprekendheid, geheel Oud-Testamentisch; het donderen van de profeet en niet het suizen van de zachte wind.

Ik gevoelde mij wel opgewonden. Maar toch het gedurig terugkomen van de hoer van Babylon en van meer dergelijke uitdrukkingen hinderde mij en ik vond er de toon van Christus en de Apostelen niet in; te lang en te veel herhaling was het mij. Toen kwam echter het gebed, waarbij ik ook neerknielde maar dat dunkt mij geen gebed voor een gemeente was, waarin toch een zekere orde moet heersen en bedaardheid.

Zo hebben althans Calvijn en Beza niet gebeden.

Ik kon op het laatst van dit ontzettend lang gebed, waarin zoveel gezochte uitdrukkingen waren, niet ook bidden en had de indruk dat dit zo niet goed was. Toen

het Amen was uitgesproken, was ik zeer nieuwsgierig wat men zeggen zou, en zag dat ieder uitermate tevreden was en de hand aan Kohlbrugge gaf. Ik had tegen de man niets, en te veel mensenvrees en valse schaamte was er in mij, om mijn hand te weigeren, maar was echter zo oprecht van tegen Kohlbrugge te zeggen dat ik een vooroordeel tegen Hem gehad had.

Deze antwoordde zeer liefderijk, zo het mij scheen, en zei toen nog onder andere: “Ik ben als een arme jongen het strijdperk ingetreden, van alle mensen verlaten en aangehitst, zonder enige duit te bezitten. En echter heeft God in die twee jaren mij niet aan het nodige laten ontbreken, maar ik heb ook alleen het nodige ontvangen.

Dit beviel mij; ik zocht mijn indrukken door andere te verdringen, omdat het mij te veel hinderde daar te staan, zonder de gevoelens van mijn vrienden te kunnen delen.”

Dit bericht van W. de Clerq pleit zeer ten gunste van Kohlbrugge. Dat hij (Kohlbrugge) in deze fijn beschaafde, geleerde en bij uitstek christelijke vriendenkring was opgenomen, dat mannen als Da Costa, Capadose en anderen hem niet slechts hun vriendschap betuigden, maar zelfs over zijn woord zich uitermate tevreden toonden, en dat wel na zulk een geschiedenis, en in zulk een toestand, als waarin thans Kohlbrugge verkeerde, dat zegt veel.

6. GEVOLGEN VAN DE WEIGERING

Meer en meer trok Kohlbrugge de aandacht. Deze onbeschaamde weigering verwekte veel sensatie. Kohlbrugge was in het oog van het volk een martelaar geworden vanzelf volgden nu de vrienden. Vooral zijn werk: “Het Lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente mij willekeurig belet” bracht overal waar het gelezen werd, verontwaardiging te weeg, zelfs in de meest beschaafde kringen. Men verfoeide het Kerkbestuur; in die handeling zag men een mishandeling, ja, een vervolging van de waarheid.

Zo werd deze weigering ook een voornamelijk aanleiding dat bij velen de overtuiging veld won om het tot een opzeggen van de gehoorzaamheid aan zulk een antichristelijk geweld te brengen. Hiertoe bracht ook veel bij de wijze waarop men de godsdienstige bijeenkomsten ging verstoren ook het allerzonderlingst onbeschaamd verhoor dat men deed afleggen aan Kohlbrugge en Henri Bosquet en veel dat hier niet kan genoemd worden.

Kenschetsend is ook deze mededeling.

Terwijl Kohlbrugge te Scherpenzeel was, om de ook bedreigde Capadose te waarschuwen kwam daar opeens Ludwig, één dergenen, die aan het hoofd van de oefening waren, om Kohlbrugge te spreken en hem te zeggen, dat Utrecht in oproer was, en hij verzocht werd, als Leraar aldaar te fungeren. Kohlbrugge antwoordde daarop zeer wijselijk. Capadose liet zich ook nog uit, maar vond de man wild en opgewonden.

Toen zij naderhand bij de koning geweest zijn, schijnen zij wat bedaard te zijn geworden, en alleen van de gepleegde baldadigheid, niet van de nieuwe kerk te hebben gesproken.

Men stelde alles in het werk Kohlbrugge tot een scheiding te bewegen; maar welke middelen men ook beproefde, ze waren krachteloos. Kohlbrugge vond voornamelijk steun in zijn vriend Da Costa en stelde diens raad op hoge prijs. Ook Capadose's invloed was niet zonder belang. Toen Capadose hoorde dat velen alles in het werk

stelden om Kohlbrugge tot een scheiding te bewegen, schreef hij hierover aan Da Costa waardoor deze zeer bewogen werd. Hij was bevreesd dat Kohlbrugge zich geheel zou laten leiden door de leden van de verstrooide oefening. Ook dat Kohlbrugge sterk geïncultueerd werd door Baron Twenth Van Roosenburg, lid van de “Eglise du Bourg de Tour de Genève”, die geheel separatist was en, volgens Capadose, de bedeling van God met dit land niet begrijpt, gaf reden van bezorgdheid. Capadose zag in alles een werk van het vlees en Da Costa betreurde het denkbeeld van de scheiding, die er tussen de kinderen van God in ons land zou komen. Hij ziet zoveel liefelijke banden verscheurd, de vijand triomferen . . . het hele doel van Kohlbrugge's boek vernietigd, de zaak zelf niet te houden, en Kohlbrugge allerongeschikst het hoofd van een partij te zijn en velen in Utrecht, ze zijn mensen die zeer heethoofdig zijn. Da Costa was van oordeel dat men zich niet mocht afscheiden.

Wij worden, zo zegt hij, miskend. Maar het gaat ons als de profetenschool in Engeland, die zegt: kerk en staat zijn één. De wereld behoort aan Christus. Zo zeggen wij ook: dit is een land waar Christus de band opgelegd heeft. Hij heeft steeds een plekje waar Hij zich verheerlijkt totdat Hij komt.

Nee, wij zijn niet achteruitgegaan, wij zien de weg van God in; wij geven het land niet op; komt het tot een schikking, en houden wij op een afzonderlijk volk te zijn, ja, dan hebben wij dezelfde strijd, als in alle landen tegen de bedorven kerk, maar nee, hier is het iets anders. Verscheidenheid van tong zal er niet ontbreken.

Zo wendden ook daartoe opgewekt door Capadose Schröter en Van de Poll, die grote invloed op Kohlbrugge hadden, alles aan om hem tegen te houden. Hij zelf was van oordeel dat men zich niet eigenwillig van het lichaam van de kerk van Jezus Christus op aarde mocht scheiden, en door niets of door niemand liet hij zich van deze zijn overtuiging afbrengen.

7. PROTESTEREN

Nog altijd was een ieder verontwaardigd over het gedrag jegens Kohlbrugge gehouden. Men begon in te zien dat daaraan toch iets gedaan moest worden, dat een soort van protest moest worden opgesteld.

Baron Twenth schreef hierover aan Da Costa en deelde hem ook op welke wijze hij dit verlangde. Da Costa werd verzocht, indien hij zich kon verenigen met de zaak en de aangehaalde punten, zulk een protest op te stellen.

Da Costa gaf hierop zijn levendige belangstelling in deze zaak te kennen, maar verklaarde tevens dat, indien hij het op zich nam, het juist op antiseparatistische gronden zou wijzen. De wijze waarop Baron Twenth verlangde dat het opgesteld werd, was geheel separatistisch, uit de hoogte, de kerk voor afgefallen verklarende, en trachtende te bewijzen dat de hele instelling en de handelingen van de Synode tegen het Woord Gods waren.

Beide brieven circuleerden.

W. de Clerque kon het nut niet inzien van zodanig een protest, maar hield zijn oordeel nog terug. Een paar dagen later ontving hij een uitnodiging van Da Costa om een soort van comparitie bij te wonen over het protest in de zaak van Kohlbrugge.

Hij antwoordde dat hij daarin meer en meer zwarigheid vond, om iets collectief te doen of zelfs te bespreken, en er geen nut in zag.

Hierop bezocht hij Da Costa zelf maar vindt daar juist Ter Borg en Preysz. Hetgeen, waarmee Ter Borg, begint, is Kohlbrugge.

Ter Borg heeft het boek tweemaal gelezen. De eerste maal zag hij alleen de gruwel in de kerk en was op het punt van naar Utrecht te gaan om Kohlbrugge op te zoeken en de hand te drukken; maar bij de tweede lezing had hij meer de eigenaardigheid van Kohlbrugge gezien, en tevens een zekere bedektheid waardoor hij de aanmerkingen van de Synode op dezelfde voet had beantwoord, en waardoor het de zaak van Kohlbrugge en niet die van Christus geworden was.

Da Costa gaf uit een geestelijk oogpunt veel toe, erkende dat Kohlbrugge altijd iets demagogisch had; maar dat, hoe meer men de persoon van Kohlbrugge als broeder meende te moeten waarschuwen en vermanen, hoe meer men op het recht van de zaak moest terugkomen; dat men van de ene kant het recht van de zaak moest handhaven en de scheiding tegen gaan; dat juist het opstellen van een stuk, zoals men vermeende, strekken kon om Kohlbrugge terug te houden, die juist op het punt stond om, of op de directe of op de indirecte weg, een dienaar van de kerk van God te zijn.

Ter Borg zei, met tranen in zijn ogen dat hij zelfs zijn leven voor Jezus over had maar dat de scheiding nu nog geen punt van beslissing was; dat er bij de Synode toch wel een reden had kunnen bestaan om Kohlbrugge niet onvoorwaardelijk toe te laten.

Maar, zei Da Costa, dan had men het moeten zeggen.. Zo liep het gesprek een half uur lang.

's Avonds, 2 april, was ook W. de Clerq weer bij Da Costa. Toen ontwikkelde Da Costa nog eens zijn gedachte. Hij bleef krachtig bij zijn gevoelens, zei dat hij een keuze gedaan had, en dat geen vriend of vijand hem terug kon houden. Hij had een brief gereed aan Kohlbrugge, waarin hij deze ten zeerste vermaande, om aan geen aanleiding tot scheiding gevolg te geven. Van een protest kwam niets.

8. GESCHEIDEN

De enige ziel, welke Kohlbrugge verstond, was zijn trouwe en innig geliefde Cato, zijn dappere deelgenote in alle lijden en smart.

Menigmaal had zij hem op een alleen vrouwen eigen wijze, weten op te beuren en hem een riem onder het hart te steken.

Zo was Kohlbrugge eens geheel moedeloos. Hij dacht niet lang meer te zullen leven; van niets wilde hij meer horen en wat deed nu Cato wanneer dat zo blijft, lieve man”, zei zij “dan zal ik het kunnen dragen dat u sterft. Want als u alle moed verliest nu u loopt met de voetgangers, hoe zult u zich dan met de ruiters meten?”

Maar zij die zo sprak zou weldra zelf bezwijken. Toen het tweede kind geboren was, werd zij spoedig van zijn zijde weggenomen (12 februari 1833). In de laatste weken was zij zeer bezorgd geweest om haar zielenheil maar zij had vrede gevonden in het woord: “Gij echter, zijt schapen van mijn weide.” zo ging zij heen naar de rust die er overblijft voor Gods volk. Zeer veel hulp had Kohlbrugge bij de ziekte van zijn vrouw genoten van de leden van de verstrooide oefening en drie van hun hebben de slippen van het lijkkleed gedragen, hetgeen de jongens, toen zijn dierbare bij Utrecht's doden werd bijgezet heeft doen uitroepen: “daar zijn ze, die dominees in de afgescheiden kerk moeten worden.”

Hoe Kohlbrugge hieronder gestemd was, wij hebben een paar brieven van zijn hand uit die tijd, waaruit wij hem in deze dagen van smart en beproeving en gelovige

overgave leren kennen.

“Mijn lieve Cato”, zo schreef hij 13 januari 1833 aan zijn moeder te Amsterdam, “wordt weer minder; eergisteren en gisteren heeft zij opnieuw de koorts gekregen. Zij is nu zeer zwak, ja, bijna uitgeteerd. Tussenbeide breekt mij het hart temeer daar ik alle aandoeningen voor haar dien te verbergen. De dokter geeft haar opnieuw op. Over het algemeen hebben wij het tezamen heerlijk en mogen veel met elkaar bidden en over de gadeloze liefde van onze Heere samen spreken, en zo tracht ik haar en zij mij op te beuren.

Tussenbeide wenen wij beiden, God moge ons toch nog bij elkaar laten, en dan bidden wij weer dat, zo dit de raad van de Heere niet is, Hij ons van elkaar losmake.”

Zo schreef hij (12 februari 1833) aan zijn vrienden: “Mijn dierbare en trouwe Catharina die steeds bekommerde en zichzelf altijd onwaardig achtende die nederige dienstmaagd van onze lieve en getrouwe Heiland, is heden de 12e dezer, ’s morgens te 3 uren met blijdschap en vreugde ingegaan in het paleis van onze Heere en Koning in het Paradijs van onze God; ik heb met haar gestreden, ben met haar in duisternis van de schaduw van de dood geweest, en heb met haar mogen juichen; ik ben met haar tot aan de poorten van de hemel geweest, en toen zij was ingegaan heb ik de Heere geloofd over Zijn ontferming en getrouwheid! Dat wij ons samen verblijden in de Heere, die ons gemaakt heeft. Hij heeft een welbehagen aan Zijn volk.”

Hoewel hij verzoend was met de smart en berustte in Gods Raad, niet, omdat hij moest, maar omdat hij wilde, miste hij toch dat trouwe en deelnemende hart waarvoor hij zich geheel kon uitstorten, en dat, naast God hem volkomen begreep.

Nu stond hij weer alleen. Thans ervoer hij dat het hard is door niemand meer begrepen te worden, vooral wanneer men in lijden is. “Het is een onuitsprekelijke behoefte, vooral in dagen van smart, een hart te kennen waaraan wij kunnen uitwenen, zonder dat men ons lastig vindt.”

9. NAAR ELBERFELD

Deze bittere teleurstelling en pijnlijke ervaring, te midden waarvan zijn dierbare Cato bezweken was, vooral dit voor hem zo smartvol verlies, hadden zijn gezondheid geknakt, zodat hij op raad van zijn geneesheer besloot een uitstapje naar Duitsland te maken. Hij verliet dan Utrecht en maakte een reisje de Rijn op, naar Ruhrort, waar een hem bekend scheepskapitein woonde.

Daar aangekomen, vond hij zijn kamer bezet. Daarom vroeg hem de Heer Nettelbeck die hij kende, of hij geen lust had met hem ook naar Elberfeld te gaan.

Zo kwam Kohlbrugge voor de eerste maal te Elberfeld. Hier geraakte hij spoedig in kennis met de heer D. v.d. Heydt, ouderling van de Gereformeerde Gemeente, één van de aanzienlijkste burgers van die stad, een waar christen en tot zijn dood K.’s intieme vriend.

Nadat Kohlbrugge door de Herv. kerk was verstoten, had hij te meer met klimmend verlangen naar Genève, Engeland en Duitsland heen gezien, of daar ergens een getuige van de waarheid gehoord werd. Vooral op Elberfeld had hij altijd als op een lichtpunt het oog gevestigd.

Elberfeld was toen een stad gelijk, die op een berg ligt; door geheel Duitsland weerklonk haar naam, als zijnde een plaats waar Gods Woord in ere was. Wie in die dagen de toestand in Duitsland van nabij gekend heeft, zal graag toestemmen, dat op kerkelijk gebied het Wupperdal een verschijnsel zonder weerga bood.

Schaff (Duitsland) noemt het Wupperdal de bloeiendste streek van het Pruisische protestantisme en de burcht van de hervormde belijdenis in Duitsland.

Terwijl bijna overal het ongeloof en dientengevolge een hele geringschatting van het Goddelijke Woord de kerken verwoestte trof men in Elberfeld en in haar omgeving gemeenten aan waarin de prediking van de beproefde en zuivere leer vernomen werd.

In de voornaamste en rijkste families gold het als de hoogste eer een kerkelijk ambt te bekleden. De kerken waren stampvol; zelfs in de week kwam men in kleinere kringen samen om het zondags gehoorde met elkaar te bespreken, en in menige hut, waarin de weefstoel bijna de hele ruimte besloeg, wist men te spreken van de wonderen van God, die het gebed verhoort en de zondaar terugbrengt van de paden van de dood en van het verderf.

Om echter de toenmalige stand van zaken te beter te schatten, herinneren wij aan de gewichtige geloofsvragen, welke de gemoederen bewogen. In het Wupperdal had zich alles bijeenvergaderd wat op godsdienstige bodem groeit, onkruid zowel als tarwe.

Daar was de Mystiek inheems door Tersteeg's aanhangers en geschriften. De leer van de toenemende volmaking in christelijke reinheid en deugd trok haar voedsel uit de nagelaten geschriften van de arts Collenbusch die met Menke in gemeenschap stond; ook Jacob Böhm werd gelezen; Lampe stond in hoge eer. En door velen werd de leer van de predestinatie op onschriftuurlijke wijze besproken. De man echter, die het meest de naar Gods Woord hongerenden om zich verzamelde, was G.D. Krummacher. Hij had daar zijn ambt aanvaard tijdens de algemene godsdienstige opwekking in geheel Duitsland (1816). Een nieuw leven was in de gemeente te bespeuren, en aan hem dankt de Duitse evangelische christenheid veel zegen, die nog nawerkt. (Goebel. Herz. R. E.)

Ook F.W. Krummacher sinds 1834 aldaar predikant, bracht er nieuw geestesleven. De prediker werd er gedragen door de geestelijke beweging van de gemeente, en voortdurend opgeheven op de vleugelen van het gebed. Zowel in de hoogste als in de laagste standen werd Gods genade in Christus verheerlijkt, en Krummacher smaakte de voldoening door zijn prediking, zelfs onder de beschaafden, zielen voor de Heiland te winnen. (Nebe).

Ook het zendingswerk bloeide er bovenmate, en de zaterdagavondbijeenkomsten werden druk bezocht. (K. Krummacher. Lebensbilder u. s. w.)

Wel zegt Goethe van hen, dat de wevers nogal vaak in zekere gedrukte gemoedstemming verkeren, en bekend staan als een duister godsdienstig volk; maar zijn hartroerende en aangrijpende bekentenis, dat hij in zijn 75 jaren geen vier weken waar genot (eigentliches Behagen) gehad heeft, (Portig. Rel. u. K.), en zijn roepen om meer licht, toen hij stervende was (Funcke Dagboek) verklaren dit zijn oordeel over dit volk volkomen.

Zo verwondert het ons niet, dat deze stad Kohlbrugge aantrok en hem al inwendig aan haar bond.

Veel had men van zijn lotgevallen gehoord, welke hier voor hem een aanbeveling en eer waren. Velen achtten zich bevoorrecht zulk een rijk begaafd man en degelijk christen in hun midden te zien.

Zelfs de predikanten stonden hem graag hun kansels af. Zestienmaal voldeed hij aan hun verzoek en kwam daardoor met hen en met de gemeente in zeer nauwe betrekking.

“Zo was het menselijk verderf ook in de wedergeborenen nog niet in het licht gesteld; zo nog niet de vrije genade van God in Jezus Christus, met afsnijding van alle eigen macht, verdiensten en roem gepredikt.”

Zijn daarover gehouden preken hadden veel overeenkomst met de door F. Schiller geschilderde dichtkunst:

“Ein Regentrom aus Felsenrissen, er kommt mit Donnerungestüm,
Bergrümmer folgen seinen Güssen und Eichen stürzen unter ihm.”

Aan hoeveel de Christenen van het Wuppertal door de Krummachers oom en neef, ook gewoon waren, dat oorspronkelijk diep en nieuw was; veel klonk hen thans als nieuw bevreedend in de oren. Nochtans vond de Heere Dr. Kohlbrugge grote sympathie voor alles wat als waar erkend en gevoeld (geahnt) werd. (Zie Krug “zur Steuer der Wahrheit” blz. 10).

Zo verbreidde de roem van zijn prediking zich spoedig naar alle zijden. Maar ook hier bleef de tegenstand niet lang uit. Het was voornamelijk een preek over Rom. 7: 14, welke grote tegenspraak vond. Door velen werd Kohlbrugge toegejuicht, door anderen op verschillende wijze bestreden. Spoedig trachtte men hem voor de landskerk te winnen, waartoe hij nogal genegenheid toonde.

Vooraf op aandrang van zijn vrienden verklaarde hij zich bereid zich aan het examen te onderwerpen. Ja, er was al sprake dat men hem in de nabijheid voor een vacante gemeente begeerde, al geschiedde de aanmelding bij het Consistorie te Coblenz. Aanvankelijk scheen het Consistorie bereid hem de deur tot de landskerk te openen, maar wat geschiedde.

Te Berlijn werd hij verdacht, en daar men al het plan koesterde Unie en Agenda in de Rijnprovincies algemeen door te voeren, waartegen in de Gereformeerde Gemeente van Elberfeld nogal bedenking rees, zo werd beweerd, dat hij zich daartegen verklaren zou.

Met dat plan kon Kohlbrugge zich ook volstrekt niet verenigen. Hij was van oordeel dat de gemeente vrij moest blijven en niet onder de macht van een wereldlijke Synode mocht komen. Hij zei zelfs in een vergadering: “het is niet de zaak van de koning maar van de Heilige Geest, zulk een vereniging tot stand te brengen.”

Ook had men gehoord dat hij een Luthers predikant van het Wuppertal een dwaalleraar genoemd had, waardoor hij bij de overheid zijn vertrouwen verloor, zodat spoedig van het ministerie Altenstein een schrijven kwam waarin hem de kansels van de Rijnprovincies verboden werden. Zeer velen van zijn vrienden werden door dit schrijven smartelijk getroffen en teleurgesteld, en zoals in Holland zo werd ook hier de deur van de kerk voor hem gesloten.

10. NAAR HOLLAND TERUG

De preek over Rom. 7: 14 was in het Hollands vertaald en maakte ook daar veel sensatie. Van alle zijden werd Kohlbrugge aangevallen, en vriend en vijand beschuldigden hem van Antinomisme. Al vroeger was hij velen het vermoeden gerezen dat hij ten gevolge van meer dan één omstandigheid en bezoek, aan deze zo gevaarlijke afwijking van het christelijke leven schuldig was. Zijn vriend Da Costa had zelfs openlijk uitgesproken dat K.'s voorstelling van de heiligmaking eens misschien zou aangetast moeten worden (Dagboek. W. De C., p. 356). Nu kon deze niet langer zwijgen en tastte haar openlijk (in een briefwisseling met K.) aan.

Om zich beter te doen verstaan bewerkte Kohlbrugge Rom. 7, maar ook dit baatte niet, integendeel, die beschuldiging kreeg zulk een omvang dat er een bijna algemene

kreet uitging: “Kohlbrugge is Antinomiaan”, welke kreet hem in Holland maatschappelijk doodde. Op zijn vrienden maakte deze beschuldiging geen aangename indruk; zelfs de gedachte die waardige man, wiens leven een aaneenschakeling was van waarachtig goede werken, van zelfverloochening en liefde tot de naaste, een Antinomiaan te noemen, deed en doet hen nog pijnlijk aan; zij noemen het een ongerijmdheid voor allen, die het voorrecht hadden zijn onderricht in prediking of catechisatie te genieten. Het smartte echter Kohlbrugge zelf het meest. Deze openlijke beschuldiging, vooral van de zijde van één van de grootste mannen tegen hem ingebracht, verwekte in zijn hart zulk een storm van aanvechtingen, dat hij, zoals hij later aan iemand schreef, alle antinomiaanse boeken, die hij machtig kon worden, las en herlas, om te zien of van deze iets waar kon wezen; maar dat hij telkens tot zijn grote vreugde vond, dat God hem voor dergelijke schadelijke leer bewaard had (zie voorrede briefwisseling met Da Costa).

In tal van slapeloze nachten was zijn ziel met veel tegenwerpingen overstelpt, totdat zij in het Woord van de Waarheid nieuwe bevestiging vond. Onder al deze aanvechtingen en droevige ervaringen had zijn gezondheid opnieuw veel geleden. Bovendien was hij nog altijd weduwnaar en vader van twee onverzorgde kinderen.

In deze tijd trad hij weer in het huwelijk met een vrouw van adellijke huize, en volgens zijn getuigenis, een kind van God, vervuld van brandend verlangen naar het heil van haar ziel, en die van haar zijde in hetgeen Kohlbrugge uit Gods Woord en eigen ervaring uitsprak en leerde, het getuigenis van de waarheid vond (1834). Weer ging het echtpaar te Utrecht wonen.

Nu volgde een reeks van jaren, die geen verandering van enige betekenis in zijn uitwendige toestand brachten. Jaren, welke de familie in bijna onafgebroken stilte doorbracht, waarin de vader de kinderen onderrichtte en de moeder bij een lijdend en zeer zwak lichaam de plichten van de huishouding waarnam. Wat in deze jaren innerlijk doorleefd en geleerd werd door beiden, valt moeilijk te beschrijven; een twintigtal leerredenen, in deze tijd vervaardigd, leggen daarvan getuigenis af. In deze jaren van stille wandel met God, leidde God hem steeds dieper in in het verstaan van Zijn Woord en troostte de verlatenen met de toezegging van Zijn genade en belofte. Dan verstaat men wat het zeggen wil: geloven en niet zien, vasthouden aan Gods Woord en belofte trots alle teleurstelling. In zulke dagen wordt het geleerd, hoe op wegen van geloof, verbeiden en verdragen de mens tot stof en as wordt voor zijn God, dat hij alles in Diens hand moet stellen en uit Zijn volheid dag aan dag moet ontvangen, wat voor het leven en de Godzaligheid nodig is. (Zie Kohlbrugge Hebr. 7. 1839).

Ook hier te Utrecht, waar velen hem dikwijls hadden bezocht en graag door hem uit Gods Woord waren onderwezen tijdens zijn eerste verblijf aldaar, liet men hem alleen staan. Wel ontmoeten wij hem nog nu en dan in gezelschap met H. De. Cock en Scholte (zie Leven van H. De C.), die, met zijn lot begaan, hem onder hun broederen in Christus telden maar het daarbij lieten, maar later niet meer. Allen verlieten hem. Hij toch, bij al zijn treurige ervaringen en de smaad hem aangedaan, bleef zich rekenen innerlijk te behoren tot de Hervormde kerk, en tegen de scheiding gekant. Hoe verklaarbaar het ook was, zo hij, de banneling zich tegen die kerk had gekeerd en in de scheiding een doeltreffend wapen had menen te vinden zich op haar over zijn geleden onrecht te wreken hij bleef standvastig, onbewegelijk als een rots te midden van de sterkste golfslagen door de wind opgejaagd. Zelfs toen men hem van de zijde van de afgescheidenen als leraar begeerde, gaf hij zo sterk mogelijk zijn afkeer van de

scheiding te kennen. Hoort slechts:

Van Ds. A. Brummelkamp te Hattem had Kohlbrugge een schrijven ontvangen, gedateerd 16 juli 1839, van de volgende inhoud:

Hartelijk geliefde Broeder in Christus!

Reeds lange tijd was ik voornemens u eens te schrijven. Dat is echter tot hiertoe verzuimd door uitstellen van de ene dag tot de andere. Ik hoop dat het bij u zal zijn evenals bij mij hoewel ik u niet schreef of bezocht, de broederlijke betrekking bleef bestaan. Hoe u denkt over de zaken het koninkrijk van God aangaande in het land van onze inwoning, weet ik niet, maar ik vertrouw dat u wel eenstemmig met mij denkt, dat de gelovigen ook thans behoren te verkeren zoals er Hand. 2: 42 staat opgetekend. Om welke redenen u zich tot dusver van ons verwijderd houdt en op uzelf blijft, weet ik niet, maar ik heb al gemeend, dat het onze roeping was u te vragen en uit te nodigen om u met onze Gemeente te verenigen; daar onze Gemeenten tot dusver slechts weinige leraren hebben, heb ik aan verschillende vacante Gemeenten voorgesteld u te beroepen. Tengevolge daarvan ben ik thans door de Classis in de omtrek van mijn woning verzocht u te schrijven en te vragen: ten eerste of u aan ons wilt opgeven de redenen, welke u tot dusver van onze Gemeente verwijderd hebben; ten tweede of u een wettige beroeping ontvangende, om in een Gemeente van Christus als Herder en Leraar werkzaam te zijn die beroeping zou moeten en willen aannemen.

Vriendelijk verzoek ik u, dat u mij binnenkort op deze vragen antwoordt.

Dat onze Gemeenten dat vooraf vragen, alvorens te beroepen, zal u wel niet bevreemden zo u zich herinnert en bedenkt, dat u in de laatste jaren zeer verschillend beoordeeld bent. Ja, openlijk veroordeeld door de zodanigen die vroeger als broeders met ons verkeerden.

Dat de Heere, onze getrouwe Herder, al Zijn schapen samenbrenge en samen doe wonen is de wens en bede van mijn hart. God geve ons vreugde in Hem, Die onze verzoening, Die onze vrede is. Door Gods goedheid ben ik met de mijnen wel, moge dit ook te uwent zijn. Groet van mij, hoewel van aangezicht onbekend uw vrouw, weest de Heere aanbevolen van uw

liefhebbenden broeder in de Heere
(getekend) A. Brummelkamp

Antwoord.

Utrecht, 25 juli 1839

Hartelijk geliefde Broeder in Christus!

Nog dezelfde ben ik voor u, waarde en geachte Brummelkamp die ik vroeger voor u was, een waarachtig en getrouw vriend u geheel ten dienste in de Heere, gelijk ik u dit vroeger getoond heb, hoewel niet door u gekend noch gevraagd in ogenblikken toen u zo u opgemerkt hadt, aan mij de consequentie had kunnen opmaken: òf Kohlbrugge wandelt niet naar de wil van God, òf ik niet bij alles wat ik ook uitricht.

U hebt dan nu de drang van uw geweten gevolgd en de daad laten komen tot hetgeen u schrijft; dat het steeds uw mening is geweest dat het uw roeping was mij te vragen en uit te nodigen om met uw gemeente mij te verenigen, maar ik vrees dat het te laat is.

Hoe ik denk over de zaken het koninkrijk van God aangaande in het land van onze inwoning, dat wil ik niet onthouden: het is er ook gelijk de Heere zegt: "het koninkrijk van God komt niet met uiterlijk gelaat en het is binnen in ulieden en echter zult gij

weten, dat het koninkrijk Gods tot u gekomen is.”

Brummelkamp! voordat er een afgescheiden gemeente was, is er *een zonde* begaan, is er *onschuldig bloed* vergoten, gelaten dat de vloek heeft doen kleven ook op die en die, die de afscheiding *begonnen, voortgezet en tot hiertoe samen gehouden hebben*, en zich daarvan bewust of onbewust; op allen rust dat oordeel, die die zonde begaan of zich aan de vergieters van dat bloed *aangesloten* en die zolang het *eigen er niet mee gemoeid was, gehoorzaamd hebben*, zonder die zonde was er zeker geen afscheiding gekomen, en u had het heil van de Heere gezien met kracht, met wonderen en tekenen van de God van Israël. En nu zeker Brummelkamp! Zo Hand. 2: 42 niet tegen u zal getuigen, zo merkt er op en valt in de schuld. Want in die zonde ligt geheel uw verdere weg en loop en lijden.

En zo is dan hetgeen u schrijft, dat ik mij van u verwijderd heb, wat ten minste de afgescheidenen van Utrecht en zelfs van veel andere plaatsen in ons land aangaat, een onrechtvaardige gedachte van u.

Te Utrecht hebben zij tot één toe, al vóór de afscheiding persoonlijke omgang met mij gehad.

Ik bleef altijd thuis om een iegelijk met het woord van de Heere en met de vertroosting waarmee de Heere mij vertroostte, te dienen. Zij hebben de één voor, de andere na, mij verlaten, zich stotende aan dat woord.

Ja, wel behoorden zij te verkeren gelijk er Hand. 2: 42 geschreven staat en gelijk het de gelovigen toen deden; zo doen diegenen het nog, die de getuigenissen van de Heere in alles voor recht houden en alle valse God haten.

Integendeel; nu is het ach bij u, zoals bij bijna allen in het land, wij wachten naar licht, maar ziet er is duisternis; naar de grote glans, maar wij wandelen in donkerheden, als blinden naar de wand, zo tasten wij in de klare middag, terwijl ik mij verstout en zeg gelijk er geschreven staat: “Ik heb mijn handen de hele dag uitgebreid tot een wederstrevig volk, die wandelen op een weg die niet goed is, naar zijn eigen gedachten.” Zo heb ik mij ook niet op mezelf gehouden gelijk u schrijft. De Heere heeft mij bij Zich gehouden, en geeft mij voortdurend wandelingen onder diegenen, die voor Zijn aangezicht staan.

Wat kon ik arme man doen?

Eerst uitgesloten van het Luthers Consistorie, toen drie jaren gekweld van alles wat heerschappij usurpeert (overweldigt) in de Hervormde kerk, en ten laatste uitgesloten met vrouw en kinderen van lidmaatschap en sacramenten; toen door het Pruisische Ministerie van de kansel van de Rijn provincies voor altijd verbannen, omdat ik geen Union of Agenda goed kon heten, toen bij mijn terugkomst van slechts enkelen getroost, van bijna allen verworpen; toen is men met een afscheiding op de been gekomen, men heeft mij niet gezocht, niet gevraagd, wat moest ik doen?

Moest ik Scholte of een andere voorganger van de afgescheidenen nalopen en zeggen: neem mij toch op in uw midden? Laat mij meedoen; ik moet ook zitting hebben, ook Synode houden, ook wetten en bestellingen maken?

Zo had ik mij ongeroepen moeten indringen, en dat in een tijd toen men het goede pand dat de Heere mij toevertrouwd heeft, op het hevigst begonnen was te verachten? In een tijd toen de Heere mij liet zien en onbewimpeld getuigde, dat juist zij die het meest van de gerechtigheid van Christus spraken, zo weinig tot de gerechtigheid van God, geopenbaard in het Evangelie van de Gezalfde, kwamen, dat zij, in plaats daarvan, toen zij bezig waren om, gelijk zij zeiden, de Heere een tempel te bouwen, juist die ter zijde legden, die van die gerechtigheid getuigde naar de wil van God en op Zijn heilige last. En wat er ook sedert die vier of vijf jaren is gebeurd, ik heb geen van de afgescheidenen of haar voorgangers tot nog toe zien terugkeren die zichzelf heeft

verworpen en lust had Christus na te *volgen*, of slechts met een enkel woord beken- den: u hebt ons het getuigenis van Jezus gebracht, wij hebben gezondigd dat wij dat verworpen hebben en uw getrouwheid miskend. En dat niettegenstaande er geschreven staat: “Een iegelijk die zondigt, die heeft Hem niet gekend.” Als u dit de mannen meedeelt, die u verzocht hebben mij die twee vragen te doen, kunt u hun hiermee en met hetgeen blijkens uw eigen brief uzelf bekend is, ten volle laten zien dat niet *ik* mij verwijderd heb van degenen, die u uw gemeente noemt, maar dat zij, ten minste voor zoveel de Utrechtse en verscheidene andere afgescheidenen aangaat, zich verwijderd hebben en houden tot dus verre van die zij niet horen wilden vanwege hun *afkerigheid van de wet van de Heere*. Zegt u nu en ook zij, wat konden wij daartegen, dat hebben wij toen niet gedaan; zeggen zij: wij kenden u ternauwernood. Zo zult u toch wel vanzelf gevoelen dat de eenheid, van die van Utrecht en zijn voorganger en van meer anderen, met u en van u met deze niet bestaanbaar is met uw keuze op mij wiens gehoor (prediking) zij, niet wetende wat zij doen tot hiertoe verwierpen; terwijl omgekeerd uw deelgenootschap aan hen, zolang zij in het hunne volharden, u verantwoordelijk zal stellen, die dit nu weet. En toch nog nader antwoord op uw vraag.

Verworpen voor de afscheiding, heb ik de afscheiding zien ontstaan. Wie kon mijn toevlucht zijn? *Verworpen van diegenen, die ik liefhad*, dan de Heere, mijn God mijn troost en mijn deel, dat is de levende God.

Die was niet doof voor mijn klagen en geroep. Welk een droefheid toch was het voor mij, die jaren achtereen gesmeekt had, dat de Heere voor land en kerk zou opstaan, dat ik, toen Hij mij Zijn heil geopenbaard had, en er van kwam te getuigen, dat *getuigenis* en zo de Heere der Heerlijkheid zag verwerpen, en inmiddels al aan het werk gaan om zich een kerk te bouwen.

Van licht tot licht, van genade tot genade, van troost tot troost heeft de Heere mij inmiddels en sedert, naar Zijn ontferming over mij geleid en mij al meer getoond wat u al samen, *de één meer, de ander minder zouden hebbende, deed en zijt doende*.

Zeg, aan die mannen, Brummelkamp! zeg aan die mannen het Woord van de Heere: 1e De akker waarop en de zaaier door wie de afscheiding het eerste gezaaid werd, en gelijk zij gezaaid werd zijn vervloekt van de Heere Zebaoth, de sterke en geweldige God, die met Zijn getuigenis niet laat spotten die woont bij dengene, die een verslagen en verbroken geest is die het stof verheft, maar de verwachting van de huichelaars doet vergaan en het afvallige doet wonen in het dorre; 2^e de leer van uw gemeente is niet de leer van *Christus*, is niet een *wandelen* naar Geest, maar naar *vlees*, en de geest, die nog onder u is uitgegaan is een *leugengeest* in de mond van al uw profeten en uw werken zijn niet vol bevonden voor God. Maar u hebt de wet van de Heere verlaten *en loopt goden* na die geen goden zijn maar Baäl-(Priors). Indien u en de mannen van de Classis in de omtrek van uw woning mwet de vraag, of ik, een wettig beroep ontvangende om in een gemeente van Christus als Herder en Leraar werkzaam te zijn die beroeping zou moeten en willen aannemen. De werkzaamheden bedoelende in een afgescheiden gemeente, zo antwoord ik voor mezelf, 1^e dat ik tevreden wens te blijven in mijn stille huiselijke kring, waarin de Heere mij met tekenen en wonderen heeft omgeven, vergewist en verzegeld, dat ik Zijn geboden bewaar en doe wat Hem welbehaaglijk is, en dat, indien de Heilige Geest mij zichtbaarder over grotere dingen mocht willen stellen mijn moeten of niet moeten, mijn willen of niet willen, hoegenaamd in geen aanmerking komt; 2^e dat nog nooit iemand mij anders zal vinden dan overvloedig gewillig en bereid in de Heere om zijn woorden te spreken, hoewel ik zeer bang ben voor de mensen. Want zij zeggen het wel, maar doen het niet, en verwerpen of verdraaien de woorden hun tot heil gezegd in hun onleerzaamheid,

onvastheid en hardigheid van hart en, tot hun eigen verderf.

Maar ten opzichte van u antwoord ik: 3^e dat, zo weinig ik de afgescheiden gemeente in haar ontstaan als zodanig, als de *Gemeente van de Heere* erken, ik haar allerminst als zodanig erken voor het tegenwoordige.

Want in de wijze waarop de afgescheiden gemeenten haar erkenning bekomen hebben of deze zoeken, hebben zij zich tot een secte gemaakt en getoond; dat zij zelf niet geloven de gemeente van de Heere te zijn. Hoe zal dan de Koning van de Koningen hen er voor erkennen? Hoe zijn dienaar?

Brummelkamp! verdraagt mijn woorden in zachtmoedigheid en neemt ze aan gelijk ze zijn, van de Heere, en gelijk u mij kent: recht en slecht.

Verwerpt ze niet. Want dat zal u niet goed zijn. Ik ben u niet vijandig, integendeel, allen die u vijandig zijn, zullen hun oordeel dragen; het Gouvernement en de Gouvernementskerk heeft gezondigd met u te vervolgen, te kwellen en te martelen. De niet-afgescheidenen die daar zeiden: “wij belijden uw leer wij zijn uw broeders” hebben gezondigd dat zij zich niet bij gevoegd hebben, maar u hebt, hetzij dadelijk, hetzij door gemeenschap gezondigd dat u een tempel bouwende, *de Hoeksteen verworpen hebt*, de alleen geboren Zoon van God, Die de hemel tot zijn troon heeft en de aarde tot een voetbank van Zijn voeten.

Ik weet en gevoel het, dat mijn redenen u niet aangenaam kunnen zijn, en ik zou altijd de gelegenheid ontweken hebben om het u zo openbaar in schrift te zeggen, niet om mijnentwil maar om uwentwil, omdat de verwerping van deze woorden, in de Naam van de Heere tot u gebracht, u zwaar zal vallen, en ook omdat ik diegenen haat, die van alles bij u graag gebruik maken om een steen op u te werpen, en zijn toch zelf gruwelijke werkers van ongerechtigheid en even afgrijselijke hoereerders. Maar nu u mij, van mijn kant ongezoekt, er toe genodigd hebt, zou uw bloed op mijn hoofd zijn, zo ik u het woord van de Heere niet bracht, hetzij u het doet, hetzij u het laat, wilt u de wil van de Heere en doen, zo bekeert u tot de Heere met uw hele hart en met uw hele ziel en zwerft niet om, geeft de verkregen vrijheid van leren en kerken bijeen maken terug, van wie u ze ontvangen hebt, ontbindt de hele afgescheiden gemeente als zodanig, onderwerpt u aan de leer van Christus in waarheid; doet dat Evangelie, die Jezus en die Geest, die u hebt, uit uw midden weg. Want het is niet het Evangelie van de volzalige God, het is niet die Jezus die gezegd heeft: “Ziet ik kome haastelijk”; het is niet de Heilige Geest, (ik spreek hier van uw leer en godsdienst die u bedrijft, niet van deze en gene arme en verdwaalde, die horen zal en waarvan geschreven staat: “het overblijfsel zal wederkeren”).

En voor zoveel u leraren van die gemeente zijt, zo zet u zelf nog eens af en onderzoekt het woord van de Heere en onderwerpt u aan Zijn getuigenis. Want zo waarachtig als de Heere leeft, zoals u nu bestaat, leert en werkt en bezig bent, bent u Zijn apostelen niet maar bedriegt uzelf en anderen en wordt bedrogen door leringen die wel een schijn van de waarheid van zich geven, maar u zult er geen vrijmoedigheid mee hebben voor de Heere, als Hij geopenbaard zal worden, de waarachtige Getuige.

Zult u zich echter hieraan niet onderwerpen zo zult u het met schade en schande ondervinden moeten, dat het woord van de Heere het woord van de Heere is, en hoe u ook mag bouwen, het einde zal de dood zijn.

“Ziet Ik breek af”, spreekt de Heere, waarom? omdat zij Mij verlaten hebben, elkaar en hun ijdelheden nahoereren en nog zeggen: wij hebben alles verlaten omwille van Uw tempel, waarin hebben wij gezondigd? daarin, dat u niet verstaat en leert, dat gehoorzaamheid beter is dan offerande, en opmerken dan het vette van de rammen daarin, dat u toen de Heere u een huis bouwde, het om zijn heiligheid verwierp en uzelf een huis bouwde om het Hem aangenaam te maken.

Brumelkamp! U hebt mij geen leed gedaan, de mannen voor wie u schrijft ook niet, integendeel, zij vragen mij, maar wat vraagt u naar mij, ik vraag naar u ik zie de grond waarop u bouwt, ik kan tot u komen als een dienstknecht van mijn God, tot u, tot elk in het bijzonder; ook tot die mannen maar ik kan in geen afgescheiden gemeente komen, zoals ze ontstaan, voortgezet en nu erkend is zonder haar allereerst te prediken dat haar grond voos en haar gehele bestaan ongerechtigheid is, en dat men naar het vlees wandelt.

Ik kan er niet inkomen zonder de afgescheiden gemeente als zodanig af te breken met het getuigenis van Jezus, een schuldenaar ben ik een ieder in het land, die mij naar de mond van de Heere vraagt. Maar in karakter als afgescheiden gemeente mij te beroepen, daartoe hebt u zich als zodanig willende gelden, noch recht, noch autoriteit. Want uw bestaan als zodanig is zonde.

De Heere beware u voor verkeerde oordeelvellingen en gevolgtrekkingen; tegenover degenen, die u miskenden heb ik mij voor u altijd partij gesteld, maar u miskent de Heere der Heerlijkheid of hebt een zaak met degenen die het doen, en zult allen samen geen geluk hebben, maar ik zal vrij zijn van uw bloed voor het aangezicht van Christus en Zijn heilige engelen, tenzij dan, dat u zich van harte onderwerpt aan de wet van de Heere en lust krijgt aan de liefelijkheid van Zijn heiligheid.

Och, of u naar de Heere hoorde, dan zou u vervuld zijn met Zijn blijdschap, voor het aangezicht van de Majesteit in de hemelen in Hem.

Zo u opmerkt dan zult u ten volle bekennen mijn liefde en ingewanden van Christus tot u waarin ik u en alle afgescheidenen deze schreef in de naam van de God van de Geesten van alle vlees.

Uw dienaar in waarheid en gerechtigheid,
(getekend) H.F. Kohlbrugge.

In hoeverre deze zijn beschouwing over de afscheiding de ware is, en welke invloed zij op zijn omgeving te Utrecht heeft uitgeoefend valt niet te zeggen. Maar dat zijn stem veel dove oren vond bij degenen, die kort geleden oor en hart hem nog ontsloten, blijkt duidelijk uit dit schrijven. Zo bleef de vurige wens van zijn hart nog onvervuld. Hij bleef buiten staan, van de kansel uitgesloten: tegen de scheiding gekant bijna alleen gelaten, en steeds van Antinomisme verdacht, trots zijn arbeid “Waartoe het Oude Testament?”(1846) welke als getuigenis moest dienen dat hij zich grondde op het gezag en de leer van de profeten en apostelen. Ook van het protest werd niets meer gehoord. Wel had koning Willem I bevel gegeven hem in zijn eer te herstellen, maar de wil van de koning werd niet uitgevoerd. Ook beproefden de “machtigste” ministers hem weer op de kansel te brengen, het mocht niet gebeuren. Men uitte de wens hem als professor in de Oosterse talen te Leiden te benoemen, en de minister van eredienst zou hieraan graag een kerkelijk ambt verbonden hebben, ja, de regering deed alles om dit mogelijk te maken, “maar de liberalen en democraten zorgden wel dat het niet gebeurde.”

Toch stond hij vast in het geloof, dat hij niet altijd van de kansel zou buitengesloten blijven, en dat de belofte van God, hem in de droom gedaan, vervuld zou worden.

11. REIS NAAR GODESBERG

In September 1845 verliet Kohlbrugge met vrouw en dochter weer Utrecht op aandringen van zijn geneesheer, om te Godesberg voor zijn zo sterk aangetaste gezondheid herstelling te zoeken.

Godesberg was hem vooral door zijn vriend, de Heere D. v.d. H. van Elberfeld, aanbevolen, die daar juist met zijn familie enige dagen doorbracht. Toen Kohlbrugge te Bonn, 1½ uur van Godesberg, van de boot afstapte, was de Heere v.d. H. de eerste, die hem verwelkomde. Hoe aangenaam en onvergetelijk hem deze verrassing was spreekt hij uit in een brief aan Mevr. v.d. H. (16 april 1855), die wij straks laten volgen.

Volgens oordeel van 2 doktoren had door de laatste inspanning zijn gezondheid zodanig geleden, dat hij na een half jaar had moeten bezwijken. God wilde het echter anders. De schone natuur, de goede lucht, en vooral de Sauerbrunnen begonnen spoedig weldadig op hem te werken.

“Kon u eens overvliegen (zo schreef hij aan één van zijn vrienden (4 oktober 1845) 4 à 5 uren marcheer ik met mijn lieve vrouw na het eten, dat om half twee is afgelopen over de bergen; die goede vrouw staat elke morgen vrolijk op, en het is een waar mirakel zoals zij in krachten is toegenomen.

Wat zou u van mij zeggen, als u mij twee dagen achtereen dezelfde Petersberg in verschillende richtingen zag beklimmen, waar men toch steil op van de voet af een uur voor nodig heeft. Wij gaan vroeg te bed. Ik slaap dadelijk en kijk om 6 uur naar de zon, zoals die heerlijk van achter de bergen opkomt.

Onze woonkamer ligt op het zuiden en heeft een venster daarheen en nog een venster ten oosten bijna ten voeten uit openslaande. Wij hebben daar de hele kom van dorpen, akkers en bergen voor ons. De mensen, bij wie wij inwonen, hoewel rooms hebben gevoel voor ons. Wij genieten hier onbegrijpelijk veel; mijn vrouw in het zien van de schoonste valleien, in het vinden van allerlei voetpaden, waarvan de uitloop ons altijd de verrassendste gezichten oplevert, en ik geniet dubbel in het genot dat mijn vrouw heeft.

Te midden hiervan vergat Kohlbrugge echter zijn Bijbel niet; ook de studie bleef hem lief. Zo vervaardigde hij in deze tijd: “De noodzakelijke betekenis van het Oude Testament voor ons christenen gehandhaafd met de schriften van de Evangelisten en Apostelen.” Hij was deze arbeid begonnen op aanmoediging van zijn vrienden, en ondernomen in landelijke stilte, met blijmoedigheid. “Indien ik met dit boekje een wezenlijke dienst gedaan heb (zie voorbericht), zo heb ik dit naast God te danken aan mijn zalige vader, die, toen ik nog zeer jong was, tweemaal tot mij zei: “indien u de 5 boeken van Mozes verstaat, zo verstaat u de hele Schrift.” Alles wat de waardige man tot mij zei, maakte een diepe indruk op mij, alsof God door hem sprak, nadat ik zijn woorden in mijn hart behield, ook wanneer ik ze niet wist toe te passen. (K.). Ook hield hij hier elke morgen catechisatie, en 's avonds op de grote zaal van B. godsdienstige bijeenkomsten. En zoals eertijd te Utrecht zo verzamelden zich ook hier op Zondag velen, groot en klein, om door hem voorgelicht te werden op de weg van de zaligheid.

Met geen ander doel dan om redenen van gezondheid was Kohlbrugge naar Godesberg vertrokken. Zal hij, nu hij herstelt naar Utrecht terugkeren? Hijzelf wist het niet.

“Nu wij dan vooreerst (brief 10 november 1845) onze gezondheid terug krijgen, en daartoe hierheen gekomen zijn, zou het vragen: wat nu verder? op ons een ongunstige

terugwerking hebben.

Wij hebben geen plan om ons land er aan te geven, voor onze genoegens, zelfs niet voor onze gezondheid; wij hebben geen plan te Godesberg te blijven, maar hebben wel geloof om Gods doen te verbeiden en Zijn weg te volgen. En zo het Zijn weg is, dat wij hier in Duitsland blijven, zal het toch altijd in verband staan met mijn roeping, en zo voor al wie het in Nederland te doen is om waarheid, zoveel te meer vrucht dragen. Maar wij leven bij de dag, zoals mijn leven altijd geweest is, zonder iets voor mijzelf te zoeken. Ik kan heden zo weinig verzekeren, dat wij terugkomen, als ik verzekeren kan, dat wij hier zullen blijven. Voor heden plaatst God mij aan de Godesberg.”

Terzelfder tijd was aan de Godesberg ook de Heere v.d. H. gelogeed sinds 1834 K.'s. warme vriend.

Wat op de gezamenlijke wandelingen van deze 2 vrienden besproken is, het vermoeden ligt voor de hand, dat het v.d. H.'s. voornemen was Kohlbrugge mee naar Elberfeld te nemen. “Driemaal reisde ik de Rijn op, (brief van K.) maar naar Elberfeld kon men mij niet brengen. Ik zei: dat doe ik niet, ik wil niet naar Elberfeld, ik heb zelfs daar te veel geleden.” Bij zijn eerste bezoek had hij gezien welke verschrikkelijke dingen” in het verborgen in Elberfeld sluimerden, welke sekten daar waren, hoe men de ware Gereformeerde leer deels overtrad en tot oorzaak van de zonden maakte, en zich deels niet wilde buigen voor Gods Soevereiniteit. “Wel zijn er enige oprechten, maar daarnaast veel onrein tuig; ik kom niet meer daarheen.”

Evenwel gelukte het de Heere v.d. H. hem voor Elberfeld's ontevreden te winnen. “Hoe schoon”, zo schreef Kohlbrugge aan de Heere v.d. H. voor zijn aankomst te Elberfeld, “hoe schoon eindigt ons verblijf alhier, dat wij tot de gelukkigste dagen van ons leven zullen rekenen. Wij bewonderen nog eenmaal de milde goedheid van Gods hand. De dorpen Godesberg, Muffendorf en anderen. zijn ware bloemstruiken. Maar zoals u en uw lieve broeder Karel ons dit verblijf bezorgde en nu oorzaak zijt, dat wij dit mogen verwisselen met een nog aangenamer leven in de schoot van zeer geliefde vrienden, om met elkaar te ervaren hoe zoet en lieflijk het is, dat broeders eendrachtig samen wonen, zo verlaten wij al het schone en verhevene met een opgeruimd hart dat ons Gods goede hand hier gedurende zeven maanden schonk.”

Zijn komst te Elberfeld was voor velen een reden van blijdschap. Men was zijn eerste bezoek nog niet vergeten; nog niet vergeten waren zijn preken, nog niet vergeten wat hem in Holland en hier wedervaren was; men sprak over zijn 12-jarige afwezigheid alsof men hem gisteren nog gezien had. 's Zondags was het in zijn huis bijna om te stikken zo vol, de gang voor de kamers zat vol, zelfs de trap zat vol. En het waren niet slechts eenvoudige wevers en werklieden, zelfs de kern van Elberfeld kwam, ja, de trouwste aanhang van Kohlbrugge kwam hem horen zonder een enkele maal over te slaan. Zondagmorgen had ik Kohlbrugge en Zondagavond een vreemde predikant, die 's middags gepreekt had, onder mijn gehoor. De predikant Kohlbrugge wil nu ook komen. Waar het op uit moet lopen, weet ik niet, ik leef bij de dag. De eerste stem welke de andere in de Kerkenraad volgen, slaat ook geen beurt over, en was gisterenavond lang bij mij. Offertes om in de kerk over te komen zijn mij al gedaan. De één wil dit, de ander dat, en de laster en leugenmond wordt elke dag opnieuw gestopt. Mijn streven is nu om de Elberfeldse Kerk van de Agenda vrij te krijgen en dan ben ik van latere zorg” (zie K.'s brief van 18 juli 1846).

12. REDENEN VAN DE ONTEVREDENHEID

Velen waren ontevreden over de kerkelijke toestand. En niet ten onrechte. Vooral de gereformeerden hadden rechtmatige grieven. De Gereformeerde Kerk van Duitsland was zeer achteruitgegaan; hoe groot haar invloed ook geweest was, zelfs op Duitslands bloei, thans was zij diep vervallen, en werd nog bovendien bedreigd met een hele ondergang. Over een aanzienlijk deel van Duitsland had zij sinds het einde van de 16^e eeuw haar net geworpen. Brandenburg, het gastvrije oord van de verdrevenen, was geheel met de banieren van de Gereformeerde belijdenis beplant geweest, die zelfs in sommige gemeenten van Saksen en Beieren tot de in Wurtemberg verstrooide Waldenzen haar schaduwen vertoonden. Een aantal universiteiten als Heidelberg, Duisburg, Marburg Frankfort am Oder, van theologische scholen als Herborn en Bremen, vormden de kwekelingen van de Gereformeerde Kerk, en onder de bescherming van zulke roemrijke vorsten als de Oranje's in Nassau, Frederik III in de Palts, de zeer bekwame Anhaltiner en van de niet te evenaren Brandenburgse Keurvorst moest zij gedijen en bloeien. Zij is dan ook tot op de helft van de 18e eeuw een schone zuil van de evangelische waarheid geweest. Naar waarheid is gezegd: "te Genève heeft een deel van de wereldgeschiedenis een aanvang genomen, waartoe het belangrijkste deel van de 16e en 17e eeuw behoort" (Häuser). En nu waar is de Gereformeerde Kerk gebleven, die Kerk, die veelzijdig de hervorming bewerkt heeft? Hier en daar duikt nog een Gereformeerde gemeente op; soms hoort men nog een Gereformeerde belijdenis; Luthers is in theologische kringen nog een woord van macht en betekenis, maar onder "Gereformeerd" verstaat de grote massa nauwelijks iets anders dan "freigeistiges, zügelloses Wesen" terwijl juist de gereformeerde kerk de kerk van de strengste tucht, van de grootste zuiverheid van leer, van de hele onderwerping aan Gods Woord was. Vanwaar deze grote ommekeer? De achteruitgang van de gereformeerde kerk in Duitsland staat in verband met de achteruitgang van het Protestantisme aldaar. Zij was zijn getrouwste en ijverigste vriendin en hulp.

Eén van de meest gewichtige oorzaken is geen uitwendige maar een inwendige, de geheel veranderde beschouwing van de betrekking van God tot de mens. Men heeft de leer van de soevereiniteit of vrijmacht van God prijs gegeven, waaruit de gereformeerde kerk in de tijd van de Reformatie is ontstaan en waarin zij alleen haar leven kon vinden, en waaruit zij haar kracht putte.

Die leer is niet een afgetrokken dogma van het verstand over een geheim van God, maar zij is de leer van de geheel onafhankelijke soevereiniteit van God, de leer, dat God alleen God en Heere is, en dat de mens op niets aanspraak kan maken, of zich iets kan toe-eigenen, zo God Zelf het hem niet aanbiedt. Het is de leer dus van de grondeloze ontferming van God. Deze leer gaf aan de gereformeerde kerk haar bloedgetuigen en scherpzinnige godgeleerden, aan haar belijders die heilige levensernst, die de beschouwingen van de staatslieden beheerste die in de verschillende Calvinistische landen gelovige en onwankelbare bestuurders verwekte, in het staatkundig leven aan het Despotisme en de volkssoevereiniteit perken stelde, en in het kerkelijke tegen de mensenheerschappij en het teugelloos subjectivisme optrad. Het kan niet ontkend worden dat ook in de Duitse gereformeerde kerk van de 16^e en 17^e eeuw de leer van de uitverkiezing heersend is geweest, al is zij ook niet geformuleerd in de vorm van de artikelen van de Dordtse Synode. De Duitse gereformeerden hebben over het geheel deze leer opgegeven, en daarmee het aangrijpingspunt van hun kracht. Zij hebben zich van hun oude leraars afgewend en zich

gevoed met de melk van de Unions-theologie.

Dat daar, waar de inwendige drijfkracht ontbrak, allerlei oorzaken ook werkten, om met schrikwekkende snelheid de gereformeerde kerk te doen vervallen, zal voor ieder begrijpelijk zijn, die weet, dat de leer van de soevereiniteit van God de hartader van de kerk is. (Ach dat de kerk van onze vaders dit begrepen had! Echter gaat zij weer langzamerhand een betere toekomst tegemoet. Gode zij dank, de leer van de soevereiniteit van God wordt weer van veel kansels gepredikt, door het volk met vreugde gehoord en kennelijk van God gezegend.)

Een tweede oorzaak van de achteruitgang van die kerk is de Unie, de poging om de gereformeerde kerk met de Lutherse tot een evangelische kerk te verenigen. Wat de theorie betreft, had de Unie goed recht. Want de beide evangelische kerken zijn in de grond van de zaak en van onvervalst historisch standpunt beschouwd één. Daarenboven had de gereformeerde kerk steeds de grondslag van de avondmaals-gemeenschap met broeders van andere kerkgenootschappen bewaard. Maar in haar praktische uitvoering heeft de Unie aan de gereformeerde kerk grote schade toegebracht. Een menigte gereformeerde gemeenten zijn haar als buit in handen gevallen deels omdat zij al een kommerlijk leven leidden en weinige leden meer telden, deels, omdat zij zich gemakkelijk lieten overreden en geen weerstand boden, of door de gestadige verzekeringen in de mening werden gebracht, dat de Unie geen prijsgeven van de Confessie en van de bijzondere gemeenterechten bedoelde. Aan veel gemeenten werden goede oude rechten en godsdienstvormen ontnomen; scholen gymnasia, universiteiten werden gesloten; stichtingen opgeheven, en in de gereformeerde kerken, zoals in de Berlijnse Dom de lutherse Liturgie en Catechismus ingevoerd. De gereformeerde kerkbesturen waren al voor de Unie opgeheven, de gereformeerde Synoden hebben louter het karakter van vertegenwoordiging van de gemeente verkregen, en de oude kerkelijke tucht is geheel verdwenen. Zelfs leraren, die opgevoed waren in de gereformeerde waarheid, (onde andere F.W. Krummacher) gaven later de oude belijdenis prijs en spaarden hun kerk de bitterste verwijten niet.

Veel zouden wij hier nog bij kunnen voegen dat wij thans voorbij gaan. Slechts nu en dan komt hier en daar uit de ingestorte mijn een zilverader te voorschijn, weemoedig beschouwd door hen, die weten, hoe rijk de voorraad aan edel metaal was. De Unie heeft de zorg voor de belijdenis op zich genomen, maar wat vermag zij, die zelf geen belijdenis heeft? Beschouwen wij de verstrooide gereformeerde gemeenten, zoals zij zich over het Oosten van Duitsland uitbreidden, zo staat thans slechts nog hier en daar een vervallen muur, waarvan de stenen van lieverlede afbrokkelen. Terwijl in het midden van de vorige eeuw de kerk van oostelijk Pruisen een staalkaart aanbod van bloeiende gemeenten, zijn haar frisse kleuren langzamerhand overgegaan in een onbehaaglijk grauw.

Deze hele achteruitgang van de gereformeerde kerk in Duitsland moet elke ware protestant met de diepste smart vervullen. Zij, de sterkste, de ijverigste kampvechtster tegen Rome, is gevallen; zij, die ook in Duitsland in de vervolgingen in de Palts, in zo menige verborgen, maar dikwijls zwaar gevoelde smart bloedig geleden en trouw beleden heeft, wier Catechismusboeken in menigte zijn verbrand, maar toch altijd weer als een feniks uit haar as herleefden, zij is niet meer.

Men kan zich bij deze grote dode niet daarmee te vreden stellen, dat haar ware gedachten bewaard blijven. De schrijver van de brief over de sedert het einde van de 18^e eeuw voortgaande verliezen en gevaren van het Protestantisme, heeft het bewijs geleverd, hoe van jaar tot jaar in Duitsland na de 16^e eeuw de Roomse kerk met rasse schreden vooruit gegaan is, en, zo vraagt men, wat kunnen wij, nadat deze brief is

verschenen, daar tegen berichten? Met de toenemende achteruitgang van de gereformeerde kerk openbaart zich dit verschijnsel en voor de grote dode staat haar triomferende vijand. Het is een historische wet, dat juist zulk een kerk, welke de hoogste goederen waren toevertrouwd, en die niet slechts door tegenspoeden bezocht maar ook niet weldaden gekroond werd in haar afval, in haar versterking, de afzichtelijkste vormen van het verderf vertoont. De schoonheid van het leven roept de afgrijzing van de dood om wraak. Het edelste wordt het gemeenste het verhevenste het laagste en belachelijkste.

Dit zagen wij in menige verstrooide gereformeerde gemeente in Duitsland maar op het aangrijpendst in het gereformeerde Zwitserland, dat praktisch en theoretisch tot aan de rand van het grofste Radicalisme gedreven werd en een schouwspel aanbiedt, dat ons, denkende aan Zwingli, Bullinger, Breitingen, Calvijn, Farel, Beza en veel andere, met ontzetting moet vervullen.

Ook de weinige leraars, die in deze eeuw van de gereformeerde kerk gegeven werden hadden òf weinig invloed òf stierven een vroegtijdige dood. Te Halle leerde Prof. Joh. Wichelhaus, maar hoe klein was de kring van zijn leerlingen, hoe aangevochten moest hij zijn stille weg zich banen en hoe kort was zijn verborgen leven! Lijden en smart lagen op zijn trouwe bemoeiingen, en in plaats van hem gewillig ruimte te geven, verschrikte men toen hij eindelijk als professor benoemd werd. Het was alsof de nood van de gereformeerde kerk zich ook over dit korte leven van de geleerde uitbreidde en in hem zich afspiegelde. Wij denken aan Dr. Südhoff, die als Katholiek priester de geschriften van Augustinus las, maar meer en meer evangelisch gezind werd, als vicarius Bijbels verspreidde, later te Elberfeld voor zijn geloofsnoed (Glaubensnot) hulp zocht en ze meer bij de Luthersers dan bij de Gereformeerden vond. Hij ging tot het Protestantisme over en werd na als predikant bij Kreuznach werkzaam geweest te zijn, ten laatste predikant bij de Duits-Gereformeerde gemeente te Frankfort am Main. Bekend zijn zijn vele voortreffelijke werken over de Heidelbergse Catechismus en diens vervaardigers.

Hij was een Calvinist "Ohne Minderung der Wahrheit." Maar op zijn leven ligt ook de smart van Zijn kerk. Zijn gemeente verstond hem niet en bewees hem geen dank, hoewel hij alles voor haar armen deed. Zijn poging een theologisch Seminarie te stichten gelukte niet. Hij werd eenzamer en trok zich terug; spoedig tastte hem een ziekte aan en hij bezweek.

Zijn enige vriend was nog Dr. Gillet te Breslau, de geleerde schrijver van "Crato van Graftheim" ook hij werd moe in de strijd voor het goed recht van zijn gemeente, en scheidde van zijn ambt oud en moe met de zekere overtuiging, dat nog eenmaal een geschiedschrijver zal opstaan, die het onrecht openbaart, dat van de gereformeerde kerk door de Unie gepleegd is.

Wij noemen Otto Thelemann in Detmold de auteur van Lampe's leven, Geijser, Kraft en Calaminus te Elberfeld, als ook Cuna te Unterreichenbach in Hessen.

Maar te midden van deze achteruitgang van de gereformeerde kerk treedt toch een helder licht tevoorschijn: het is de persoon, de leer en de gemeente van Dr. H.F. Kohlbrugge te Elberfeld. (Zie A. Z. te S. "de oorzaken van de achteruitgang van de gereformeerde kerk in Duitsland.") Velen waren hier met weemoed over dit lot van hun kerk vervuld, velen ontevreden over het onrecht hun kerk aangedaan.

De Unie toch had zich niet langs natuurlijke weg uit het inwendige leven van de kerk ontwikkeld of zoals Kohlbrugge het noemde, was niet een werk van de Heilige Geest, maar zij was haar oorsprong verschuldigd aan wereldlijke vorsten, en werd in- en doorgevoerd krachtens de suprematie van de Kroon, een gezag, niet aan het Goddelijk recht ontleend, een gezag, dat een dwang wordt, omdat het treedt op een gebied

waarop het niet treden mag en kan. En niet slechts het uitwendig bestuur wekte ontevredenheid, de ceremoniën wekten ook weerzin en ergernis. Vooral het min beschaafde, maar welmenende volk van de zijde van de gereformeerden was afkerig van het waslicht, het knielen, het zingen van de geestelijke voor het altaar, de kruistekens enz. enz.

Men noemde het één en ander manisch en men gevoelde dat men aan de verheven eenvoud van de gereformeerde eredienst groot onrecht pleegde. Maar bovenal wekte de Unie weerzin bij hen, die de onderscheiden en onderscheidende belijdenissen wilden handhaven. Zo meenden zij in de persoon van Kohlbrugge een redder gevonden te hebben.

Groot was zijn invloed en groot was de opgewektheid in de stad. Van Elberfeld moet ik schrijven, een algemene ontvlaming in het dal en op de bergen, een machtige oprakeling van onder de as uren in het rond, in alle huizen en in alle harten schijnt op het punt te zijn” (K.). Zelfs uit Berlijn ontving hij blijken van toegenegenheid. “De hofprediker en particuliere raad van de koning te Berlijn heeft mij een zeer aangenaam blijk van toegenegenheid laten toekomen. Van één van de raadslieden van de koning in “geistliche Angelegenheiten” heb ik een persoonlijke groet en verzekering van zijn verlangen ontvangen, met mij persoonlijk bekend te worden. Men begint te begrijpen dat ik van nut zou kunnen zijn. Niets zal mij in de weg gelegd worden, veeleer zal men mij de overgang gemakkelijk maken, door alles voor mij uit de weg te nemen. Zoals Agenda (een liturgisch boek waarnaar de openbare godsdienst moet ingericht worden) en anderszins. Ik zal rustig mijn gang kunnen gaan alleen raadt men mij de sacramenten in mijn tegenwoordige positie niet te bedienen. Het plan te Berlijn dat ik hier eerst hulpprediker wordt, om bij een openvallende vacature predikant te worden. Het examen wilde men mij schenken met de Agenda zou men mij niet bezwaren; ik kon handelen naar believen. Hulpprediker alhier te worden hebben mij de predikanten ook al voorgeslagen, maar die weten nog niets van de stemming te Berlijn. Men meent hier algemeen, dat ik hier predikant zal worden.” zo schreef Kohlbrugge 6 oktober 1846.

Bij de heer v.d. H. vond hij vooral grote steun en krachtige medewerking, Sedert de overgang van de Bergische landen aan Pruisen had v.d. H. zeer gevreesd voor het lot van zijn gereformeerde gemeente, waarbij hij sinds 1829 ouderling was. En nu op 7 april 1835 de kerkordening ook de gemeenten van de Provincie Westfalen en van de Rijnprovincies door de regering werd opgedrongen, waarbij de oude Julich-Bergische kerkordening opgeheven werd, en hij hierin een verandering van belijdenis zag, nu kon hij zich niet langer in die nieuwe toestand op zijn plaats gevoelen. Opgevoed in de gereformeerde waarheid en grondig bekend met de kerkgeschiedenis, had hij de gereformeerde kerk van zijn vaderland lief.

Merkwaardig is zijn verklaring in het presbyterie van de gereformeerde gemeente daaromtrent afgelegd. Ondragelijk was het hem, dat zijn gereformeerde kerk met geweld een cultus (eredienst) werd opgedrongen geheel in strijd met haar eenvoud en karakter, en zolang niet op Goddelijke autoriteit een andere aangeboden werd, die voor de eer van de drie-enige God vuriger en met meer geestdrift zou ijveren, en meer in overeenstemming zou zijn met Diens heilige geboden, kon hij hem niet prijs geven. Hij kon geen geloof slaan aan de nieuwe kerkordening als zou deze de gereformeerde godsdienst schoner vormen geven, zijn rechten en vrijheden wel niet vermeerderen, maar toch wettig erkennen, en een bijkans verbroken vrede met de andere protestantse confessies herstellen; integendeel, ontheiligd moest hij worden als kruistekens, crucifix en kaarsen, hoewel voorlopig vrijgelaten, toch op de achtergrond dreigden,

zijn recht met voeten werd getreden, en de protestantse kerk van haar zout werd beroofd. Als voor een afgrond zag hij zich geplaatst, waarvan de rand wel met de verleidelijkste bloemen was versierd maar welks huiveringwekkende diepte hem deed sidderen. Hij gevoelde zich verplicht en door zijn hart gedrongen, als één van de vertegenwoordigers van de gemeente af te meten waar zij thans stonden, en in welk een afgrond zij en hij op het punt stonden te vallen. Al werd hun voor het ogenblik de belijdenisnaam niet ontroofd en aan de godsdienst nog al iet of wat toegegeven, toch zon de tijd niet ver meer zijn, dat ook deze belijdenisnaam, nu niet meer wettig geduld, ten grave zou dalen enz. enz.

Hier echter, zo verklaarde de heer v.d. H. verder, zijn wij verplicht bij elke schrede, die wij doen, goed na te denken. Zijn de kerkordening en Agenda, naar inhoud en vorm, met het leerbegrip en de vrijheden van ons gereformeerde kerk verenigbaar? Die vraag wens ik door verlichte mannen duidelijk beantwoord te zien. Blijkt het dat de bevolen vorm van invoering onze rechten schendt, dat de inhoud van onze gereformeerde kerk door vreemde toevoegsels verontreinigt en verwart, laat ons dan niet terugdeinzen kerkordening en landsagenda te verwerpen en onze rechtmatige bezwaren voor de troon uit te spreken.

Waarde Collega's! bij de herinnering aan onze in God rustende voorvaderen, bij alle herinneringen die deze eerbiedwaardige mannen in ons opwekken bij uw liefde tot de kerk en tot uw kinderen meet de schrede, die van ons gevorderd wordt, schrikt daarvoor terug en plaatst met mannenmoed op het recht van ons gereformeerde kerk, welker eeuwige Koning u Zijn almachtige bescherming beloofd heeft.

Dit manlijke woord in de vergadering van het Presbyterie gesproken had wel een diepe indruk op allen gemaakt, maar daarbij was het gebleven.

Al was het dan ook à *contre coeur*, toch werd met een kleine meerderheid van de gemeentevertegenwoordigers besloten zich naar de kleine Liturgie te schikken. Het ontbrak op dat gewichtige ogenblik de predikanten en het grootste deel van de gemeente aan moed en helderheid om voor het goed recht van de gereformeerde kerk met beslistheid en offervaardigheid op te treden. Men gaf de gereformeerde kerk prijs, en men boog zich onder het juk van een vreemde heerschappij daar men oude vrijheden en voorrechten die men sedert 1571 op onvergelykelijke wijze genoten had, liet varen. "Had toen maar het oude Bergische volk geleefd, dat zelfs onder Katholieke heerschappij zelfstandig de inrichting en de wijze van de Cultus (eredienst) bewaarde. Men had het zo spoedig niet opgegeven." Zelfs de onbesliste" F.W. Krummacher noemt het gedrag van het toenmalig kerkbestuur onverstandig. De kerk had die troosteloze "Unionsmacherei" niet nodig. Hoeveel onrust, verwarring, geestverdoving, had men de gemeente knullen besparen, was men van het begin af voorzichtig genoeg geweest, haar zulk een last niet op te leggen. Maar met zulk een opvatting is aan de waarheid nog in genendele recht wedervaren. Men heeft in de Rijnlanden van de gereformeerde kerk (door een gewaltakt) een groot historisch onrecht gepleegd en alle nog overgebleven gemeenten voornamelijk de grote gemeente van Elberfeld op de alleronzekerste rechtsgrond geplaatst.

Sinds de Unie met geweld werd ingevoerd ook in deze stad, was de betrekking van de Heer v.d. H. (eydt) tot zijn zo zeer geliefde gemeente gestoord. Meer en meer had hij zich teruggetrokken. wel had zijn dochter B. bij F.W. Krummacher nog belijdenis van het geloof afgelegd, maar het onware en onzuivere van zijn plaats was hem steeds duidelijker geworden. En toen hem in 1837 zijn jongste kind was geboren, had hij geen vrijmoedigheid meer kunnen vinden het te laten dopen. Op aandringen van het Presbyterie had hij vrijuit verklaard, dat het zijn innigste begeerte was zijn kind de

Heilige Doop te zien toegediend maar had hij er bijgevoegd ik begeer tot eer van de drie-enige God, in Wiens Naam het kindje gedoopt zal worden, dat de doop naar de vanoudsher in de gereformeerde kerk van dit land ingevoerde ordening en door dienaren van deze kerk geschiede, gelijk ik zelf door het allerheiligste Sacrament in de gereformeerde kerk opgenomen ben, Verder geloof en belijd ik vrijmoedig dat bij de sedert de opheffing van de presbyteriale kerkordening ingevoerde toestand van ons nauwelijks nog in naam bestaande gereformeerde kerk, de geestelijken bij haar als dienaren van de kerk aangesteld, daarom niet meer te erkennen zijn omdat zij door gehoorzaamheid aan de kerkordening dienaren van de Staat geworden zijn. Daarom kan ik aan de aandrang om mijn kind onmiddellijk de Heilige Doop te laten toedienen, geen gevolg geven aangezien ik in deze landen de gereformeerde kerk waarin ik begeer dat mijn kind opgenomen wordt van haar dienaren beroofd zie (8 Nov. 1843). Zo had de Heer v.d. H. op gelijke wijze zich aan de Superintendent Zahn verklaard, hoofdzakelijk met deze woorden: “Maar Frederik Wilhelm III voerde een werk uit op een gebied, dat een heilig gebied is. Zijn Unie-bevelen maakten hem bevriend met het Liberalisme; ik zeg niet, dat hij deze vriendschap gezocht heeft. De koninklijke Heer oefende het bestuur over de kerk in de westelijke provincies van zijn land in die zin uit, dat wij gereformeerden, sedert drie eeuwen onder Katholieke vorsten autonoom, een wereldlijke Heer gehoorzamen moesten.” Behalve 20 man verkocht zich de gemeente van dit land aan de koning om eindelijk rust te hebben. Die schijn van gehoorzaamheid beviel de koning, maar deze schijn kostte veel, de waarheid en zuiverheid waren geschonden, de regering van de Heilige Geest de gehoorzaamheid opgezegd. “Ik zie aan de grote kerk van ons dierbaar vaderland een treurig gebrek, een etterbuil, die het hele lichaam aantast en daardoor kan het geen macht meer uitoefenen over de leden. Deze woorden schrijft mijn brandende liefde voor het vaderland, zonder de minste aanklacht of smaad. Het eerwaardige is mij eerwaardig. Wat ik gezegd heb, heb ik na jaren van tranen als waarheid voor mijzelf beleden. Hoe kleiner getal van helende handen, welke de kranke hulp en gezondheid willen brengen aan de wortel raken, om hem aan het apostolisch gebod te bevestigen maar waartoe geen lust of bedoeling is, des te meer tast het kwaad het hele grote lichaam van het volk aan. Thans oefent de kerk dat is, de evangelische, de door Frederik Wilhelm III gestichte landskerk, geen invloed meer uit op het leven en de wandel van de gezamenlijke leden, op haar politieke meningen om haar leden gehoorzaamheid aan koning en overheid te leren, op haar burgerlijk en huiselijk leven, benoeming van theologische professoren. Ja, geheel Pruisen, behoudens kleine uitzonderingen, zendt de koning afgevaardigden die zich wegens de band van de kerk aan de staat, van de noodzakelijkheid van de gehoorzaamheid aan Gods Woord geëmancipeerd tonen.”

13. AANGENOMEN

Dat onder zulke omstandigheden Kohlbrugge door de Heer v.d. H. en zijn aanhang niet open armen ontvangen werd, ligt voor de hand. Aller ogen waren op hem geslagen, naast God alle heil op kerkelijk gebied van hem verwacht. Zullen zij zich in hem vergissen? Zal het hem gelukken Elberfelds gereformeerde gemeente van Agenda enz. te bevrijden? “Mijn streven is nu om de Elberfeldse kerk van de Agenda vrij te krijgen, en dan ben ik van latere zorg” zo had Kohlbrugge wel geschreven in zijn brief van 6 oktober 1846. Zal het gebeuren? En welke weg zal hij daartoe inslaan? Nog altijd stond Kohlbrugge buiten de kerk, hoe groot het getal ook werd, dat zich vooral op Zondag om hem heen verzamelde.

Uit Berlijn werd hem voorgesteld dat hij met dispensatie van Agenda en kerkordening om de beroepbaarheid slechts had te vragen en dat hij als vijfde onder de predikanten kon opgenomen worden. Dit in verband gebracht met een dergelijk voorstel van Kr. en van B., die Hem aanraadden zich te laten aannemen onder voorbehoud, dat hij niet tot Agenda en kerkordening verplicht was, deed hem besluiten de 22^e november 1846, zonder dat iemand het wist, zijn verzoek in te dienen om aangenomen te worden. Op twee stemmen na werd dit goedgevonden. De predikant B. zou met 2 ouderlingen hem op gewone wijze als lidmaat aannemen. In zijn verzoek stond de voorwaarde dat zijn intrede in de gemeente hem tot niets wat in godsdienst of regering van de kerk van de gereformeerde belijdenis tegen was, verplichtte. Dinsdags daarna na de middag hadden de predikanten een conferentie voor wat anders, en besloten al bij zijn aanneming tegenwoordig te zijn. Kohlbrugge vond dit zeer onredelijk, maar hij nam het aan. Woensdag in de morgen vernam hij, dat alles op de been was, dat hij niet zou aangenomen worden.

“In de avond” zo schrijft hij, “kwamen wij samen in het weeshuis. Na een gebed en voorlezing van Joh. 17 werd mij voorgesteld, mij te verklaren over de wet, over de ontvangst van onze Heere en over de kinderdoop. Ik kwam aan het eerste. Kr. was de belhamel. Mijn sterke verklaring tegen alle wetsbestrijding werkte te zeer op de gewetens, en het brak af. Toen werd mijn boek over Mattheus 1 ter tafel gebracht, pag. 91. “Dat moet hij herroepen” riep Kr.

“Ik, dat doe ik niet.”

“Verklaring dan!”

Ik hield hun daarentegen alle leer, die de zonde in de materie zocht, en de gruwelijke consequenties, die men er uit trok, voor. Toen brak het weer af. Daarop van Thamar. Zij konden niet vinden dat Thamar bevel daartoe had gehad. Ik wees het hun aan, en kreeg ze eindelijk tot staan met hen te overtuigen dat Thamar recht en gerechtigheid gezocht had. Toen was het of ik tegen de kinderdoop was, en waarom ik mijn kinderen niet had laten dopen.

Ik expliceerde hun zulks. Toen: “waarom ik niet kerkelijk getrouwd was?” Ik verhaalde dat Ds.L.(aatsman?) bij ons geweest was, maar uit mensenvrees zijn plicht niet gedaan had. Daarop: “of ik mij nog in de kerk wilde laten trouwen?”

Ik antwoordde: “nee.”

Zij zeiden, “dat mijn vrouw er voor was.” “Ik, dat dat niet waar kon zijn, dat ik haar te goed kende.” Daar brak het weer af. Toen deden zij mij drie vragen uit een formulier waarop ik “ja” antwoordde. Daarop gaven zij mij de hand, en zeiden, dat zij mij als lid van de gemeente hadden aangenomen. Ik sprak ongevraagd een gebed of smeking over hen voor de kerk van Elberfeld uit, waardoor zij allen getroffen waren. In de gemeente waren intussen veel gebeden opgegaan en een algemene blijdschap gaf zich het eerst in het weeshuis lucht toen ik aangenomen was; al waren zeer bevreesd dat de

predikanten mij wat in de weg zouden leggen en de hele stad was blij.

“Op Zondag was de kerk bij Kohlbrugge propvol. Hij moet onder andere toen gezegd hebben: Lieve, gemeente verheug u! u hebt een goed werk gedaan; u hebt de Godsmann, (zo wordt Kohlbrugge door velen bij voorkeur genoemd) die 17 jaren onderdrukt en vervolgd werd, in deze week in uw schoot opgenomen.

Maar nu eerst de vrienden. Zij waren al perplex of kwaad. De één schreef mij dit motief, de ander weer een ander toe. Niemand verstond mij. Wat heb ik toen veel geworsteld in het gebed! Eindelijk kreeg ik ze tot staan dat ze mij begonnen te begrijpen, wat ik wilde, en dat ik het voor hen gedaan had en voor hun kinderen, en dat de hele gemeente van Elberfeld rechten op mij had, die zij zo levendig uitdrukte, dat het een wonder is, dat er op de twee Zondagavonden geen ongelukken voor mijn huis gebeurd zijn. Want de aandrang, als de deur open gaat, is niet te houden. De straat staat zwart en elk wil er in. Ik heb het met de vrienden nu zo ver, dat zij mij allen excuus gevraagd hebben, behalve de heer v.d. H.; maar C. zegt toch dat hij begrijpt, dat ik mij voor anderen in de afgrond heb willen storten, maar verwijt het mij zo dikwijls hij gelegenheid heeft.

En de predikanten? Kohlbrugge heeft zich verschrikkelijk gecompromiteerd bij de één verteld dat ik 3 punten had moeten herroepen, bij de ander, dat ik mij verweerd had als een leeuw, en dat hij in mij “den alten Kriegsman” wedergevonden had, bij de één, dat het nu hun plicht was, de koning te verzoeken om van Agenda en kerkordening los te komen, bij de ander, dat ik alles onvoorwaardelijk had aangenomen, Agenda en kerkordening.

In een voornaam gezelschap uitte hij zich zeer lichtzinnig, vooral over mijn vrienden; nu ik overgekomen was moesten zij ook mee en de zaken bleven zoals zij waren.

En nu B.; deze verzoekt mij, ik zou nu aanvragen te Koblenz om beroepbaar verklaard te worden, maar tegelijk waren er nog een menigte van zwarigheden, die ik zou te doorworstelen hebben, om dit te verkrijgen. Intussen moest ik, en dit was ook de mening van het Presbyterie, met de Zondagmorgenpreken ophouden, en daarentegen voor de avond een groter lokaal nemen. (De vorige dag had hij gezegd, dat ik natuurlijk voort bleef gaan.) “Maar waar moeten die dan blijven, die mij beroepen hebben?” vroeg ik. “Wel, in de kerk.”

“Ja. Maar toch niet zo onvoorwaardelijk; dan moet er een algemeen overleg gemaakt worden dat allen tevreden zijn.” “Nee dat doen wij niet, dan zou het heten dat wij gezondigd hadden.”

Daarop is de bom losgebarsten, nadat ik mij verklaard had, dat zij wisten, hoe ik hier gekomen was, welke verplichtingen ik op mij genomen had, dat ik daaraan trouw bleef, dat zij mijn stap niet als voor mij of als geïsoleerd te beschouwen hadden, maar geschied om alle separatie te voorkomen, en om de kerk van Elberfeld te verlossen van hetgeen zo op alle gewetens drukte, en dat ik de anderen (die mij beroepen hebben) althans voor een tijd behoorde te blijven dienen, totdat alle aanstoot uit de weg en het onderlinge vertrouwen hersteld zou zijn.

Sedert die tijd, dat men wist waartoe en met welke verplichtingen ik hier was, heb ik nog een paar onaangename bezoeken gehad. Kohlbrugge heeft mij bedreigd met uitzetting uit het land en ik weet niet met wat al en nu zeggen zij rondit, dat zij de kerkordening blijven houden. Ik heb de een en de ander geantwoord dat zij mij niet konden doen wankelen in mijn plicht, dat ik verder elk bevel, om de Zondagmorgenbijeenkomsten na te laten, voor onrechtvaardig en voor vervolging zou houden, en dat zij wel moesten weten, wat zij begonnen.

In de gemeente zelf is de grootste spanning. Velen zeggen al dat het de nijd van de

predikanten is, die wel weten wat het geven zou als ik op de preekstoel kwam. Intussen vertelt men van Zondag tot Woensdag, van Woensdag tot Zondag, dat ik zal preken.

Ik heb aan S. te Berlijn geschreven om toelating tot het examen met dispensatie van Agenda en kerkordening. Wij zijn beiden nu zeer gerust; Vrijdag, Zaterdag en Zondag was ik zelfs zeer vrolijk, heden wat moe. Want ik had gisteren en eergisteren van de morgen tot de avond bezoek. De één kwam, de ander ging.”

Elberfeld, 25 december 1846

Uw liefhebbende vriend
Kohlbrugge

Lieve Vriend!

Het Presbyterie schijnt het er op gezet te hebben, zijn zaak volkomen te bederven, en, evenals het H. Luthers Consistorie in 1827, liever de gemeente er aan te willen wagen, dan verstand te gebruiken. Het heeft nu de hele zaak in handen van de Superintendent gegeven voor wie dit een gebraden duif is, zoals men hier zegt. Wat die er nu mee doen zal is mij onbekend; sommigen menen dat hij haar naar het Consistorie te Koblenz zal opzenden, vanwaar zij dan naar Berlijn gaat. Anderen denken, dat het Presbyterie zich zeer zal hebben bloot gegeven. Men is nu algemeen in de stad ervan overtuigd dat ik zonder verplichting tot Agenda en kerkordening mij heb laten aannemen. Verscheidene representanten van de gemeente zijn in hun hart op mijn zijde geraakt en spreken openlijk voor de zuiverheid van mijn bedoelingen. De predikanten varen er het slechtste bij. Er zijn er nu zelfs van het Presbyterie, die voor mij uitkomen, en de vergaderingen aan mijn huis waren dezer dagen zo sterk bezocht, dat nog een bijkamer moest geopend worden en ik niet dan met de grootste moeite uit mijn kamer naar de kathedr kwam. Ik heb vanuit het Kabinet van de Minister van eredienst nog geen direct antwoord op mijn laatste brief, maar een indirect, hetgeen hierop neerkomt dat men eigenlijk niet begrijpt, hoe ik die twee partijen tot één wil brengen, dat ik beide niet zal kunnen voldoen, en dat, zo ik niet te zeer (daar men niet wist hoe ik in de kerk kon optreden zonder verbintenis aan Agenda en kerkordening) tegen een separatie opzag, ik liefst zou wachten, totdat het nieuwe Toleranz-edict uitkwam om op grond daarvan een vrije gemeente te vormen.

Wondere dingen zult u zeggen, ik zeg het met u. Wat er mij wel toegenegen maakt, is, dat ik dan vrij zou wezen om de kinderen van mijn vrienden in Holland te kunnen dopen, waarmee ik toch anders mij in allerlei moeilijkheden zou moeten wikkelen. Ik zal dus uitkijken, en moet toch nog altijd ook een direct antwoord hebben.

Bij dit Toleranz-edict dacht ik aan keizer Augustus' gebod, die niet wist waarvoor hij dat uitvaardigde. Niemand hier in de stad weet een letter van dit antwoord behalve mijn lieve vrouw, en ik zal wachten, wat het behelst.

Mijn kerstpreken hebben machtig op de mensen gewerkt, bijna elk was tot tranen bewogen. De voorstelling vooral van: *u zult een kindeke vinden, gewonden in windsels en liggende in de kribbe*, en dat daarop de menigte van de hemelse heirlegers uitbrak met wapenen van lof en vrede, had een machtige werking op de gemoederen.

De genade met u.

Uw zeer liefhebbende vriend.
Kohlbrugge

Elberfeld, 30 december 1846

Hartelijk geliefde Vriend.

Het Presbyterie heeft met 9 tegen 8 stemmen (de 8 stemmen waren er voor de zaak er bij te laten) al de stukken opgezonden aan de Superintendent, met idee om mij te vervolgen. Intussen weet hier niemand, hoe de zaak te Berlijn staat; daar heeft God alles voor mij goed gemaakt, en wij zijn in genen dele beschaamd geworden in onze hoop op de Getrouwe en Almachtige.

Ik had zijdelings antwoord van het Ministerie van eredienst, al voordat er iets van bekend was, dat de koning een Toleranz-edict zou voorgelegd worden, dat in de maak was, en waardoor ik de vrijheid zou krijgen, een zelfstandige gemeente te vormen. Omtrent vereniging van beide partijen liet men mij gevoelen, dat ik wel niet aan beide zou kunnen voldoen, althans dat men geen kans zag, hoe ik dat klaar zou spelen.

Nog begrijpt er hier niemand iets van, en ik wacht gelaten af, wat weg de Heere op wil.

In de gemeente is de stemming nu verbazend voor mij toegenomen vooral nu het algemeen bekend is hoe ik ben aangenomen en wat ik beoogd heb. Welk een jaar dit jaar!

Nog te Godesberg tot in April, het afscheid van mijn land, het verlaten van mijn huis, het afscheid bij u, vrees en beving toen ik hier aankwam, de maand november, nu het Edict, in alles ruimte, al dankbaar en jubelend over mijn kerstpreken. En wij zitten er zo stil bij en zien alles aan. God is groot en goed! enz.

Uw liefhebbende vriend,
Kohlbrugge

Elberfeld, 19 februari 1847

Mijn waardste vriend!

. . . Ik ben nog eens onder hen geweest, maar er is geen hart of verstand voor mijn bloed en mijn betuigen; zij zullen niet rusten voor zij verzekerd zijn dat zij er mij uit hebben, dat heb ik duidelijk gevoeld.

Ik geef het Hem over, Die alles in zijn hand heeft, en ben nu gerust; alles moet ten voordele van de Evangelie uitlopen, en God gerechtvaardigd worden.

Het is roerend zulk een hart als de gemeente hier voor mij heeft.

Uw liefhebbende vriend,
Kohlbrugge

Elberfeld, februari 1847

Als een staaltje van onoprechtheid nog het volgende. De predikant B. had mij enige dagen voor mijn aanneming mondeling geraden, dat ik in mijn schrijven mij bedienen zou van de woorden: "Mit Vorbehalt von Agenda und Kirchenordnung."

In de avond, laat voor de morgen, waarop mijn brief in het consistorie kwam, deelde ik hem mijn concept mee waar dit nu zo in stond. Hij zei mij, dat dit wat abrupt Duits was, en of hij het om de stijl wat veranderen mocht. Ik zei, dat ik om mijn stijl niet veel gaf, dat het er om te doen was, of iets goed was; toen veranderde hij de woorden in die, zoals u ze in mijn brief van de 24^e november 1846 leest. Na mijn aanneming zei hij, dat mijn woorden niet meer zeiden, dan wat zij predikanten ook hadden en dat bijaldien in mijn concept (dat ik, omdat hij mij verzocht had, dat niemand het in handen mocht krijgen, omdat hij er aan veranderd had, verbrand had) "kerkordening" gestaan had, hij de eerste zou geweest zijn om tegen mijn aanneming te zijn. Zulke

leugens hebben zij bij menigte. Het schijnt die mensen alles hetzelfde te zijn, wat zij zeggen, en dat alles met uitgestreken vroomheid, zo zij hun doel maar bereiken. Intussen zitten zij er erg mee in. Wij hebben onze toevlucht tot God, en worden van dag tot dag zeer gesterkt in Hem, en hebben onder alle smart samen menige vrolijke dag op de bergen, waar wij ons dan wegen maken door dik en door dun, ver van alle hartstochten, die in het dal woelen, enz. De genade zij met u.

Elberfeld, 24 maart 1847

Lieve vriend!

B. had mijn vrouw plechtig beloofd dat het protocol van mijn aanneming slechts dienen zou tot verslag voor het Presbyterie, en dat verder niemand het in handen kreeg, maar dat ik het terug zou hebben, nu zag ik het gedrukt, dat noem ik perfide en toch ben ik er blij om. Ik ben dus geen ketter, antinomiaan of spiritualist, maar gereformeerd en, de Heere is in hun midden geweest." Tegelijk met de Palmblätter verscheen er een Kreisblatt met wonderlijke uitvallen tegen mij. Het scheen alsof ik de hele kerk had willen bedriegen, daar moest de regering zich ook bemoeien, dat kon zo niet langer blijven. Thans schijnt er wapenstilstand te zijn. Met Berlijn zal het wel zo gaan als u zich voorstelt, ik zal eerstdaags u er iets van berichten kunnen. Ik ben geweldig tegen separatie (scheiding) en hoop echter dat zij spoedig komen mag, opdat de ongedoopte kinderen van mijn vrienden hier vrijelijk kunnen gedoopt worden. Dag mijn waardste.

Uw liefhebbende vriend,
Kohlbrugge

Elberfeld, 13 april 1847

U komt tot ons - welke blijdschap!

U zult mij dan predikende vinden in een mooi, hoog en ruim lokaal. Wij krijgen een gereformeerde kerk, onafhankelijk van de Staat en van de Landkerk; mijn ambtsverrichtingen worden met die van de overige predikanten gelijk gesteld en erkend. Wij houden de oude belijdenissen, formulieren, enz. De koning moet zeer ingenomen zijn met hetgeen wij willen.

Uw liefhebbende Vriend,
Kohlbrugge

1 mei 1847

Waardste vriend!

Wij hebben deze week een Presbyterie gevormd, bestaande uit 6 ouderlingen en drie diakenen, en de brief aan de koning opgezonden alsook aan de Minister. De ondertekenaars zijn al tamelijk groot in getal, daaronder veel kostelijke, de Heere dierbare zielen, die ik niet kende, maar die nu blijken dapper mee gestreden te hebben in de gebeden voor de Heere.

Uw liefhebbende Vriend,
Kohlbrugge

26 mei 1847

De Minister heeft nog niets van de koning ontvangen, maar belooft alle spoed, hoewel het toch zo spoedig niet gaan zal.

Met de hofprediker S. sprak de koning sedert niet omdat Zijne Majesteit zich in Potsdam ophoudt en veel met de Landdag te doen heeft. De gemeente neemt gaandeweg toe, en de boosheid niet minder. De Augsburgse Allgemeine Zeitung had er voor enige dagen ook al een artikeltje over. Dr. Kohlbrugge zegt, dat men aan ons aller voorhoofden de Satan kan zien, en Dr. S. preekte onlangs dat ik niet geloofde, dat Jezus Gods Zoon is. Zo werken zij bestendig in hun nadeel, en maken het steeds erger. De gehele kreissynode is onlangs tegen mij te paard geweest.

Kohlbrugge

Het koninklijk Toleranz-patent

Wat was er gebeurd? Frederik Wilhelm III had een werk willen verrichten op een gebied, dat het zijne niet was. De Unie was, "seine Passion" (hartstocht), en was zonder zijn bevel (uitwendig natuurlijk) niet tot stand gekomen. Wel viel zij hem als de rijpe vrucht van zijn eeuw in handen (Hase) maar deze was wrang. Want welk een "geschichtliche Rache" heeft zij niet ondervonden! (Zahn)

En wat ook ten laatste het lot van dit werk van Frederik Wilhelm III zijn moge, het werk van de Unie zelf beantwoordt aan een diep gevoelde behoefte van de kerk in de tegenwoordige tijd en zal daarom onder de één of andere vorm voortgang hebben totdat de Heere te Zijner tijd de zwakke pogingen van Zijn volk zal bekronen, en op veel betere wijze, dan wij ons kunnen voorstellen, de kostbare belofte in vervulling doen gaan, van één kudde onder één Herder. (H.)

Frederik Wilhelm IV echter beschouwde de Unie met geheel andere ogen dan zijn voorganger. De kerkordening noemde hij "unselig" (ellendig) (Ev. Ref. Kircheng. 65). Zijn ideaal, gelijk van Luther, was, naar het voorbeeld van de apostelen, kleine gemeenten te stichten (Zahn). Daarom droeg straks ook de Ned. Ger. Gemeente te Elberfeld zijn goedkeuring weg. Het "Religions-patent" getuigt er duidelijk van.

Door dit koninklijk Toleranz-patent (van 30 maart 1847) verkregen ook te Elberfeld Kohlbrugge en zijn aanhang vrijheid, een zelfstandige gemeente te vormen. En, omdat zij al gescheiden leefden van de gereformeerde gemeente van Elberfeld, en omdat ook Kohlbrugge eerst dan als erkend predikant kon optreden, daarom werd nu spoedig besloten vooral aangespoord en gesteund door de Heer v.d. H., tot het stichten van een vrije gemeente over te gaan.

14. EEN VRIJE GEMEENTE

Wij laten nu de stichters van die gemeente zelf spreken. (Zie het voorwoord van de "Belijdenisschriften en Formulieren van de Ned. Geref. Gem. te Elberfeld).

"In het jaar 1835, de 3^e december, werd van de zijde van de regering een nieuwe kerkordening voor Rijnland en Westfalen en daarmee een nieuwe kerkagenda, in deze stad ingevoerd.

Hiertegen werd de 7^e december van dit jaar door 18 leden en bestuursleden geprotesteerd, op grond, dat deze nieuwe kerkordening de oude inrichtingen van dit land opheft en gevaarlijk is voor de leer en de vorm van de godsdienst. De gronden, waarop dit protest steunde, vonden in de loop van de tijden ook van andere zijde toestemming en een niet gering getal leden achtte zich door hun geweten verplicht, daarom zich van de openbare godsdienst en de gemeentezaken te onthouden.

Intussen stond Dr. H. F. KOHLBRUGGE van Utrecht die van mei 1833 tot januari 1834 hier gewoond en meermalen gepredikt had, hier echter, zoals in zijn vaderland voor de vervolging en de “odium theologicum” (wij laten dit liever onvertaald) had moeten wijken, als een getrouw getuige van de waarheid, in gezegend aandenken. Toen deze godgeleerde zich in het voorjaar van 1846 aan de Rijn ophield, werd hij verzocht en gedrongen, zijn woonplaats naar Elberfeld te verplaatsen, om onder hen, die hem geroepen hadden, door gebed en bediening van het Woord, werkzaam te zijn. De zondag na Pinksteren van dat jaar verzamelden zich 35 personen in het huis van de Heer Kohlbrugge om het Goddelijke Woord te horen. Het Woord van Gods wies, en het getal van de jongeren vermenigvuldigde, de kleine ruimte kon de menigte niet meer bevatten, en men moest voor een grotere zaal zorgen, die op zondag 25 April 1847 in gebruik genomen werd, en 4 à 500 personen kon bevatten.

Velerlei gelegenheden gaven in die tijd hoop, dat een poging tot wederaansluiting aan de Evangelische Gereformeerde Gemeente bijval zou vinden. Maar deze pogingen bleven zonder gewenst gevolg. En zo kwam in het begin van 1847 het besluit tot rijpheid, een eigen kerkelijke gemeente te stichten, en werd onmiddellijk na het verschijnen van het koninklijk “Religions-patent” d.d. 30 maart 1847, ten uitvoer gebracht.

Op de 18^e april constitueerde zich onafhankelijk van het bestaande kerkbestuur een gemeente met Gereformeerde belijdenis.

Constitutie-acte

De ondergetekenden verenigen zich in deze stad tot een eigen, van de landskerk en van de staat onafhankelijk kerkelijke gemeente met gereformeerde belijdenis. Naardien zij met de naar Gods Woord gereformeerde kerk de Heilige Schrift als de enige regel en het enigste richtsnoer van geloof en gedrag erkennen, achten zij het nuttig, de leer welke bij hen verkondigd, en de ordening, welke bij hen gehandhaafd wordt, te omschrijven.

Daar het noch de zucht naar een nieuwigheid, noch de begeerte naar een willekeurige, teugelloze vrijheid is, welke hen, bij deze constituering van een eigen gemeente, drijft, zo belijden zij voor zich met alle vrijmoedigheid de leer en de ordening, als zij van oudsher in de naar Gods Woord gereformeerde kerken gehandhaafd zijn. Dienovereenkomstig zullen zij, wat de leer betreft de belijdenisschriften (namelijk de Heidelbergse Catechismus van het jaar 1563, de Geloofsbelijdenis van de Gereformeerde kerk van Nederland in het jaar 1566 Keizer Maximiliaan overhandigd en de Geloofsbelijdenis van de Schotse kerk 1560) en de formulieren van de gereformeerde kerken, en wat de inrichting betreft, de Gulik-Bergsche kerkordening van het jaar 1654 naar de geest van deze geschriften, voor welke de vaders (ehrwürdigen Andenkens) goed en bloed hebben opgeofferd, aan de te constitueren gemeente ten grondslag leggen.

Over de verdere inrichting van de dienst en het gebruik maken van de kerkordening zal de gemeente in de vergadering van haar stemgerechtigde leden in de vreze Gods beraadslagen en besluiten. De genade van onze Heere Jezus Christus, en de liefde van God en de gemeenschap van de Heilige Geest, zij en blijve met de gemeente.

Hij Zelf echter, de God van de Vrede, heeft ons geheel en al geheiligd en onze geheel oprechte geest ziel en lichaam worde onberispelijk bewaard in de toekomst van onze Heere Jezus Christus.

Getrouw en waarachtig is Hij, Die ons roept, die het ook doen zal, Amen.

Elberfeld, Zondag Miserere van het Jaar van de genade 1847

(volgen de handtekeningen).

Vermits de gemeente zich als een gereformeerde constitueerde, ontstond in haar de begeerte de oude gereformeerde leer, inrichting en cultus te herstellen. In wezenlijke overeenstemming met de gezamenlijke belijdenissen (Gesammt-Bekennnisz) van de gereformeerde kerken van alle tijden en landen, lag het ene, door de stroming van de oude Gulik-Cleve-Bergsche kerk aangegrepen gemeente voor de hand zich bij voorkeur aan de oorspronkelijke inrichting van deze kerk te houden, gelijk zij door de besluiten van Wesel 1568 en bovenal door die van de Synode van Emden (4-14 oktober 1571) een gestalte verkregen heeft. De beslissende invloed van de Nederlandse Kerk op de normatieve besluiten van deze synoden zowel als haar latere hulp bij zettende inwerking op de kerk van dit land, verklaart het, dat onder de belijdenisschriften de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Heidelbergse Catechismus de voorrang genieten. Deze verhouding in verband met het geval, dat de leraar van de gemeente een Hollander is, zijn daarvan vooral de redenen, dat de gemeente, om zich van de bestaande Evangelische Gereformeerde Gemeente te onderscheiden, de naam "Nederlandse Gereformeerde Gemeente" heeft aangenomen. Uit de overige belijdenisschriften nam de Gemeente bovendien nog de Schotse Belijdenis aan, welke met bijzondere klaarheid, frisheid en zalving het leerbegrip van de Gereformeerde Kerk ontwikkelt.

Op de 28^e april 1847 verzamelden zich 92 zelfstandige leden van de nieuw geconstitueerde gemeente, om drie ouderlingen en drie diakenen te kiezen, welke in navolging van de oude kerkordening onder het voorzitterschap van de predikant het Presbyterie zou vormen.

Tot dit ambt werden met grote meerderheid van stemmen gekozen de broeders, . . . enz.

15. KOHLBRUGGE PREDIKANT

De naaste en voornaamste zorg van het Presbyterie was op de bediening van de Sacramenten gericht. De predikant van de gemeente had weliswaar, behalve de dokterstitel, de *Wahlfähigkeit* (recht van beroepen te mogen worden) pro ministerio verkregen, maar mocht nog niet de Sacramenten bedienen.

Om zowel aan de wens als aan het vooroordeel van sommigen tegemoet te komen, als voornamelijk om te laten blijken, dat deze Gemeente geen vijandige houding tegenover de Landskerk wenste aan te nemen, werd er aan het Evangelische Kerkbestuur "in höchster Instanz", en aan enige dienaars van de kerk het verzoek gericht onze predikant te ordenen. Maar hoewel Zijne Majesteit de Koning die de Gemeente steeds zijn welwillende deelneming betoond heeft, en Zijne Excellentie de Minister van eredienst de wens van het Presbyterie ingewilligd hadden, geschiedde dit niet. Volgens uitdrukkelijke mondelinge toezegging, en op verlangen van de koning van Pruisen, zou de handoplegging en bevestiging plaats hebben door de hofprediker Strauss. Maar deze en anderen hebben zich onttrokken, toen de tijd daar was.

Wellicht waren zij, gelijk ook hier te lande er velen waren en zijn, bevreesd door Kohlbrugge besmet te zullen worden. De gemeente heeft toen goed gevonden, dat door haar ouderlingen de handoplegging zou geschieden. Zonder de goedkeuring van de koning van Pruisen kon dit niet gebeuren, zo hij de opperste bisschop is van de landkerk.

Zijne Majesteit heeft die gunst de Gemeente betoond, omdat hij haar toegenegen was, en haar toegenegen was, en een proeve wilde nemen met een Gereformeerde Gemeente vrij van enige staatsinvloed. Te ernstiger werd door haar in overweging genomen, wat zowel de apostolische kerk, als naderhand de Gereformeerde Kerk over de ordening heeft vastgesteld, om daaruit, in verband met de onderhavige omstandigheid, te weten, welke de wil van God zij, die goed en volmaakt is. Zo leren wij uit de geschiedenis van de apostelen, dat Paulus door een eenvoudig jongeling Ananias, geordend is; verder lezen wij van Timotheüs, dat Paulus hem daarom herinnert, hoe hij de handoplegging door de ouderlingen ontvangen heeft. En bevinden verder door de getuigenis van geloofwaardige schrijvers, dat het in alle kerken vanoudsher gebruikelijk geweest is, de ordening, bij gebrek aan bisschoppen, door de oudsten te laten geschieden. Uit een nauwkeurig onderzoek hiervan, wat de Gereformeerde kerken van alle landen over de ordening van predikers vastgesteld hebben, blijkt, dat de Franse en Schotse geloofsbelijdenis een ordening in het algemeen niet voorschrijven, dat de Engelse Belijdenis slechts een instelling en aanstelling door hen, die de kerkdienaars beroepen hebben, voorop plaatst. En dat de beide Zwitserse, de Nederlandse, de Boheemse Belijdenis en de zogenaamde Thürner Erklärung overeenstemmend en uitdrukkelijk bepalen: "de ordening zal geschieden met gebed, met het aangezicht naar de gemeente, door handoplegging van de ouderlingen."

Het Presbyterie riep een gemeentevergadering ter beslissing bijeen. Deze verklaarde zich eenparig en met nadruk voor de ordening door de ouderlingen van de Gemeente. (Kohlbrugge had zeven predikanten gevraagd, maar zij hadden allen geweigerd.) Dienovereenkomstig werd de 9^e Mei 1848 Dr. Kohlbrugge met inachtneming van de oude in de verenigde landen Gulik, Cleve, Berg en Mark gebruikelijke "vorm tot bevestiging van predikanten", door de ouderlingen van de Gemeente, waarvan sommigen ook al vroeger het ambt van ouderling in de andere Gemeente bekleed hadden, als predikant bevestigd. De feestelijk stichtelijke handeling waarop op geheel bijzondere wijze het zegel van de Heilige Geest gedrukt was, zal bij allen die haar

bijwoonden, in gezegend aandenken blijven.

Nu zag de Gemeente haar sinds jaren aanhoudend gebed verhoord. Zondags de 14^e mei werden 35 kinderen gedoopt. En met Pinksteren verzamelde de gemeente zich om de dis van de Heere tot Zijn Heilig Nachtmal. De macht en genade van de Heilige Geest, van de Trooster, welke onze zeer geprezen Heiland en Heere van de Gemeente gezonden heeft van de Vader, was tegenwoordig bij dit zo lang en zo smartelijk gemist feest van het heilige Sacrament, en aller harten waren vervuld met vrede en vreugde.

Bij de bediening van de Sacramenten, zowel als bij de inzegening van de huwelijken, werden de Formulieren van de Paltische Liturgie van 1563 gebruikt. In het doop en avondmaalformulier zijn voor het gebruik van ons gemeente enige veranderingen aangebracht, welke de oorspronkelijke zin verduidelijken en vereenvoudigen.

Toen de gemeente zich constitueerde, heeft zij met voorbedachten rade van de autonomie, die de Gereformeerde kerk boven andere aan afzonderlijke gemeenten verleent, (krachtens welke onder andere de Synode van Emden elke gemeente van dit land de bevoegdheid toekende, in plaats van de Heidelbergse Catechismus een andere naar believen, maar op Gods Woord gegrond, aan te nemen) afstand gedaan, en onvoorwaardelijk de voorkeur gegeven aan het, door het lang gezegend gebruik, eerwaardige en geheiligde.

Des te meer achtte het Consistorie zich verplicht van de aan de gemeente rechtmatig toegestane vrijheid gebruik te maken, door, hetgeen de gemeente verlangde, in de formulieren voor Doop en Avondmaal een nodige verbetering aan te brengen.

Enige van die plaatsen, die aanstoot gaven of duister en onverstaanbaar zijn, werden na zorgvuldig en ernstig overleg, veranderd, en de nieuwe redactie (Passung) werd door de gemeente met grote bijval aangenomen. Zo verkeerde dan de gemeente in de vrede van de Heere, en werd uitgebreid door de troost van de Heilige Geest.

De vroeger gehuurde zaal werd te klein en God zorgde, dat zij een eigen kerkgebouw kreeg. De eerste steen daarvan werd gelegd de 11^e december 1848 en al de 30^e september 1849 werd daarin de eerste godsdienstoefening gehouden met een leerrede over Hand. 4: 12.

Elberfeld, 13 november 1848

Hartelijk geliefde vriend!

Een paar woorden. Donderdag 9 november zijn de eerste werkzaamheden begonnen tot de kerkbouw met het wegnemen van de te hoge grondslag. De kerk zal 1 september 1849 gereed zijn. Naar een plan van de Heere v.d. H. zou er 2 of meer jaren verlopen, voor de kerk klaar zou zijn. Bovendien zou zij 6 à 8 mille thaler meer kosten, dan waarover ik beschikken kan; in die tussentijd zou een houten loods tot kerk worden opgeslagen. Zij wilden voor die 6 à 8 mille borg blijven. Ik heb er op aangehouden, dat ik dat meerdere geld dadelijk ter beschikking hebben moest, dat zij ontweken, en zo werd dit plan geketst.

Thans wordt alles door een soliede Elberfeldse bouwondernemer verricht, met behulp van de handwerkers van onze gemeente. Het gebouw is van steen, 80 voeten lang en 50 breed in het licht, en 34 tot aan het plafond hoog; vooreerst zonder gaanderijen. O, wat is het zalig tot de Heere te mogen zeggen: Gij hebt mij gekend van moeders lichaam af; U hebt naar mij omgezien, ik die niet naar u zag; U hebt tot mij, toen ik daar lag in mijn bloed, gezegd: leef, ja, leef in uw bloed; U hebt mij gedragen tot op deze dag als op arendsvleugelen; U hebt ook bij mij Uw Woord en trouw verheerlijkt; U hebt mij ook veel kwaad doen zien, maar U hebt niet met mij gedaan naar mijn

zonden. Gij hebt mij uit de ondersten kuil opgetrokken, en nog verkondig ik uw wonderen. Ps. 71.

Uw liefhebbende Vriend,
Kohlbrugge

Nog ontbrak er iets. De gemeente was nog niet als rechtspersoon erkend. Op haar aanvraag werd haar dit de 24^e november 1849 verleend. Deze erkenning was ook een bewijs van de ingenomenheid van de Koning met deze gemeente, welker genadige protector hij was, hetwelk hij zich een eer rekende. Maar bovenal stond zij onder protectie van de Koning van de Koningen en de Heere van de Heeren, Wiens gunst zij bovenal zocht en vond. Men heeft beweerd, dat zij geen klok mocht hebben (Jacobson Ev. Kirchenrecht) (Ev. Ref. Kohlbrugge Z. '65) maar 1^e had zij daarvoor geen ruimte, 2^e woonden haar leden verstrooid door de stad, en bovenal, zoals Kohlbrugge zei, was de gemeente zelf klok genoeg.

Zo was dan eindelijk zijn wens vervuld. God had een menigte schapen aan zijn hand toevertrouwd. Hij was wettig erkend predikant. De sacramenten mocht hij bedienen, de huwelijken inzegenen en lidmaten aannemen, die ook door de Ev. Landskerk als zodanig erkend werden. Door de Koning, de Minister, de provinciale en stedelijke regeringen zo ook door de Kerkenraad van de Ev. Ger. Gemeente te Elberfeld werd hij als "pastor van de Ned. Geref. Gemeente" erkend. En mocht men soms bedenkelijk het hoofd schudden over zijn handelwijze, dat hij vroeger de afscheiding "vervloekt" noemde van de Heere Zebaoth, en nu bij deze Gemeente en op zulk een wijze het Leraarsambt aanvaard heeft, men bedenke dat de toestanden in Pruisen en ten onzent zeer van elkaar verschilden en dat Kohlbrugge nooit verklaard heeft over deze daad berouw te gevoelen, maar integendeel steeds God voor Diens wonderlijke leiding gedankt heeft.

Wil men deze daad een inconsequentie (Calaminus) noemen, toen hij zich liet ordenen als predikant van een gesepareerde gemeente, daar hij eertijd juist elke separatie had vermeden, wij antwoorden "door die daad heeft Kohlbrugge zich openlijk tegenover het ongereformeerde legitimeitsbeginsel verklaard en gesteld, hierook erkennende en het recht en de plicht om al wat mensen-instelling mensen-reglement of mensen-beschikking is, in de kerk van God onvoorwaardelijk te doen buigen, wijken en zwichten voor de besliste onderwerping, gehoorzaamheid en toewijding aan het Woord Gods" (Heraut). Hoe men ook over Zijn gemeente moge oordelen, van haar toch werd openlijk betuigd: "in haar hele zelfstandigheid tegenover de staat; die zij trouw en gehoorzaam wil dienen, in haar hele afhankelijkheid van God en Zijn Woord, in haar broederlijke liefde en trouw en bovenal in de stille afzondering, waarin zij leeft, is zij een enige hoogst merkwaardige verschijning en waardig gekend te worden (Ev. Kohlbrugge Z. van Th.). Zij is een van de interessantste kerkelijke verschijnselen in het Wupperdal (Prot. Kohlbrugge Z. '57). Zij is de onneembare burcht, waarin de gereformeerde waarheid in ere gehouden werd, toen op veel plaatsen in Pruisen de gereformeerde Gemeenten zich oplosten in de Unie en de Gereformeerde Belijdenis verloren ging. Het is Kohlbrugge gelukt, wat geen van de andere gelukken mocht, en wat in geheel Duitsland niet aangetroffen werd, namelijk een vrije gemeente op de grondslag van de Heilige Schrift en van de Belijdenis, en van de daaruit volgende tucht, te bouwen (Heraut 30 J. '81).

In deze kleine gemeente van waarlijk niet veel machtige en edelen, heeft zich nog eenmaal de kracht en betekenis (Bedeutung) van de Gereformeerde kerk van Duitsland samengevat, en is in haar schitterend ondergaan om nog lange tijd na te

lichten (Z).

In die gemeente regeerde hij als vader met de macht van de wijsheid en van de liefde, en wat hij van zichzelf getuigde: “ik moet hier in de Gemeente de onderste weg gaan en ben altijd de armste in haar midden geweest, en zo dikwijls ik in de Gemeente ga, regent het van alle kanten stenen”, dat was zo. En nog wordt menige steen hem naar het hoofd geworpen, zelfs door velen, die hem alleen bij gerucht kennen. In hoe verre de bewering juist is, als zou hij zich aan gevaarlijke afwijkingen van het Christelijke geloof schuldig gemaakt hebben, dat hij zou hebben de leer van de incarnatie (vleeswording) vervalst, de genadestaat geloochend, het woord *ex opera operato* genomen, en valse kerkiereniek gedreven hebben, kunnen wij thans niet bepalen. Dit staat echter voor velen vast, dat van Kohlbrugge een ongemene invloed in bijna alle landen van Europa is uitgegaan, die de Gereformeerde kerk bouwde, en als bewijs mag gelden van de kracht, die God in hem aan Zijn kerk schonk. De Heraut verklaart vrijmoedig: “De overtuiging was in ons gerijpt, dat Kohlbrugge metterdaad onder alle getuigen van de waarheid, die omstreeks de helft van deze eeuw bloeiden de man is geweest, die het diepst en krachtigst de alles beheersende tegenstelling van zonde en genade, en daarmee de eigenlijke vertroosting van de zielen, weer had aangegrepen. Waar wij hem ook ontmoeten, overal is het deze waarheid, die hij verkondigt. Nergens schaamde hij zich het Evangelie, maar steeds was het zijn lust het te verkondigen. “Als ik Christus maar mag behagen, dan hen ik goed genoeg”, was zijn leus. (Leben ref. P.) Hij wist “dat een Ander in hem werkte, en dat Deze Zijn knecht niet beschamen zou.”

“Als ik naar de kansel ga, dan bid ik God, dat Hij mij dat laat zeggen, wat de Gemeente behoeft.” (K.) In dit gevoel van Zijn hele afhankelijkheid van God leefde en arbeidde hij. Die afhankelijkheid had hij lief, daarop bouwde, daarop vertrouwde hij. Dat was grotendeels een gevolg van zijn veel bewogen leven. Die treurige ervaringen hadden ook gewerkt ten goede, hadden hart hoofd en karakter gevormd. En al gaat het wat ver hem “de man Gods” te noemen, een man Gods was hij in de ware zin van het Woord. Onfeilbaar kon hij niet zijn, feilloos evenmin. Maar wat hij gaf, werd als verslonden, en was voor veler harten, wat een frisse teug water is voor een smachtende tong. Voor velen ten zegen, zowel buiten als in ons vaderland, blijft de naam van Kohlbrugge onuitwisbaar in veel harten geschreven. Het was (zo schrijft Dr. A. Zahn in zijn werk “Aus dem Leben eines ref. Pastors”) in de paasvacantie van 1858, toen ik voor de eerste maal persoonlijk met de waardige man kennis maakte, die ik al lange tijd uit zijn leerredenen kende en hoogachtte.

Met een vriend was ik bij de hulpprediker van de gemeente, toen om vier uur op een zaterdagmiddag de deur openging en Kohlbrugge binnentrad. Een hoog voorhoofd, prachtige hoog omgebogen wenkbrauwen, donkere haartjes over blauwe oogappels, een zeer spitse neus, een fijn gesloten mond; gaven aan het merkwaardig ernstig gezicht iets zeer karakteristieks. Zijn blik had iets door dringends, en rustte met volle kracht op degene, wie het gold.

Men kon zich aan hem niet onttrekken, maar moest hem te woord staan. (Zo deelt men ons in een particulier schrijven mee: “Hij had iets biologerends dikwijls zonder het te willen, men moest hem volgen; men moest denken, zoals hij dacht; men moest zien, zoals hij zag. Zijn volgelingen werden dus aan hem vastgeklonken; wee degene, die dat ontkende. Men heeft hem vaak zeer slecht behandeld, maar aan die slechte

behandeling ontleende hij de stof, om zijn invloedrijke kracht te versterken, of haar nog meer te doen gelden”). Hij hield u vast niet zijn ogen. Dikwijls lag in de hele persoon een drang aan dingen vast te houden, die voor u zekerheid hebben, daarmee voor de dag te komen, en ze te verdedigen. Daarbij een zeker angstige blik in het rond, alsof u iets zou kunnen hinderen, een snel zich op de hoogte stellen en waarnemen of de weg vrij is en hij vooraan zou kunnen. Plotseling, snel, opeens kwamen de bewegingen, de besluiten, de woorden, als werd hij door een macht gedreven, die hij volgen moest. Zoals in zijn preken zo ook in zijn verschijning, werd hij mij de merkwaardigste man, die ik heb leren kennen. In alles een origineel, een door en door eigendommelijke gewijde, en boven anderen zich onderscheidende natuur. *Een geharnast ridder*, zo mag ik hem noemen, die u in eerbied en vreze op een afstand hield, en toch weer u met tederheid die echter geen vleierij was, aan zich bond met die eigenaardige trek, die altijd in bijzonder geestige mensen woont. Men kan hem moeilijk beschrijven. Hij was geheel anders als de gewone mensen. In elke ondervinding uiting en opvatting verschilde hij van hen, altijd fijner gevoelend en vatbaarder voor indrukken., Nooit zag ik iemand, die zulk een teder gevoel had, die naar lichaam en ziel zo diep en machtig door elke smart, door elke ongerechtigheid, door elke onbetamelijke en verkeerdheid aangegrepen werd; een heldere watervlakte waarin zich alles aanstonds weerspiegelt wat nabij komt. Men voelde zich in zijn tegenwoordigheid altijd onhandig, (man kam sich in seiner Nähe immer ungeschickt und albern vor) met zijn woorden onbeduidend, als trof men niet het juiste, daar hij altijd voorzichtig, heilig, Gode en de waarheid betamelijk trachtte te spreken. Hij wachtte met zijn antwoord, draalde en trachtte iets te zeggen, wat goed, lieflijk en welluidend was, wat werkelijk trof en besliste, wat de zaak verder bracht en in het helderste licht plaatste. Daarom greep hij zo dikwijls naar beelden, naar gelijkenissen. Hij wilde de zaak duidelijk maken en verklaren. Het moest tot verlichting strekken en begrepen worden. Een grote menigte treffende beelden stond hem ten dienste. Hij nam ze, waar hij ze maar vond, gewoonlijk uit zijn naaste omgeving. Zo vroeg Kohlbrugge bijvoorbeeld eens aan zijn catechisanten: tot de moeder van Jezus is gezegd:

“Ziet, deze wordt gezet tot een val en opstanding van velen in Israël”. Tot een val, Wie heeft Hem daartoe gezet?

Antw. God.

Vr. Waartoe heeft God Hem gezet?

Antw. Tot vallen als tot opstaan.

Vr. Wie zullen over Hem vallen?

Antw. Die niet in (an) Hem geloven.

Vr. En wie opstaan?

Antw. Die in (an) Hem geloven. Hierbij moet ik ook nog een paar voorbeelden verhalen. In Holland woonde in een stad een beroemd professor, die er echter in de regel niet te netjes uitzag.

Eens kwam hij van zijn reis terug en met dezelfde boot kwam ook een Minister aan. Deze had een valies te dragen, houdt de professor voor een kruier, en geeft hem zijn valies. De professor neemt het kalmpjes aan en vraagt, waar Zijne Excellentie heen wil. “Goed,” zei hij “dan zullen wij wel terecht komen.” De professor brengt de Minister door enige straten, staat voor een groot prachtig huis stil, schelt, en daarop verschijnt een knecht in livrei aan de deur, die de professor zeer beleefd als zijn heer groet. Op hetzelfde ogenblik geeft hij aan Zijn Excellentie het valies terug met de beleefde aanmaning, het nu zelf verder te willen dragen. Zo is de Minister over de

professor gevallen; zo kinderen vielen koningen en vorsten over Jezus, omdat zij zich aan Hem ergerden en Hem gering achtten, daar zij niet begrepen wat in Psalm 49 staat.

Men vroeg hem eens: "waarom God tot Bileam sprak: gaat heen terwijl Hij niet wilde dat deze gaan zou." God wil, was zijn antwoord, geen gedwongen lieden hebben. Ik ben pastor. Er komt iemand hij mij en biedt mij 2 miljoen gulden aan, zo ik ophoud het Woord van God te preken. Zal ik goed doen als ik tot God ga en zeg: Heere God, is het Uw wil, dat ik ophoud te prediken? Zou dat niet beduiden, dat ik het geld meer liefheb dan Gods Woord? De gelovige gelooft niet om de beloften, maar uit liefde tot God, en God geeft dan veel meer dan wij denken. Ik zei eens tot iemand, die mij goed kende: "wijs mij de weg en ga met mij mee, ik zal u zo en zoveel er voor betalen." Hij zei: "goed!" Toen ik Hem van mij wilde laten gaan vroeg ik hem, hoeveel hij wilde hebben. Hij zei: "zoveel u mij beloofd hebt." Ik echter: "nee dat geef ik u niet." Hij stond verbaasd; daar hij mij echter kende, zei hij: "nu goed geeft u maar zoveel u wilt." Ik gaf hem 2 Thaler meer dan ik hem beloofd had.

Op de vraag: "is er een uitverkiezing", antwoordde hij: ja. U was mijn kind. Hier is een groot water, een groot meer; ik zeg tot u: pas op, kom er niet bij, misschien valt u er in en verdrinkt. Wiens schuld is het? Van het kind? Wat is mijn troost? God wist dit vooraf, en niet alleen wist Hij dit, het was ook Zijn wil.

Zo ook: Ik heb hier een rok aan. Hoeveel ellen gebruikt men daar voor? $3\frac{1}{2}$ el. Dus heeft de kleermaker de $3\frac{1}{2}$ el zo geknipt en menige lap er afgesneden, dat het goed tot een rok werd en ik Hem dragen kan.

Daar, op de hoogte, staat een vijandelijk leger, hier, wij beiden, zeer dappere, grote helden; naast ons aan beide zijden in het bosschage zijn onze medestrijders verborgen. De veldheer heeft ons beiden vooraan geplaatst. Wij sneuvelen, moeten bloeden voor ons leger waarom zijn wij ten dode gepredestineerd? Opdat de anderen blijven leven en gered worden.

Op een wandeling in het bos ging hij eensklaps bij een boom staan, bukte en vroeg zijn vriend (A. Z.) op zijn rug te gaan staan om zo de boom te beklimmen, zo zei hij, maken het de mensen met de genade, zij gebruiken ze om in de boom te komen, iets te bereiken en klaar te maken zijn zij echter boven dan laten zij ze varen.

Bied ik iemand het Evangelie aan, gelijk ik u nu mijn gouden horloge aanbied en men wijst het terug en zegt, het is een aardappel, zo steek ik het weer bedaard in mijn zak, goud blijft toch goud.

Hierin was Kohlbrugge onuitputtelijk. Een menigte van "edelgesteenten" is er in de vloed van zijn rede en van zijn verkeer dikwijls onopgemerkt gebleven, en over het hoofd gezien.

Eens kwam Kohlbrugge bij een separatist, die, verdrietig over de kerkelijke toestanden zich van alles had teruggetrokken. Hij zat in zijn eenzaamheid en liet ook zijn kinderen niet dopen. Kohlbrugge deed niets dan dat hij bij zijn bezoek stokstijf op een stoel ging zitten en weer wegging. De man dacht na, wat dit toch betekenen moest en werd van lieverlede van zijn stijf hoofdigheid genezen.

Eens kwam Kohlbrugge bij een gestorvene, waarover juist de bloedverwanten het witte lijkkleed uitspreidden, toen zei hij: "wel hem, wiens zonde bedekt is." Zo stond hem het woord, als het ware, ten dienste en hij heeft in deze treffende aanwending ervan veel fijns en lieflijks gezegd, waarvan het te bejammeren is dat het zo is

teloorgegaan.

“Toen ik (A. Z. te S. in W.) hem eens een degelijk brood uit Halle meegebracht en op Zondag naar zijn genoegen voor hem gepreekt had, voegde hij mij bij mijn heengaan toe: “ik dank u voor het goede brood, dat u mij en de gemeente gebracht hebt.”

“Zinrijk en juist kon hij aanwijzen, wenken geven, herinneren. Hij zette ons altijd terecht, maakte goed, wat wij verdienen, gaf een wijs oordeel bij ons onverstand. Ik werd zeer dikwijls aan de omgang van Jezus met zijn jongeren herinnerd, ik zeg dit natuurlijk zonder enige vergelijking, hoe de Heere zo te lijden had van het bijna ongeneeslijk onverstand van de jongeren van hun misvatting, en dat zij Hem niet verstaan konden, van hun valse liefde en verkeerde ijver, van hun betweterij en voortvarend handelen, van hun vleselijke plompheid naast zijn tederheid en heiligheid. Zo hebben wij ons dikwijls naast onze waardige leraar gedragen en zijn door hem terechtgewezen.” (Z.)

De troost van God rustte op hem. Hij sprak nooit anders dan met het diepste ontzag van het Goddelijke en kon met één uitdrukking dikwijls iemand uit het veld slaan.

Ik heb hier enige brieven voor mij (Z.) uit de tijd van de eerste kennismaking en daar lees ik: “de prediking van heden namiddag boeide mij zeer. Na het gezang ging Kohlbrugge uit een nevendeur met langzame feestelijke tred naar de kansel. Aan de voet daarvan sprak hij een stil kort gebed uit en beklom die onder het zingen van het begin van het laatste vers. Boven gekomen zette hij een zwart kalotje op. Zijn tekst was over de doornenkroon en de purperen mantel. Veel verstond ik met moeite, omdat hij een Hollandse uitspraak van het Duits heeft. Hij ging de tekst in zijn afzonderlijke delen na en wist met kracht van stem en een waarlijk geestvolle gesticulatie en articulering een zo diepe grondige verklaring te geven, dat men van het begin tot het eind geboeid werd. Men kan hem volstrekt niet beoordelen als andere predikers. Men gevoelt zozeer de kracht van de Geest uit zijn woorden en uit de hele ernst van zijn heilig wezen dat men niet zeggen kan: “het was schoon of niet schoon.” Maar: “het was waar.” Men moest hem vrezen en liefhebben. Zijn uiterlijk heeft dikwijls iets zwaks en bouwvalligs, alsof hij kracht zoekt; zijn leden willen geschraagd worden, maar uit het gezicht straalt moed en vastheid. Zijn ogen kunnen zeer liefdevol blikken met bindende trek, gewoonlijk echter zijn zij zeer ernstig. Onwillekeurig oefent hij een grote invloed uit. De grootte van de menselijke ellende, de grootte van de genade van God zijn zijn hoofdgedachten. Een poosje na de preek liet hij mij bij zich roepen. Hij lag in de studeerkamer op een sofa en ontving ons zeer vriendelijk, maar bleef ernstig. Zijn gezicht heeft van nabij gezien iets, wat op een grijpende hand lijkt, die voorwaarts wil. Hij sprak over het gebruik van de Klassieken en trachtte ons daardoor de eis van de prediking te tonen. Men voelt overal dat hij de kindergeest (Kindesgeist) heeft. Hij is zo eenvoudig en ongeunsteld, hij maakt mij van mijzelf los. “Als ik Christus mag behagen dan ben ik goed genoeg” zei hij.

Verder lees ik in een volgende brief: ‘Kohlbrugge wordt mij steeds helderder. Hij is zeer snijdend in zijn woorden, en toch komt hij mij als een kind voor, dat niets anders gewend is dan aan de hand van God, zijn Vader, te gaan. Zich onvoorwaardelijk aan Gods Woord houdende, wil hij niets dan dat Woord dienen. Hij spreekt zijn gedachten kalm en beslist uit, zonder veel op hem te letten die naast hem gaat, als kon deze ze betwijfelen. Hij is geheel een vader vol liefde en eenvoudige goedheid. Hij gaat veel met ons wandelen en houdt zich bovendien met deelname en dienstvaardigheid met

ons bezig.

Hij is verbazend origineel en vol plastische voorstelling, helder en geestvol. Dikwijls stipt hij maar aan, al was al genoeg gezegd. Men kan hem niet leren kennen zonder of de schat, die hem gegeven is, gering te achten en te verwerpen, of, zo men van Zijn Geest een weinig heeft, hem te erkennen en te waarderen. Van Wichelhaus sprak Kohlbrugge in zijn smart zeer weinig; “hij was zeer trouw, zeer gehoorzaam, welk een kostelijke ziel; ik hield van hem meer dan van mijn eigen kind.” Hij vertelde ons gisteren zeer merkwaardige ervaringen uit zijn leven in Holland, toen hij veel vijanden had.’

Op een zekere tijd, zo deelde hij ons mede, kwam een Engelse dame bij mij met een scheermes en drong er op aan, dat ik mij de volgende morgen daarmee scheren zou. Ik had mezelf nog nooit geschoren en maakte de opmerking, dat ik mij dan nog al erg zou kerven. De dame betwijfelde dit, “geloof mij”, zo sprak zij “en scheer er u morgen mee.” Ik streefde niet lang tegen, maar nam het mes aan. De volgende morgen schoor ik mij en beschadigde mij tot mijn verwondering niets. In de namiddag kwam de barbier. “Er is er al één geweest”, zei ik, “ik heb namelijk mijzelf geschoren.” De man werd doodsbleek; ik zag hem aan en zei: “u hoeft niet meer terug te komen.” Na enige jaren werd ik aan een ziekbed geroepen; daar vond ik mijn oude barbier op zijn sterfbed. Hij bekende mij dat hij mij toen, door geld omgekocht, met een vergiftig scheermes had willen vermoorden.

Nog meer dergelijke ervaringen deelde hij ook. Eens in zijn jeugd was zijn broertje op het ijs geweest en men had verteld, dat het ijs plotseling doorgebroken was. Zijn vader had hem bevolen zijn broertje te gaan zoeken, en hij was in de vochtige nevel op het ijs gegaan.

Opeens had een lichtgestalte de nevel gescheurd en hem als met de hand teruggevoerd en toen had hij gezien dat hij voor een diep watervak stond. Thuis komende was zijn broertje er al.

Als kind vertelde hij, had hij al opvallende openbaringen en gezichten in zijn toekomst.

Zo had hij eens voor een rechtbank gestaan, en de gezichten van zijn rechters waren hem steeds bijgebleven, en zie toen hij als man op een andere plaats kwam had hij al die vijandelijke gezichten teruggezien. Wij spraken over Simson toen zei hij: het past ons niet te prijzen of te veroordelen zulke handelingen van de heiligen die de Heilige Geest noch goed heet, noch berispt. Simson toont zich een mens geheel en al. Maar de liefde tot het volk van God is duidelijk sprekend in hem.

Eens begeleidde Kohlbrugge een lijkwagen met een geliefde dode er in, achter welke een andere wagen volgde, waarin een treurende moeder en wenende kinderen zaten.

K. ging een weinig terzijde. Hij kon dat wenen niet meer aanzien en vroeg God: “waarom laat U die vrouw zo wenen?” Hij bleef nog wat toeven op het kerkhof en het was hem in de schemering als zag hij een hemelse gestalte, die hem antwoordde: “die vrouw zal nog eens heilig lachen.”

“Eens wandelde ik met hem door een bos in de nabijheid van Elberfeld. Wij spraken over het verleden. Hij vertelde mij van hoe grote betekenis hem de herinnering aan dit bos was. Eens had hij met kwekelingen van het nabijgelegen “Missionshaus” Rom. 7 gelezen en was aan het woord gekomen: “de wet is geestelijk, ik echter ben vleeselijk,

onder de zonde verkocht.” Terwijl hij vroeger deze woorden altijd zo verstaan had dat zij betekenden: ik, voor zoverre ik vleselijk ben, ben onder de zonde verkocht; zo naar één zijde van mijn wezen ben ik vleselijk, was op dit ogenblik een licht in hem opgegaan, dat de apostel niet zegt: in deze of die betrekking ben ik vleselijk, maar “ich ganz und gar”, ik geheel en al, in de diepste grond van mijn hart ben ik vleselijk en onder de zonde verkocht, en daarom in lijnrechte strijd met de geestelijke, volmaakte, heilige wet.

Deze ontdekking had hem zeer verontrust. Want hij kon niet begrijpen hoe de apostel zoiets van zichzelf kon zeggen, daar hij wedergeboren was. Het had hem toegeschenen, als brak hij daarmee en wet en heiliging af, maakte de zonde als het ware noodzakelijk en deed het leven van de wedergeborenen teniet. Zijn nood was hoog gestegen en veel gebeden en vragen werden er gedaan. Hij moest de volgende dag prediken en had zich daartoe geheel niet gedrongen gevoeld. Want het golfde in hem van duisterheden en bedenkingen. Hij had niet opgehouden God om licht te smeken en ziet, opeens waren hem in dit bos de ogen geopend. Het was hem als opende zich de hemel en verscheen hem het Lam ter rechterhand van God, vernemende daarbij de woorden: “bent u met Mijn Lam tevreden”?! Dat moest betekenen: bent u zoals u bent, en zo bent u vleselijk, onder de zonde verkocht met Hem tevreden die u zo door het gerichte van God heen geleid heeft? U blijft in uzelf en voor de geestelijkheid (Geistlichkeit) en heiligheid van de wet vleselijk onder de zonde verkocht tot aan de dood maar evenzo heeft u het Lam verzoend en volmaakt. Daarom laat u het Lam genoeg zijn en tracht uzelf niet naast dit Lam te heiligen.

Deze openbaring verschaftte Kohlbrugge het genot, de volgende zondag de gemeente te mogen verkondigen, hoe het zich laat verenigen dat men zichzelf zo vleselijk dood en dor kan vinden, ook als men wedergeboren is, en hoe men toch een Lam heeft, dat ons vervangt. “Sedert dat inzicht zijn Kohlbrugge’s preken (“aus einem Gusse”) uit één stuk en het is louter waarheid en zuiver goud, wat zij bevatten.”

De 18e augustus 1857 vroeg iemand hem naar de noodzakelijkheid van de wetsvervulling, daar het toch aan onze zijde onmogelijk is. Hij antwoordde: ‘de aarde was woest en ledig; toen kwam God en schiep. Zo moet ook in de mens duisternis ellende en nood zijn als God iets in hem scheidt. God zegt niet, dat uit niets iets worde, maar: het worde! en het werd. Hij zegt niet dat wij Zijn Wet niet zullen vervullen daar wij onbekwaam zijn maar Hij gebiedt en dan moet het gebeuren.’

“Wanneer wij ons geheel verloren gevoelen, hoe kunnen wij dan nog aan de genade vasthouden?” Hij nam mij bij de hand en bracht mij aan de kant van de straat waar een stenen pilaar stond. “Waarom staat deze pilaar zo groots en recht?” “Hij is in de grond gegraven.” Zo ook wij in de genade.”

Kohlbrugge uitte zich eens zo over de Heilige Schrift: de beste Bijbels waren in de handen van de Christenen en zijn verbruikt geworden; meest (verminkte) “corrumperde” handschriften zijn tot ons gekomen. Natuurlijk moeten wij dit cum grano salis opvatten. Historisch, zei hij kan de authenticiteit (echtheid) niet bewezen worden. De boeken zelf moeten zich aan onze hart en als Gods woord bewijzen.

Origineel is ook zijn verklaring van de woorden: *God is niet een God van de doden maar van de levenden*. Men vroeg hem eens wat dit toch met de opstanding gemeen heeft? U hebt, was zijn antwoord een hoop rotte appels in de kelder. Bent u daarom een heer van rotte appels? Zo is ook God niet een God van de doden, dat is, van niets, maar van de levenden. Alhoewel Abraham dood lag in zijn graf, zo moest hij toch, als het daarom te doen was, in een ogenblik uit het graf oprijzen en voor God levend

staan. Bij de opstanding echter gaat het om de mogelijkheid. Hoe is het mogelijk, dat, als ik mijn hand in Frankrijk, en mijn been in Rusland verloren heb en nu in Pruisen mijn hoofd en overig deel begraven wordt, deze stukken weer verenigd worden? Men moet die zaken zich niet zo stoffelijk voorstellen. Niet de stof is er eerst maar de geest. Door de geest wordt het lichaam geregeerd en bepaald. Bij het worden van een mens is eerst de geest, dan het hoofd en daarna de leden. Zo heeft men zich ook de opstanding voor te stellen; een schoon, volmaakt, aan het vorige gelijk lichaam zal zich op deze wijze vormen. Wie een bochel had en maar één oog, zal in de opstanding een volmaakt lichaam ontvangen

Op de vraag “heeft de duivel ook macht over de dode lichamen?” antwoordde hij: Ja, voor zover het woord nog niet vervuld is: hel, waar is uw overwinning?

Zo ook op de vraag “hoe is de gelijkenis van de onrechtvaardige rentmeester te verstaan? - de Heere prijst Hem - maakt u vrienden uit de onrechtvaardige mammon, - enz.?” De rechter is niet God de Heere. Hij zegt tot hem: u bent een voorzichtig man. Wees nu zo voorzichtig en listig met de mammon, die u ontrouw is. Maak u daarmee vrienden uit hen die niets hebben en koop u met uw geld een goede grond voor de toekomst. De armen zullen u prijzen voor God in de dag van het gericht en u zo in hun zalige woningen binnenleiden. (Luther en de Hertog op de Rijksdag, die hem een kan bier schonk).

Hoe moet men dit verstaan, dat de Heilige Geest ook over Saul gekomen is?

Kohlbrugge antwoordde: de Heilige Geest werkt in alle mensen; zo werkte hij ook in Saul. In deze echter werkt hij het eeuwige leven, in gene niet. Van de roeping zei hij: zelfs de Paus te Rome is naar Gods wil paus hoewel hij de antichrist is.

De zonde tegen de Heilige Geest noemde Kohlbrugge “iets moedwilligs aan de duivel toeschrijven, wat werking van de Heilige Geest is.”

De Antichrist is volgens hem niet één persoon; Johannes zegt: “zo zijn er ook nu veel Antichristen geworden.” Het zijn degenen, die loochenen, dat Jezus Christus in het vlees gekomen is. Er staat niet: in een lichaam want het lichaam op zichzelf is onschuldig - het vlees echter is de hele mens in zijn verdorvenheid en afkomst van God. Hier heb ik een stok; ik laat hem in de modder vallen; zal ik hem dan weer opnemen? Zo is de mens die gevallen is, enz.

Op de vraag hoe men weten kan, of men een uitverkorene is, antwoordde hij: “dat gaat mij niet aan.” Ik spreek: Heere God! U kent mij van mijn moeders lichaam af; U hebt mij van het nodige verzorgd, mij Uw Woord gegeven, dat zal waar zijn en blijven: Drie zijn er die getuigen in de hemel: de Vader, het Woord en de Heilige Geest. Drie zijn er, die getuigen op aarde: de Geest, het water en het bloed. Later heb ik voor mezelf ervaren, dat God de gewisheid van een Bijbelblad uitgeeft door de Heilige Geest, dat Hij ons genadig is en alle zonden vergeeft. Ik heb God meermalen in mijn zwakheid gebeden dat Hij mij nog eenmaal de toezegging wilde herhalen dat Hij mij genadig is. En Hij doet het omwille van onze zwakheid.

Op de vraag “hoe men dit verstaan moet, dat de tovenares Saul herkende, toen zij Samuel zag”, antwoordde hij: “de duivel misleidde haar toen, nademaal hij werkelijk in de gestalte van Samuel verscheen, wat de tovenares niet geloofde. Zij wist en kende echter de betrekking tussen Samuel, en Saul, en toen zij nu werkelijk geloofde, dat

Samuel hem verscheen, herkende zij Saul. Maar dat de gedaante de duivel was, blijkt daaruit, dat hij tot Saul zegt: “morgen zult u en uw zonen bij mij zijn”; dat kan Samuel niet gezegd hebben.

“Maar is Jonathan dan ook verdoemd geworden?” “Goed stond het niet met hem. Want voorheen zou hij liever David in de woestijn vergezeld hebben, en niet weer in zijn paleis teruggekeerd zijn. “Wie vader en moeder lief heeft boven Mij is Mijns niet waardig.” maar het “uwe zonen” behoeft men niet absoluut op te nemen. Wij zien, hoe voorzichtig wij zijn moeten en in het algemeen niet moeten richten, waar de Schrift het niet doet.

Hoe is de verzoeking van Jezus te verstaan? Was de duivel lichamelijk daar?

“Ja. Want van de heilige Heiland kan men niet aannemen dat zulke duivelse gedachten in Zijn binnenste opgekomen zijn. Ook kan men het woordelijk niet aannemen zo men de woorden geen geweld wil aandoen. Er staat te duidelijk: De duivel sprak tot Hem en de duivel voerde Hem en toonde Hem.” En dan volgt na de verzoeking: “toen kwamen de engelen Gods en dienden Hem.” Dit zou men dan ook zo moeten opvatten: “er kwam niemand om Hem te dienen.” Het spreekt echter vanzelf, dat de duivel niet als duivel, maar als een engel van het licht de Heere verschenen is; in welke gedaante weten wij niet.

Zo werd Kohlbrugge’s gevoelen dikwijls hier of daarover gevraagd, en graag zouden wij meer hiervan ook delen. Wij moeten de lezer echter verwijzen naar een boekje van Dr. A. Z. “Eine Erinnerung an H.F. Kohlbrugge”, waarin veel merkwaardigs opgetekend is, en waaruit wij een weinig overgenomen hebben. Ook vindt men daarin een catechisatie over de opstanding van de doden die zeer belangrijk is.

Kohlbrugge is genoemd *de grootste godgeleerde van de 19^e eeuw*. Hij was in merg en been Godgeleerde, zielzorger en evangeliedienaar. “Zonder de kansel, zonder de prediking kan ik niet leven” zei hij, en wij geloven het graag.

“Onder zijn prediking ervaarde men, wat de Heiland tot zijn jongeren sprak: niet u bent het, die spreekt, maar het is de Geest van uw Vader, die door u spreekt. Men gevoelde zich persoonlijk getroffen, als bedoelde hij alleen ons; welk een ontdekken van het hart zelfs in zijn geheimste gedachten!”

“Iemand zei eens tot hem na zijn preek, die hem zeer getroffen en ter neder geworpen had: “heden hebt u aan mij gedacht, heer Pastor!”

“Waarlijk niet,” was het antwoord.

Velen werden dikwijls boos op; hem, daar zij meenden, dat hij alleen hen bedoelde, zij begonnen hem te haten, of namen een houding jegens hem aan, als zij meestal doen, die menen dat men hun geheimste geschiedenissen weet. Het was echter de Geest van God, die door het woord van zijn knecht de gewetens doorvorste.

Kohlbrugge geloofde vast, dat hij uit zichzelf niets goeds kon denken, en vestigde zijn vertrouwen geheel op de Heilige Geest. De hele nood van de kerk, zei hij eens, bestaat voornamelijk hierin, dat men wel in (an) zijn eigen geest, maar niet in (an) de Heilige Geest gelooft. Alle andere artikelen worden nog in ere gehouden, maar dit wordt algemeen verloochend en vergeten, daaraan gelooft bijna niemand meer. Hij wachtte steeds op de werking van de Geest. Dit wenste, dit begeerde hij: door die Geest geleid, gevoerd en bij de hand genomen te worden. Hij wist hoe gemakkelijk een mens van de goede weg afwijkt en hoe verkeerd elk eigen gedacht werk en eigen wijsheid is. Er was in hem niets voortvarends. Hij wachtte zich voor zichzelf en meende: vóór men

een woord zegt, moet men zich eerst honderdmaal bedenken. Want hoeveel dergelijke zonden worden door ons, predikanten, bedreven! De wijze bedenkt zich eer hij spreekt, dat is op Kohlbrugge van toepassing.

Men heeft Kohlbrugge als voorbeeld genomen. En in zekere zin kan dit ook. Men kan echter te ver gaan.

Er zijn er onder zijn volgelingen geweest, die zelfs zijn Hollandse uitspraak van het Duits overnamen, en dikwijls in beweging en handeling aan Kohlbrugge herinnerden. Men wilde geheel in *hem* opgaan. De Schrift was K's thuis; in *haar* ging *hij* op, aan haar knoopte hij alles vast; door haar leerde hij vreemde talen, vergelijkende taalstudie, lust tot goede oude kunst, tot zeldzame uitgaven en gewichtige teksten. Kon hij met een tekst niet klaar komen, dan wachtte hij totdat hij die verstond. Zo talmde hij eens over Mozes' roeping tot prediken, omdat hij nog niet goed wist, hoe de worp met de staf en het vatten van de slang bij de staart, moest verstaan worden. Daarna gaf hij dan een diepe uitlegging: "Zoals wij altijd dralen, het woord, welks dragers wij zijn, uit de hand de wereld in te werpen, hoewel wij met het vasthouden van dat Woord in moedeloze zwakheid slechts de zonde van het ongeloof vasthielden, voorwaarts daarmee de wereld in, of het ook tot een slang kan worden, grijp deze slang in naam van de Heere daar vast, waar zij haar kracht heeft, bij de staart, treed de gevaren tegemoet, die dat Woord zelf wekte, die gevaren zullen in uw hand tot staven en stokken worden en u niet schaden

Op zeer jeugdige leeftijd vond mijn lieve vader bij mij een geschiedboek, o, dat leerde zo de deugd. Daar nam hij het boek weg, en wierp het in de oven. Ik had teveel eerbied voor mijn vader om hem naar de reden daarvan te vragen. Toen ik 25 jaren later weer zulk een boek onder mijn ogen kreeg, heb ik van dankbaarheid geweend dat mijn vader het toen in de oven had geworpen. Ik moest lezen, dat kon ik niet laten en toen las ik, wat ik had, de Bijbel.

Er lag eens een man op zijn sterfbed. Alles was weg voor hem, geheel geen troost meer. Ik zei tot hem: "Hebt u in uw jeugd niet dit of dat woord ontvangen waarvan u voelde dat het in uw hart onuitwisbaar indrong?" "Ja, zei de man; mijn moeder was eens ziek en omdat ik niet naar de kerk wilde, vroeg zij mij haar een preek voor te lezen, ik wilde echter van de Heere Jezus en Zijn bloed niets weten.

Om moeder te believen moest ik nu een preek lezen en de eerste woorden, welke ik opsloeg, luiden: *Ja, Ik heb u liefgehad met een eeuwige liefde, daarom heb Ik u getrokken met goedertierenheid.*

Dat greep mij zo aan, dat ik opsprong en riep: Nee moeder, ik kan niet lezen, ik heb de Heere Jezus gehaat, mij volstrekt niet willen bekeren nu spreekt Hij zulke woorden tot mij."

Ik vroeg hem: "hoe lang is dat geleden?"

"Wel dertig jaren", was zijn antwoord.

"Zeg mij toch, wat heeft de Heere Jezus toen tot u gezegd?"

"Ik heb u "je und je" liefgehad."

"Je und je geliebet wat is dat?"

"Van eeuwigheid af".

"Maar, dat staat er niet."

"Niet? wat staat er dan?"

"Er staat niet: je und je." "Het staat er toch."

"Als u het beter wilt weten dan de pastor, dan is het mij goed, ik zeg: het staat er niet."

“Geef me eens de Bijbel. Ziet u, heer pastor, het staat er wel.”

Ik: “Dat houdt u *mij* voor, houd dat de *Heere Jezus* voor, die het gezegd heeft, en *de duivel*, die het u om uw zonden heeft willen ontroven.”

Toen werd de man blij en voegde mij toe: “twijfel ik weer, dan houd ik de Heere Jezus deze woorden voor: Ich habe dich je und je geliebet, darum habe ich dich zu mir gezogen aus lauter Güte.” (Jer. 31: 3)

Toen de Heere Jezus gedoopt was en de Heilige Geest ontvangen had, waarheen werd hij toen gedreven?

Kinderen. In de woestijn.

Pastor. Waartoe?

Kinderen. Om van de duivel verzocht te worden.

Pastor. Kinderen dat was geen schijnverzoeking geen fantasie nee, het was een werkelijke verzoeking door de duivel. Want wij hebben hier een drievoudige zichtbare aandoening.

Nadat de Heere veertig dagen en veertig nachten gevast had, kwam de verzoeker tot Hem en sprak: “Bent U Gods Zoon, zo zeg, dat deze stenen brood worden.” Als iemand lang gevast heeft dan is zijn gedachtekring vervluchtigd. In de eerste Christelijke tijden werd door hen die tot het monnikschap vervielen veel gevast daaruit ontstonden allerlei geestelijke hoogmoed en visioenen, dat kwam van het vasten en in zulk een toestand is iemand gemakkelijk te overwinnen. Thans kon de duivel van de Heere Jezus niet zeggen, dat Deze zich een pantser had aangelegd. Maar in deze toestand, waarin de honger na zo’n lang vasten zich deed gevoelen, trachtte hij eerst de Heere tot hoogmoed en ongelooft te brengen met de woorden: Bent U Gods Zoon, zo zeg, dat deze stenen brood worden.

Ten tweede tot bijgeloof, vermits de duivel hem al koninkrijken van de wereld toont, en van zichzelf zegt: “Mij zijn deze alle gegeven, dat alles kunt U van mij krijgen.”

En ten derde tot Ueberglauben (overmoedig geloof), naardien hij Hem op de tinne van de tempel leidt. Daar wil de duivel, dat men meer gelooft dan men moet. Nu vraag ik u nog eens, waartoe de duivel de mensen brengen wil?

Kinderen. Tot ongelooft, bijgeloof, overmoedig geloof.

Pastor. Zijn verzoeken maakt hij alle klaar uit Gods Woord, maar waarmee, heeft de Heere Jezus op die plaats de duivel zijn macht ontnomen?

Kinderen. Hij versloeg hem met het woord: *er staat geschreven*.

Pastor. Daarom heb ik tot uw vermaning mijn portret laten maken met de Bijbel in de hand, met de vinger wijzend: *Er staat geschreven*.

Adam viel daardoor, doordat de duivel hem van Gods Woord wegtoverde nademaal deze kwam: moet God gezegd hebben, dat heeft God zo niet gemeend.

Eva zag de slang aan, meende dat zij dood moest vallen, en begreep niet, waarom het niet geschiedde. Wat heeft zij prijs gegeven?

Kinderen. Gods Woord en gebod.

Pastor. Ach, kinderen geeft het toch niet prijs, daardoor is hemel en aarde gemaakt en daarmee wordt gij niet tot schande.

Leest eens de 33^e Psalm. Zo heeft de Heere Jezus alle verzoeken de macht ontnomen, en het Woord weer in eer gebracht. En dat Woord doet, wat het moet doen. Als de verzoeker week, was toen de Heere Jezus alleen?

Kinderen. Nee, de engelen kwamen.

Pastor. Daar de Heere Jezus in 40 dagen niet at, wie waren toen bij hem?

Kinderen. De wilde dieren.

Pastor. Adam was ook met de wilde dieren; toen waren die dieren nog tam, eerst na de

val brulden leeuwen en beren en nu omringden zij de Heere in de woestijn en vermeerderden Zijn angst en nood.

Kinderen, waarvan leeft de mens? van brood?

Kinderen. Niet alleen van brood, maar van alle woord, dat door de mond van God uitgaat.

Pastor. Een arme weduwe had voor de middag maar vijf aardappels; zij is in angst en nood, wat zullen haar vier kinderen, als zij uit school komen, jammeren en toen bad zij. Inmiddels overvalt haar een verzoeking. Een heer treedt binnen en vraagt haar een briefje van 25 thaler te willen gaan wisselen. Terwijl zij gaat bemerkt zij dat het een van 50 (thaler) is. Toen had zij licht kunnen denken, ik zal de 25 thaler voor mij houden, maar zij denkt veelmeer aan het woord: Gij zult niet stelen. Zij brengt het geld, wacht de kinderen, en allen aten genoeg, en dat was niet de eerste maal. Wij menen dat er een grote schotel voor ons moet staan als wij kunnen zeggen: “Alle ogen wachten op U” en het kind denkt: o wee, als er niet veel in de pot is. Dat gaat zo bij de mensen door het hele leven heen en daarom is het dikwijls zeer ongelukkig.

Wat deed de Heere Jezus, toen de duivel zeide: “Werp U van de tempel nederwaarts. Want er staat geschreven. Hij zal zijn engelen bevelen en zij zullen U op de handen dragen, opdat Gij Uw voet niet aan een steen stoot?”

Kinderen. Hij zei tot de duivel: “opnieuw staat er geschreven: Gij zult de Heere uw God niet verzoeken.”

Pastor. En waarmee wilde de duivel de Heere tot bijgeloof verzoeken?

Kinderen. De Heere moest de duivel een compliment maken en dan wilde hij de Heere Jezus alle rijken van de wereld en hun heerlijkheid geven.

Pastor. Wat zei daarop de Heere?

Kinderen. “Ga weg van Mij satan. Want er staat geschreven: Gij zult God aanbidden, uw Heere, en Hem alleen dienen.”

Pastor. Nu de Heere Jezus alleen was, wie kwamen bij Hem?

Kinderen. De engelen, en dienden Hem.

Pastor. Wat hebben zij dan gedaan?

Kinderen. Hem met spijs en drank verkwikt.

Pastor. Van wie kregen zij dat?

Kinderen. Van God de Vader.

Pastor. Wat laat God op de aarde groeien?

Kinderen. Ooft en allerlei vruchten.

Pastor. Hij, Die alles maakt en groeien laat, zendt de engelen niet eerst naar een winkel. Kinderen, als wij in de verzoeking volharden, bij het woord blijven, al zijn wij van alle mensen verlaten, wij zullen toch ervaren wat in Hebr. 1: 14. staat.

Kinderen. De engelen zijn gediensstige geesten, uitgezonden ten dienste van hen, die de zaligheid beërven zullen.

Pastor. God dient de mensen door engelen en mensen. Als God een mens verzoekt, wanneer hij hem honger laat lijden, wat wil Hij dan?

Kinderen. Hem beproeven.

Pastor. En als Hij hem beproefd heeft, dan wil Hij hem ook tonen, hoe Hij de mens te hulp komt. Daarom mag u niet borgen, niet doen als van de goddeloze geschreven staat: ‘De goddeloze borgt en betaalt niet; maar op de Heere vertrouwen, Die u overvloed geeft, al laat Hij hun tevoren wat gebrek lijden.’

Slaan wij op: Deut. 8: 3.

Kinderen. “En Hij verootmoedigde u, en liet u hongeren en spijzigde u met het manna, dat u niet kende noch uw vaders gekend hadden; opdat Hij u bekend maakte, dat de mens niet alleen van het brood leeft, maar dat de mens leeft van alles wat uit de mond

van de Heere uitgaat.”

Pastor. Vroeger toen hier in de stad meer vreeze Gods was Gods Woord in de huizen meer geraadpleegd werd, waren de huizen en klederen eenvoudig. De dochters moesten ook werken, en als vader en moeder stierven, lieten zij een onder Gods zegen gespaarde aanzienlijke penning na. Nu gunt de één de andere niets; het geld wordt verkwist en als de nood aan de man komt, is er niets. Ik ken genoeg jonge meisjes, die zich mooi kleden om een man te krijgen. Het zal hier nog gaan als in Engeland, waar zo veel meisjes ongehuwd blijven, daar de mannen zeggen: wij danken er voor, zulke weelde kunnen wij niet bijbrengen.

Zo schrijvende, zou ons de overgang niet moeilijk meer vallen om te komen tot het bespreken van de beschuldigingen, tegen Kohlbrugge ingebracht, en van de verdenking, waaronder Zijn Naam bij velen in ons land ligt.

Wij schreven: “in hoeverre de bewering juist is, als zou hij zich aan gevaarlijke afwijkingen van het Christelijk geloof schuldig gemaakt hebben, dat hij de leer aangaande de vleeswording zou hebben vervalst, de genadestaat geloochend, het woord ex opera operato genomen, en valse kerk-ireniek gedreven hebben, kunnen wij thans niet bepalen.” Wij willen het ook thans niet doen. Belangrijk echter is wat de Heraut hierover geschreven heeft. wel heeft de Heraut niet de beschuldigingen weerlegd, maar toch zich op een wijze hierover uitgesproken, die veel te denken en te vragen geeft.

“Men wete namelijk (zie de Heraut van 10 april 1881) dat de Heraut van het eerste ogenblik af, dat haar redactie in andere handen overging, niet alleen anders over Kohlbrugge geoordeeld heeft, dan men in bijna alle kringen hier te lande gewoon was, maar zelfs bij het leven van de grijsaard, in zo intieme betrekking met hem stond, dat de leiding van de redactie herhaaldelijk mondeling en schriftelijk met hem is besproken.

Indien we eens openbaar maakten, wat ons daarover van zijn hand toekwam, zou menig jong Kohlbruggiaan, die thans over ons heentreedt vreemd opzien.

Ook onderscheidene godgeleerde vraagstukken zijn, evenals de hoofdkwesties van kerk en land tamelijk breed tussen de Elberfeldse leraar en de hoofdredacteur van ons blad verhandeld.

Over en weer stond men dan ook in zeer broederlijke, vriendschappelijke betrekking tot elkaar.

Van Exclusivisme, gelijk het thans het hoofd opsteekt, vond men bij deze tedere discipel en kloeke gezant van de Heere geen zweem.

En toen dan ook de oude Kohlbrugge het verlangen te kennen gaf, om vóór zijn sterven nog eens op te treden in de stad, die hem eertijds uitwierp, aarzelde schrijver dezes geen ogenblik, maar stelde er zijn eer in om aan deze *prediker van de gerechtigheid* zijn kansel af te staan.

Dit moet men weten om te begrijpen, hoe vreemd het ons aandoet, als we thans, in beslisten strijd met Dr. Kohlbrugge's eigen zienswijze, door enkele van zijn jonge volgelingen een taktiek zien voorstaan, waar Kohlbrugge zelf zo onvoorwaardelijk tegen was.

Hierdoor toch wordt onze ernstig gemeente poging om een eertijds, door misverstand opgekomen verdeeldheid op te heffen, die maar al te lang tussen de mannen die in Kohlbrugge hun geestelijke leidsman begroeten, en hen, die uit andere bronnen gelaafd werden, zeer tot schade van de stichting van de ziel bestond.

Om die strijd op te heffen is onzerzijds allereerst onbewimpeld geprotesteerd tegen het

schandelijk onrecht indertijd deze edele balling aangedaan. En voorts geijverd tegen elke miskennis waaraan zijn nagedachtenis zowel door de laster van wie hem niet kenden, als door de eenzijdige overdrijving van enkele van zijn vrienden, was blootgesteld. Is ten tweede, zonder namen te noemen, gedaan wat in ons vermogen was, om de grote gedachte, die Kohlbrugge weer uit de schat van de waarheid op de voorgrond stelde, in zijn samenhang met de overige delen van de waarheid, toe te lichten.

Is ten derde aanknopingspunt door ons gezocht met hen, die in het buitenland op Kohlbrugge's roepstem, weer de strijd voor onze Gereformeerde Confessie hadden aangebonden.

En is hier te lande langs vertrouwelijke weg niets onbeproofd gelaten, om de dragers van Zijn Naam tegemoet te gaan.

Dit meenden we te mogen en te moeten doen, op grond van deze overwegingen:

I. De overtuiging was in ons gerijpt, dat Kohlbrugge metterdaad onder alle getuigen van de waarheid, die omstreeks de helft van deze eeuw bloeiden, de man is geweest, die het diepst en het krachtigst de toch immers alles beheersende tegenstelling van zonde en genade, en daarmee de eigenlijke vertroosting van de zielen, wéér had aangegrepen.

II. Dat Kohlbrugge, die geen dogmatiek schreef, maar naar de behoeften van het ogenblik, in aangrijpende taal enkele stukken van de waarheid in al hun glans deed schitteren niet gehouden mocht worden aan een woord.

III. Dat zelf de vurigste dweper niet kon noch zou beweren dat Kohlbrugge onfeilbaar of feilloos zou geweest zijn, en het dus in niemands bedoeling kon liggen, ons, die zelfs aan Calvijns en Luthers woord volstrekt elk beheersend gezag ontzeggen, te willen binden aan de woorden, die Kohlbrugge naar de drang van zijn gedachten koos, of die, erger nog, door minbevoegden werden opgevangen van zijn lippen, en soms alles behalve zuiver en juist vertaald.

V. Dat juist de ongemene invloed, die van Kohlbrugge in bijna alle landen van Europa uitging en die nergens elders een sectarisch karakter droeg, maar metterdaad de Gereformeerde kerk bouwde, wel als bewijs mocht gelden voor de kracht, die God in hem aan Zijn kerk schonk.

VI. Dat de verdenking waaronder zijn Naam te onzent bij velen ligt, als zou Kohlbrugge de leer van de incarnatie (vleeswording) vervalst, de genadestaat geloochend, het woord *ex opera operato* genomen en valse kerk-ireniek gedreven hebben, door ons, op grond van de verklaringen, die we van hemzelf opvingen, *met beslistheid moet worden afgewezen*.

VII. Dat hetgeen in zijn geschriften desaangaande voorkomt zijn gereede verklaring vindt, zowel in zijn oorspronkelijk Lutherse vorming als in zijn rechtmatige oppositie tegen de weder-oprichters van het werkverbond voor de gelovigen, en eindelijk in de Duitse toestanden, te midden waarvan hij zijn beste levensjaren sleet.

We zagen dus metterdaad niet in, waarom de minnaars van God en Zijn Woord in deze landen over deze naam struikelen zouden, en niet veeleer, uit wat hoek men dan wederkwam, hartelijk en broederlijk de handen in een zou slaan, om door de van God daartoe bestemde middelen te bouwen aan de muren van ons Nederlands Sion."

Hieruit blijkt duidelijk, dat de redactie van de Heraut niet slechts in intieme betrekking met Kohlbrugge heeft gestaan, maar ook:

1. anders over Kohlbrugge oordeelt, dan men gewoon was in bijna alle kringen van ons land,
2. dat zij Kohlbrugge noemt “een teder discipel en kloek gezant van de Heere en een prediker van de gerechtigheid”,
3. geijverd heeft tegen elke miskennis waaraan zijn nagedachtenis was blootgesteld,
4. door haar getracht is de grote gedachte, die Kohlbrugge weer uit de schat van de waarheid op de voorgrond stelde, (namelijk de allesbeheersende tegenstelling van zonde en genade) in zijn samenhang met de overige delen van de waarheid, toe te lichten,
5. de verdenking, waaronder zijn Naam te onzent ligt, afwijst en
6. het betreurt, dat de minnaars van God en Zijn Woord nog over deze naam struikelen.

Wij behoeven hier niets bij te voegen, de Heraut heeft zich duidelijk genoeg uitgedrukt.

Ook deze uitdrukking: “*Er zit zulk een schat in wat Kohlbrugge voor de kerk van Christus was en haar naliet*”; wij wensten wel, dat zij aller oren bereikte. Zit in de nalenschap van Kohlbrugge zulk een schat, dan moeten de gelovigen niet langer over deze naam behoeven te struikelen, dan mag zijn naam niet langer verdacht blijven, dan moet ieder, die op geestelijk voedsel voor de gemeenten van Christus prijs stelt, zo veel mogelijk dit geestelijk voedsel haar zoeken uit te reiken, en stuit men op vooroordeel, dan trachten dat vooroordeel weg te nemen.

“Wij hebben (zie Ev. Ref. Kirchenzeitung v. Thelemann. Juli 1865) van de preken van Kohlbrugge steeds gehoord, dat gemoederen, die in de Schrift leven en grote nood van het leven te doorstaan hebben, er blijvende en zich steeds vernieuwende blijdschap en oplossing voor alle hen bewegende levensvragen in gevonden hebben, zodat zij ze voor geen prijs ter wereld ontberen wilden; terwijl anderen, die ook in de preken de zucht naar iets nieuws en onderhoudends wilden vinden, en liever geestig en aangenaam wilden bezig gehouden worden, dan ernstig en gevoelig bestraft om door de almachtige genade getroost te worden, er door werden afgestuit. Deze betuiging van onze ellende en deze verheerlijking van de genade bevielen hen niet.

Toen Kohlbrugge eens te Utrecht de hem lang geweigerde kansel beklommen en over Jezus Barabbas gepredikt had, zei iemand na de preek; “Waar, maar ontzettend!” Een ander maakte de opmerking: “Als hij zo te Hamburg preekte, joeg men hem de stad uit.”

“Er wächst einen unter den Händen”, zo drukte eens een gemeentelid zich uit.

“Es ist alsob man ein Stahlbad nehme, besucht man die Gemeinde und geht in sie ein”, zo horen wij weer een ander spreken.

“Was an seinen Schriften, besonders Predigten allen, welche dieselben gebrauchen wohl tut ist der gesunde Realismus des Schriftworts wie des Lebens welcher diese durchweht.”

“Hier ist kein dogmatisches Balanciren noch eine überspannte Ascetik sondern Wahrheit”, zo schrijft Cuno in van de Allgem. Deutschen Biographie.

“In den Rahmen der reformirten Kirche hat er (Kohlbrugge) die beste Gedanken der Schriftauslegung Lnther’s zu spannen gewuszt und man könnte ihn nach seiner ganzen Begabung einen Lutherus redivivus sowohl wie einen Calvinus redivivus für

unsere Zeit nennen.” Cuno.

Küntzli zegt: Hij heeft ons Gods Woord gebracht en vraagt men vanwaar hij die dure schat bekomen heeft, hoe een Leraar geworden, die Gods Woord verkondigde, tegen elk mensenwoord en alle mensenwijsheid in? ik geloof, dat het u aangenaam is als ik dit met zijn eigen woorden u mededeel.

“In het jaar 1826, toen ik nog geen idee van de bekering had en niets van het volk van God of iets dergelijks gehoord had, had ik in een duistere, diepe weg, ja, in angst voor de hel, de Bijbel voor mij. Plotseling drong iets in mijn hart wat ik niet beschrijven kan.

Het was sneller dan een bliksem en het verlangen kan ik evenzeer niet beschrijven. Maar in die vurigheid las ik de woorden, van Jesaja 54: 7-10: “Voor een klein ogenblik heb Ik u verlaten, maar met grote ontferming zal Ik u verzamelen. In kleine toorn heb Ik Mijn aangezicht een ogenblik voor u verborgen, maar met eeuwige genade zal Ik Mij uwer ontfermen, zegt de Heere, uw Verlosser. Enz. Want bergen mogen wijken en heuvelen wankelen, enz.”

Een wolk van grote vrede was in en om mij heen, en al mijn zonden waren van mij weg, en van dit ogenblik af sprak ik een andere taal, zodat de oude vrome mij voor zeer oud in de genade hielden.

Zo is het voortgegaan. Ik nam toe boven velen in de wet, en allen, die mij gekend hebben, zullen betuigen, dat ik hen gelijk of overmachtig was.

Velen zelfs namen aanstoot aan zoveel heiligheid en bovenal dat ik haar zo consequent doorvoerde.

Dat heeft zo geduurd tot 1833. Van toen af kwam een ommekeer in mijn leven, en de vraag rees in mij op: “waarom is het toch zo met mij?” Toen ben ik op een weg gekomen, waarover ik mij nog verwonder, dat ik niet omgekomen hen. De openbaringen van God en van Christus vermenigvuldigden en herhaalden zich elke morgen voor de nacht voorbij was en ten tweede maal ben ik er maar als aan een oorlapje uit de macht van de satan weer uitgekomen.

De eerste maal had ik Rom. 7: 14, de andere maal: “Gij zijt om niet verkocht, gij zult ook om niet verlost worden.” Toen werd mij Gods gerechtigheid geopenbaard.

Hier leed mijn eigen gerechtigheid geheel schipbreuk. Lang heb ik volgehouden om met de wet in de hand tot volkomenheid te geraken en ten bloede toe te strijden, en altijd dieper zonk ik weg, en toen ik niet dieper meer kon zinken, ja, daar ik onder de duivel verzonken lag, heeft mij, in mijn radeloosheid en verlorenheid de Heere ontmoet en heeft tot mij gezegd: “Zoals u bent, bent u Mij heilig, niets daarvan niets daartoe!”

Dat was mij onverwachts! Dat was in mijn gedachten nooit opgekomen! Ik zag een Lam ter rechterhand van de heerlijkheid. Ik deed afstand van de wet, van de heiligheid, van mijn kennis van goed en kwaad, van mijn wedergeboren bekeerd vroom-zijn van mijn God-kennen, God-zien, van alle godsvrucht, in het kort van alles, wat vlees heeft, geeft en werkt, en nu is mijn enig heil in de hoogte en in de diepte: “Met ons God.” Dit is mijn eeuwige vreugde, vrede en leven, gelukzaligheid, evangelie, wet en gebod. Al het andere acht ik, als mezelf, voor stof en niets. Dat heb ik aan de Heere beloofd, dat, als Hij mij hielp, ik het aan allen, die het mochten horen, leren en verkondigen wilde, dat Hij goddelozen rechtvaardig verklaart, dat Jezus, de enige Gezalfde, in het vlees gekomen is. Deze gelofte heb ik betaald en zal ze betalen, zo lang ik leef. Maar zeer velen hebben mij wederstaan, zodra ik begon Gods wet te bewaren. Dat heeft mij ook dronken gemaakt van troost dat, toen ik wegens mijn ongerechtigheden niet zien kon, want zij waren meer dan haar op mijn hoofd, en mijn

hart mij verlaten had, en mijn melaatsheid op het ergste was, de Heere tot mij zeide: “U melaatse, weest rein, u hebt de oude mens afgelegd, uw oude mens is ook gekruisigd, u hebt de nieuwe mens aangedaan!”

En wie was ik, dat ik niet geloven zou wat de Heere tot mij zei?

Ja, hoewel de duivel van toen af opnieuw met alle woede mij uit dit woord trachtte uit te dringen, het woord waarin ik met al mijn ellende ben blijven hangen, is sterker geweest dan alles, wat tegen mij was, en dat Woord is mijn stok en mijn staf en een licht voor mijn voet.”

16. BRIEF VAN KOHLBRUGGE AAN MEVROUW VAN DER HEYDT

Zij bloeien alle nog, die schone bloemen, de erica's, de hyacinthen de rozen met rijke knoppen, de azalea's en de boven alle uitstekende camelia's met twee volle kelken en twee zich openende knoppen.

Op Pasen zag ik ze voor het eerst in onze kamer en hoe verkwikte en trof mij de schakering, de uitgezochte plaats van sommige bloemen en de heerlijke geur van het geheel. Het geheel een vorstelijk geschenk uit de koningsstad.

Ik werd verplaatst in het jaar 1847 toen ik op Pasen met een paar kleine bloempjes op de kansel kwam.

Dat was nog in ons huis: en nu zulk een bloemen en kleurenpracht in zulk een menigte, in zulk een heerlijkheid.

Toen ik u zag werd mij een geheel boek opengeslagen van de macht en de trouw van onze verrezen Heiland gedurende die 8 jaren.

En van de bloemen sloeg ik de ogen op het door mij getekende beeld. dat na mijn dood nog spreken en zeggen zal: hoewel, desniettegenstaande, hier staat geschreven.

Ik dacht terug aan het afstappen van het schip te Bonn en aan uw zo hartelijke welkomstgroet, aan Godesberg, aan de wandeling met uw hooggeachte en geliefde gemaal, aan alles wat toen onmogelijk scheen, en de vervulling van zo veel troostrijke uitspraken van de almachtige en getrouwe God.

Welk een rijke stof voor mijn gemoed op Pasen te prediken, en het ook te ervaren aan mijn ziel wat in het opstandings- en triomflied van Psalm 68, lang voor wij nog waren, uitgesproken werd.

Dagelijks neem ik een stoel en plaats mij bij de rijke bloemenmand, en mag daarbij uren doorbrengen, mij aan de gevoelens overgeven, die mij vervullen, daar mij uit de bloemen, die dagelijks uit de mand nieuwgeboren opstaan, dat alles met heimwee vervult, wat daar boven waar en zeker is, en wat zich verheerlijkt bij en in ons mensen hier beneden.. Dank, dank, duizendmaal dank, hooggeachte vriendin en geliefde zuster in de Heere! voor de liefde, welke het u ingaf ons te verrassen met zulk een geschenk in zulke dagen. Het is voor mijn ogen en mijn ziel een ware lusthof.

Het verhevene, het purperode van de camelia's beurt, mij op, het onuitsprekelijk bescheiden schoon, van de erica's maakt mij kalm en ademt mij vrede en de overwinning toe door en in de dood; het witte van de azalea's, en dan nog de overige bloemen namelijk de lieve kleine rozen in de kelk en in de knop:

*Schoon zevenmaal vertreden
Richt ik mij telkens op,
Mijn Naam is Sarons roze:
Een eeuw'ge lenteknop.*

En als een bloem verwelkt en afgesneden wordt, dan denk ik:

*Welaan dan, ik sterve.
Echter, ik erve
Het eeuwige leven,
Mij door Christus gegeven,
Alleen door Zijn kracht, . . .
Wie had dat gedacht?
Wat leidt naar Zijn huis?
De blik op het Kruis.*

U wilde het echter daarbij niet laten, u verheugde ook mijn lieve vrouw Pastorin met hartelijke, uit zusterlijke liefde voortkomende woorden. En dat niet alleen; u houdt niet op op allerlei wijze, moederlijk zorgende, aan ons gedachtig te blijven!

Ik denk dikwijls “welk een onverdiende liefde en goedheid!” God, Die rijk is aan allerlei heil en genade, belone daarvoor u en uw kinderen, voornamelijk met de vrede, die alle verstand te boven gaat, en doe u en onze zeer geëerde vriend, uw lieve gemaal, de rust in Hem smaken en genieten, welke ook in Hem sterk en bereid maakt te midden van het gedruis van een wereld, die in het boze ligt. Behalve nu en dan hoofdpijn gaat het ons goed, onze lieve Anna is ook wel in haar schik. Onze Gerard was de Paasdagen hier en van onze Jakobus krijgen wij steeds goede berichten.

Duizend, duizend groeten aan de Heer V.d. Heydt, aan Selina, Paulina en Daniël. De Heere, Die onze vrede is en in wie alleen de ware rust van de ziel is, zij met uw geest, de genade zij met u allen.

Uw dankbare en in de Heere liefhebbende Pastor K.

E. 16 april 1855

17. EEN JUBILEUM

Vijfentwintig jaren zijn vervlogen. Onafgebroken heeft Kohlbrugge zijn geliefde gemeente met het Evangelie gediend. Voor velen is hij ten zegen geweest. Thans vieren en gemeente en Leraar feest.

De 7^e juni 1871 's morgens 11 uur, begaven zich het Presbyterie en enige gemeenteleden naar de woning van hun Leraar. De kamer, waarin zij ontvangen werden, was rijk en smaakvol versierd. Bij zijn binnentreden werd de jubilaris verwelkomd met het zingen van Psalm 84: 3. Zijn kleinkinderen schaarden zich om hem in een kring en hieven een vierstemmig lied aan. Eén van de ouderlingen was de tolk van de gemeente. Hij wenste de jubilaris geluk met deze dag en bood hem als geschenk een in zuiver goud gebonden Bijbel aan.

“Heden, zo sprak hij (D. v.d. H.), de dag waarop onze Herder en Leraar onder ons 25 jaren het herdersambt heeft bekleed, treedt de Ned. Ger. Gemeente, vertegenwoordigd door haar Presbyterie, met dankbare harten voor haar trouwe Herder. Zij herinnert zich wat zij sedert 7 Juni 1846 gemeenschappelijk heeft ervaren, de ontvangen troost van de Geest tegen dagelijkse nieuwe tegenspoed, de met wonderbare kracht altijd uit de heilsbron van de Goddelijke waarheid geputte zuivere leer tegen gevaar en dwaling van allerlei soort en bedrog van de zonde, onmogelijk kan zij dit alles onder woorden brengen. De herinnering hieraan leeft in de gewetens en in de zielen, en verbindt de gemeente in de liefde tot het Woord van het leven, de arts enij tegen honger en kommer, welke wij in eerbied, gehoorzaamheid, armoede, nood, lijden en dood smachtend begeren. Daarom is dit boek van de Heilige Schrift, onder al het zichtbare op deze wijde wereld, in dit dal van tranen en jammer het heerlijkste machtigste kostelijkste, wat wij, de gehele, gemeente, de man Gods in dankbaarheid en eerbied kunnen aanbieden. En wel, daar dit boek van de Goddelijke belofte heden door ons de Herder wordt aangeboden ter gedachtenis aan de oude wonderen van de vervulling, welke ons tevoren betuigd en aan onze zielen geschied zijn uit en overeenkomstig dit boek van Gods Woord. Het huiselijk beroep, verschillend in overvloed of ontbering bij ieder van de onzen, gelijk God heeft gewild, bindt thans de één meer, de andere minder aan de arbeid en drang van het leven.

En in deze menigvuldigheid, hier en daar in de stad verstrooid, omgeeft de hele gemeente met haar hart bij dag en bij nacht de geliefde Herder en Leraar met kinderlijke groet van de dankbaarheid en van de liefde, en wenst hem geluk. Hoe veel te meer nu, nu wij na ¼ eeuw al het goede mogen gedenken dat ons in deze tijd, ver boven bidden en denken, door u eerwaarde man Gods, met mond en hand gegeven is. Sommigen van ons, die met hun dierbare dienaar nog in leven zijn uit die tijd, weten, hoe hun zielen hongerden naar het Woord des levens; hoe zij verheugd met Psalmen en liederen de Heere dankten, hoe Hij goed is, en Zijn barmhartigheid eeuwig duurt; hoe zij onder vreze en beving, van verre staande, de prediking van het Evangelie van de ontferming van God over de zondaar door de genoegdoende verdienste van onze Heere Jezus Christus, zonder onze verdienste, alleen uit genade gelijk de Zon in nooit gekende glans over hun matte zielen zagen opgaan. Zij gedenken hoe de jeugdige gemeente door de algemene nood van het land, gebrek aan brood, gebrek aan arbeid, burgerlijke twisten, oproer, besmettelijke ziekten en andere bezoeken, inwendige tweespalt en oorlog ongedeerd is gevoerd onder de troostrijke prediking. van het Woord en heilzame vermaning, onder vurig gebed en smeking en hoe zij door Gods

genade opgebouwd is in de kracht van het verkondigde Woord, gegrond op de apostelen en profeten waarvan Jezus Christus de Hoeksteen is.

De gemeente gedenkt hoe heilzaam, leerrijk, opbouwend en sterkend de oude eerwaardige ordeningen van de Gereformeerde kerken van dit land gebleken zijn, in welk een korte tijd zij na de komst van onze dierbare Leraar in onze gemeente opnieuw, onder de werking van de levendmakende Geest, in alle stilte, maar tot vreugde van de gemeente, ingevoerd werden.

Zij gedenkt hoe bij het eerste plechtige doopfeest oud en jong de vervulling en belofte van het Woord van de voorspelling in het zichtbare teken en zegel prezen, naar welke, om onze kindertjes de Heere aan te bieden, onze zielen vurig hadden verlangd.

Zij gedenkt, hoe bij de eerste bediening van het Heilig Avondmaal onze zielen gespijzigt en gedrenkt, opgewekt en verkwikt zijn. De gemeente gedenkt en ervaart bij elk Avondmaal opnieuw, hoe ook de voorbereiding van de dis en het zitten daaraan onder het spreken van het apostolische woord van het wezen van het brood en van de wijn en onder de verkondiging van de Goddelijke beloften en vertroosting en uit het Woord des levens, een kostelijk geschenk van onze dierbare Herder haar geworden zijn.

Hoe de bediening van het Heilig Avondmaal, gedurende deze 25 jaren uitsluitend zo is geschied dat de gemeente zich eensgezind verzamelde om de dis van de Heere; zo is ook naar oud gebruik van de Gereformeerde kerken van dit land, de Heilige Doop bepaald als gedeelte van de eensgezinde godsdienstoefening voor de gezamenlijke gemeente bediend, en door zulk een gemeenschap is daar de Evangelische Gereformeerde en Lutherse kerken van dit land sedert lange jaren de doophandelingen in de huizen van de ouders met een feestelijk gastmaal deden plaats vinden het Heilig Sacrament in breder kring voor de hele tegenwoordig zijnde gemeente en voor de ouders een, als het ware, nieuw geschenk van heilig goed geworden.

Op gelijke wijze heeft onze Leraar de inzegening van het huwelijk als kerkelijk christelijke handeling hoger geëerd, dan in de loop van de tijden door de tegenwoordige Ev. Geref. en Luth. kerken geschied was, naardien het huwelijksfeest na de avondgodsdienst voor de verzamelde gemeente plaatsvindt. De tegenwoordigheid van de gemeente legt getuigenis af van de broederlijke liefde van de leden van één lichaams en verblijdt en sterkt een ieder door de eenvoudige, door de vaderen in de zalving van de Geest vervatte woorden, waarheden en vermaningen van ons Formulier.

Wij weten en willen niet verbergen dat onze trouwe Herder, doordat hij de gemeente tot de bediening van de Heilige Doop en de kerkelijke inzegening van het huwelijk weer heeft verzameld, en de godsdienst zulke heerlijke goederen tot lof van de Naam van de Heere en tot opbouw van de gemeente, heeft teruggegeven, zeer verheugd en in de hoop gesterkt zal zijn, als de gemeente zulke voorrechten in ere houdt als een vaste band van de ziel en een bron van rijke zegen.

Ook doordat de christelijke tucht in de gemeente tegen onchristelijke leer en wandel is gehandhaafd, is de oude apostolische ordening door onze geliefde Leraar tot nieuw leven gebracht.

De gemeente gedenkt en ervaart dankbaar, met welk een taai geduld haar geliefde Leraar gedurende die jaren haar jeugd onderwezen heeft in de heilrijke leer van de waarheid uit Gods Woord, al moeten de ouders dikwijls zichzelf beschuldigen van niet genoeg tot hulp van de Leraar gedaan te hebben. Ook ontbrak hem de kostelijke vrucht van zijn arbeid niet als hij jongelingen en jonge dochters in het uur van de dood, of onder toestanden van diepe val in de uitersten nood bezocht, en dan van de lippen van de stervenden of uit de tranen van de verdwaalden vernam en zag, dat het

in de jeugdige hart en gestrooide zaad niet vertreden integendeel, tot een hemelse garve gerijpt was, of, waar de moeite scheen verloren nog tekenen van leven gaf.

De gemeente gedenkt en zal nooit vergeten wat zij aan haar goede Herder dankt, ook daarin, dat hij haar de eenvoudige zeden en ordeningen van een trouwe diaconie weer gegeven en de gemeente geleerd heeft, hoe, naar de geest van het Evangelie alle dingen gemeen te houden zijn, de één de ander handreiking moet doen en de nooddriftige moet meedelen wat hij behoeft.

Aan welk werk van de diakenen zich aansluit de brei- en naaischool van de jonge meisjes, de brei- en naaivereniging van de vrouwen en jonge dochters om in de behoefte aan klederen te voorzien, enz.

De gemeente heeft erkend en blijft erkennen het voorbeeld van de Herder, Leraar en Priester in zelfverloochenende liefde, en het verlichte verstand en de onbeweeglijke vastheid zonder verandering of twijfel van de door God gezonden boodschapper in Christus plaats.

Met woorden is het niet uit te spreken, hoe de liefde van onze dierbare Herder de kudde geweid heeft met de blijden zich heeft verblijd, geweend met de wenenden, het zwakke en ellendige met moederlijke trouw heeft verpleegd, het verdwaalde en verlatene heeft gezocht en teruggebracht, het tegenstrevige gelokt het gewonde verbonden, het neergebogene getroost, het afgematte opgericht de gevangenen bezocht heeft; het is niet onder woorden te brengen, hoeveel tranen in de kamers van smart, jammer en lijden gedroogd zijn met de kus van een hartelijk medelijden.

Onze hart en vervuld met onuitsprekelijke liefde danken God, die ons zulk een bode gebracht heeft.

Niet alleen in onze, naar veel zijden verspreide gemeente, dringen velen zich om hun Herder, om het woord des, levens van zijn lippen te vernemen en onder zijn zachte staf te leven, ook een niet klein huisgezin van uitverkoren zielen in het vaderland van onze geliefde Leraar heeft niet opgehouden met ons in hem de van God gezonden prediker van het Woord te erkennen; zij gevoelden en gevoelen met smart, wat God naar Zijn raad hun land ontnomen heeft, welks wereldlijke en geestelijke regering voor de getrouwe getuige van de Waarheid van het Evangelie de kerk niet openstelde om naar het land te trekken, van hetwelk God hem in de geest getoond had, dat de koning hem zijn bescherming verlenen zou en dat hij, onze Herder en Leraar, zijn prediker zou blijven.

Onze broeders en zusters in Holland zijn met de man van God en met de kudde, welke de Heilige Geest spoedig na zijn vertrek uit Holland tot hem gebracht heeft, verbonden gebleven in de gemeenschap van de liefde.

Zij hebben onze gemeente het uit de eerwaarde, hoog begenadigde, moederlijke stam voortgesproten rijs genoemd, en hebben in al zaken en altijd in hartelijke liefde, in vertrouwen, in milde handreiking als huisgenoten van het naar het uiterlijk verborgen en verachte, maar inwendig van het afschijnsel van de heerlijkheid, stralende volk van God zich doen kennen in tegenspoed en vreugde. Zij zijn al die tijd onze deelgenoten geweest onder het gehoor van de prediking en aan de dis van de Heere, en hebben hun kinderen tot de Heilige Doop gebracht; of zijn gekomen om hier voor de gemeente belijdenis van hun geloof af te leggen.

Deze allen hebben verre reizen menigmaal in de strenge winter, gering geacht om de honger van hun zielen te stillen. Menigmaal is ook onze geliefde Leraar naar zijn vaderland gegaan om in de steden en dorpen van de naam van de Heere te getuigen en het Sacrament van de Heilige Doop te bedienen. Verder is tot veel landen, volken en tongen het door onze dierbare Herder gepredikte woord gekomen, om te volbrengen wat de Heere het beval te doen. Te Wenen leert de schoonzoon van onze Herder, in de

gemeenschap van het geloof, als zoon van Christus Jezus de Gereformeerde Theologie van de Katheder; in Hongarije, Bohemen en Moravië aan de oever van de Zwarte Zee, in Zwitserland, Frankrijk, Engeland en aan gene zijde van de Oceaan druppelt dit uit de heilsbron van het Goddelijke Woord op hongerige en dorstige zielen, welke in de woestijn van het leven ronddoelden op ongebaande wegen, en de Heere opende hen de ogen om Hem te kennen uit het woord van Zijn prediker.

Eindelijk ook hebben niet weinige jonge mannen, blijmoedige getuigen van de zuivere waarheid in Duitsland en andere landen, de prediking, door God onze hooggeachte Leraar toevertrouwd, aangenomen en verkondigen met gelijke belijdenis Jezus Christus, ons geschonken tot een volkomen verlossing en gerechtigheid. Sommige van deze geliefde jeugdige getuigen hebben achtereenvolgens enige tijd onze dierbare Herder terzijde gestaan. En thans is de Weleerwaarde prediker J. Küntzli uit Zwitserland, tot hulpprediker van onze dierbare Leraar geroepen en heeft in het vorige jaar zijn vaderland en maagschap onder tranen, maar toch gewillig, met gade en kind verlaten, om het heilige ambt te aanvaarden tot troost voor de Herder en de kudde.

Zo staan wij dan thans allen ootmoedig geschaard, inboorlingen en vreemden, om op de feestdag van het na 25 jaren volbrachte herdersambt van onze Leraar over hen; die als verstrooide schapen zonder herder waren, nu één kudde geworden zijnde naar de voorzienigheid van God, onze geliefden Herder en Leraar heilwens dank en liefde toe te brengen uit de volheid van het hart en, terwijl wij erkennen, welk heerlijk voorrecht heden ons, het Presbyterie door ons ambt en door deze boodschap te beurt is gevallen, daar de hele gemeente; in de geest aanwezig, zich niet haar geliefde Herder verheugen mag.

God, die wonderbaar gedurende deze 25 jaren Zijn dienaar en bode, ons een vader en broeder, een vriend en arts geworden gespaard heeft in gezondheid en kracht, het welk, ons heden verheugt daar menigmaal het lichaam en de moed schenen te zullen bezwijken door de smarten van het lichaam en van de ziel God, de God van de Vrede, die in deze 25 jaren al velen van de onzen tot zich geroepen heeft, waaronder ook de echtgenote van onze Herder, de trouwe moeder van de gemeente, de edele de vastgelovige om in te gaan in de eeuwige heerlijkheid tot rust van lijden, tranen en strijd, om Zijn aangezicht te zien met alle verlost en om de troon van God en van het Lam, God, de eeuwige God, de Vader van de barmhartigheid, sterke en beware onze geliefde Herder naar het welbehagen van Zijn genadige Raad, om nog langer het heilige ambt onder ons te bedienen.”

Hierop bracht de Domprediker Luc. A. Zahn van Halle de jubilaris de groeten over van zijn leerlingen, en vereerde hem met een boek met leerredenen, die zij in hun gemeenten gehouden en met eigen hand geschreven hadden. Een Latijnse opdracht en de portretten van de leerlingen dienden tot inleiding. De jubilaris beantwoordde de Latijnse toespraak in dezelfde taal, op zijn portret aan de wand heenwijzend voor wie de Bijbel te zwaar was om door zijn zwakke handen gedragen te worden en daarom door een ander ondersteund werd. Zo moeten wij, sprak hij, ons ambt waarnemen, dat een ander Zijn woord in onze mond geeft.

Aangrijpend was de toespraak van drie Hollandse vrienden, die weemoedig klaagden, dat hun eigen vaderland zulk een man ontnomen was maar toch weer erkennen welk een zegen God in het vreemde land op hem gelegd had.

Een Hollandse theoloog, de kandidaat L., reikte hem een schone verzameling van zijn geschriften over die in het Hollands waren verschenen en met moeite waren verzameld; bovendien een album met de namen uit Holland van hen, die de jubilaris op

zijn feestdag geluk wensten een groot getal; dan nog een smaakvol gebonden en in zilver zeer zinrijk gedreven Staten-Bijbel van de nieuwste uitgave. Kohlbrugge sprak daarop enige woorden tot de vergadering, God dankend, dat Hij het hem gegeven had noch zichzelf noch zijn eer te zoeken, maar de Heere en Diens eer alleen. Een oprechte getuigenis, die alle aanwezigen konden bevestigen. De jeugdige predikers beval hij, hoewel herders, toch altijd schapen te blijven, daar ook zij steeds de weide behoeven. Een gezang sloot het feest.

Zien wij nu rond in de feestzaal zo was aan de ene zijde Holland met zijn nationale schatten in de rijkste keuze vertegenwoordigd door zijn brood, kaas pijpen, tabak enz.; aan de andere zijde Duitsland met zijn gaven op even voortreffelijke wijze.

Een nieuwe piano, omgeven van wijnstokranken en een vijgenboom met zinrijke inscriptie, van bloeiende rozenstruiken en ander groen. Engeland had een sierlijke Platen-Bijbel gezonden. Fotografieën van zijn kleinkinderen, van de Rijn ter herinnering aan zijn verblijf te Godesberg dat van zulk een betekenis was in zijn leven, en veel andere kleinigheden alles zeer lieflijk, niets ontbrak er. Baron van Tuyl, had zijn schoon slot in zilverdruk gezonden.

Veel waardige mannen en vrouwen, Godvrezende zielen omgaven de man die eens 20 jaren geheel verlaten en eenzaam was en nu zo veel geestelijke kinderen om zich zag. Een gelukwens van de Böhmisch-Mährisch Ref. Synode, juist te Wenen vergaderd, kwam uit de verte. In de namiddag ging een extra trein met 470 personen uit de gemeente naar Schwelm om daar aan grote tafels onder gezang en toespraken feest te vieren.

Een aangename stemming heerste om de door allen kinderlijk geliefde Leraar.

Toen het feest ten einde liep stond de Leraar op en hield de volgende toespraak tot de jeugdige leden van Zijn gemeente:

“Als kind van bijna zeven jaren leidde mij in een droom een onzichtbare hand op een hoge berg. Zeer schoon was hij die mij leidde, zo groot als een menskind, doch hij werd al groter en groter en ik ging aan zijn hart. Beneden in het dal zag ik paarden en zeldzame kostbaarheden van allerlei soort, wat maar het jeugdige hart begeren kan; maar ik versmaadde al deze vreselijk helse heerlijkheid en pracht. Maar hoe zoet hoe heerlijk de man was, die mij leidde, dat kan ik niet zeggen. U jonge lieden, u die de verwachting bent van de gemeente, welke God de Heere mij toevertrouwd heeft, aan de hand van de Heere Jezus te gaan als een schaapje, gelijk de kinderen dat zingen, o, dat zijn zaligheden, die niet uit te spreken zijn.

Daartegenover de vergankelijke lust van de wereld, de jeugdige lusten hebben een vreselijke bekoorlijkheid, maar ook hun bittere naweeën. Maar gelukkig hij die Gods Woord voor ogen houdt, ook al als kind. Houdt zo het van mij ontvangen goed in uw hart en en legt de Catechismus niet ter zijde. Hoger en hoger werd ik gevoerd en zag de diepe afgrond onder mij. Maar ik werd over die verschrikkelijke afgronden heengedragen, totdat ik hoger en hoger kwam. Het was een wonder. Haar licht van heerlijkheid. Daar zag ik een ontelbare menigte schapen alle lovende God op de troon en het Lam. God zag ik niet, maar het Lam zag ik, en Die mij leidde was het Lam Zelf. Toen ik die schapen zo mooi hoorde zingen, vroeg ik: “ik houd van deze schaapjes wilt U mij niet zulk een schaapje geven?” Toen zei Hij: “Nee, u bent nog te jong, Ik zal ze weiden; maar als u groot geworden bent, zal Ik u een menigte schapen toevertrouwen.” Dat was de droom en deze droom is vervuld.

In de daaropvolgenden nacht voelde ik mij ijskoud en zag ik een deftig heer voor mij staan, die mij vroeg, of ik niet in zijn dienst wilde treden, hij zou van mij een dokter

maken. Hij beloofde mij een kostbaar juweel en liet mij twee zakken dukaten zien en vroeg mij toen: “wat begeert u nog meer?” Ik antwoordde: “niets anders, dan dat u mijn kamer verlaat. Want gisteren nacht heb ik mij aan een andere Heere verbonden! Pak u weg!” Daarop heeft hij mij gezegd, dat hij mij mijn leven lang zou vervolgen maar het is Hem niet gelukt. God de Heere heeft mij schapen gegeven. Toen ik eens geen geld meer had, ik, een kind van gegoede ouders, en er niemand om wilde vragen heeft de Heere mij drie jaren lang zoveel doen toekomen als ik nodig had. Hij heeft altijd gezorgd, en nu heeft Hij mij gezegend met uw liefde en ik betuig u daarvoor mijn dank. Vijfentwintig jaren hebt u mij trouw gedragen en mij uw vertrouwen geschonken.

Er was eens geen hoop meer voor mij, dat ik op de kansel komen zou. Ik had voor mijn zusters te zorgen in de zeepziederij. Al had ik van de kansel afgezien, toch bleef de studie van de godgeleerdheid mij lief, en toen mijn vader stierf, moest ik hem nog op het sterfbed beloven, dat ik dokter in de godgeleerdheid zou worden. Ik antwoordde: “Lieve papa, weet u wel hoeveel honderden guldens dat kost? ik heb niet eens zoveel stuivers!” “Wat”, hernam hij, “wat zou dat! geef mij maar de hand, en belooft het mij.” “Daar, papa, daar is ze” en hij was niet meer. Ik werd dan ook dokter trots alle tegenstand. De professoren hadden alles in het werk gesteld om mij te laten vallen daar ik Psalm 45 van Christus en zijn Bruid verklaarde. Dat vonden zij wel een weinigje overdreven. Het waren knappe lui, maar één ding hadden zij vergeten wat ik als kind boven alles en boven alle andere boeken gelezen heb, dat is: Gods Woord. Daarin waren zij niet thuis, en zo vielen zij als bakstenen, en ik werd Theol. Dokter.

Ik had destijd een lief meisje, en toen ik om te promoveren naar Utrecht ging, zei haar grootmoeder: “al komt hij terug, u kunt daarom toch niet trouwen.” Ik zei: “goed.” Maar toen ik promoveerde, vroeg de lieve moeder: “zeg me eens Cato, wat doet Kohlbrugge toch?” “Wel, die verdedigt Psalm 45.” “Hoe legt hij die toch wel uit?” “Wel van Christus en zijn Bruid.” “En dat willen zij niet aannemen?” “Nee, zij willen hem laten zakken.” “Wat gelooft u zal hij er door komen?” “Ja.” “Nu als hij komt, dan kunt u hem feliciteren en zeggen dat u kunt trouwen. Want wanneer hij Christus en Zijn Bruid zo verdedigt, en zich van Hem niet schaamt, dan schaam ik mij ook van hem niet.”

Daarop heb ik lange tijd gewacht van 1829-1846, of God mij in Holland in het ambt zou plaats en heb in al die tijd zeer geleden, eigenlijk al van 1827 af. Want ik zag mijn land te gronde gaan, ik zag Oranje's stoel verbrijzeld, ik zag van zijn troon de kostbaarste paarden afrukken.

Dat smartte mij! En trots Koning Willem I had bevolen, dat ik in mijn eer zou hersteld worden, zo geschiedde de wil van de Koning niet, en hoewel later de machtigste ministers alles inspanden mij weer op de kansel te brengen, het mocht niet gebeuren. Daar zat ik toen met geknakte gezondheid (Schwindsucht). Men wilde mij als professor in de Oosterse talen te Leiden benoemen en de regering deed alles om het mogelijk te maken, maar de liberalen en democraten zorgden wel, dat het niet gebeurde. Zo leed ik toen ten gevolge van al die treurigheid aan de “Schwindsucht”, en ik was de dood nabij en wilde dikwijls van niets meer horen. Maar mijn lieve vrouw zei: “Wat, wanneer dat zo blijft dan zal ik het kunnen verdragen, dat u sterft. Want wanneer u alle moed verliest, nu u met de voetgangers gaat, hoe zal het worden, als u met de ruiters draven moet?” Toen kreeg ik weer moed. Ten gevolge van de treurige vervolgingen stierf mijn eerste lieve vrouw. God zij gedankt dat ik uit haar nog een zoon, een trouwe schoondochter en kleinkinderen heb, die ook hier hij ons zijn.

Toen mijn lieve vrouw overleden was, werd ik opnieuw ongesteld. Men raadde mij een tochtje langs de Rijn te maken, en zo kwam ik te Ruhrort waar ik wat blijven wilde. Maar toen ik daar kwam was mijn kamer bezet. Zo vroeg mij dan de Heer Nettelbeck die ik kende, of ik geen lust had naar Elberfeld te gaan. Ik zei: “o ja, dat heb ik wel! dan zal ik allen daar leren kennen.” Zo kwam ik te Elberfeld. Spoedig geraakte ik in kennis met de eerwaarde familie van der Heydt, besteedde de kansel en predikte eerst te Gemarke, half Duits half Hollands over Psalm 45 “des konings dochter is geheel verheerlijkt inwendig”, en hield daarop nog een tweede preek, daar ik zag, welke verschrikkelijke dingen er in het verborgen in Elberfeld schuilden, welke secten er waren, hoe men de ware Gereformeerde leer deels overtrad en tot oorzaak van de zonde maakte, deels zich niet wilde buigen voor Gods souvereiniteit. Toen heb ik 16 maal gepreekt te Elberfeld, bijna zo dikwijls als tevoren in Holland. Onder het preken gaf ik bloed op, maar dacht er bij: “Gut, setze den Kopf und das Leben dran! nur voran gepredigt!” God heeft mij bewaard. De strijd tegen de Agenda begon. Wat ik u nu zeg, dat moet u jongelieden, ter harte nemen. Want u weet niet wat uw ouders hebben geleden. De eerwaarde Heren predikanten verklaarden in de gemeente overal, dat de aanneming van de Agenda voor de gemeente van Elberfeld verderfelijker zou zijn. De Heilige Geest zou in de gemeente niet meer regeren en het zou met de gereformeerde waarheid gedaan zijn.

Ook mij vroeg men, wat ik daarvan dacht, en ik zei: “Um alles nicht. De gereformeerde gemeente van Elberfeld moet niet onder de onderdanigheid van een wereldlijke synode komen.” Dit gaf aanleiding, dat mij alle kansels van de Rijnprovincie verboden werden. Zijne Majesteit Wilhelm IV, toen nog Kroonprins, hielp mij trouw, maar zonder gevolg. Zo keerde ik dan weer naar Holland terug. Een goede oude vrouw zei de laatste dag toen ik Elberfeld verliet: daar hebt u Psalm 113: “Hij zet de bedrukten onder de vorsten zijns volks.”

In Holland deed God mij een tweede echtvriendin vinden, uit de hoogste adel van het land, een kind van God, vol brandend verlangen naar het heil van haar ziel. God de Heere geeft genade en eer.

Mijn bestemming echter bleef Elberfeld. Driemaal reisde ik de Rijn op, maar naar Elberfeld wilde ik niet. Ik zei: dat doe ik niet, ik wil niet naar Elberfeld, ik heb er veel te veel geleden. Wel zijn er enige oprechten, maar daarnaast veel onrein tuig, ik ga er niet meer heen. Ik bleef te Utrecht, waar de regering weer alles deed om mij voor de kansel te winnen. Het hielp echter niet, de machtige Synode bleef onbeweeglijk. Ik werd weer ziek, en zo ziek, dat het mij bijna het leven kostte. De dokter wist geen betere raad dan mij naar Godesberg te zenden om uit de bronnen te drinken. De koffers werden gepakt en ik ging naar Godesberg. Daar zochten mij mijn lieve oude vrienden weer op; ook onze lieve broeder D. van der Heydt over wie ik mij verheug dat hij dit alles nog mee beleven mag.

Daar kwam dan weer het verzoek tot mij: ik moest naar Elberfeld komen. Ik wilde niet. Want ik begeerde geen bijzondere gemeente te hebben. Toen heeft God mij echter om een belachelijke zaak uit Utrecht verdreven. Ik ging naar Elberfeld tegen mijn wil. Toen ik te Dusseldorf was maande mij iemand aan om toch Pruisisch onderdaan te worden, anders konden de gendarmes mij wel eens over de grenzen brengen; maar ik antwoordde: dat ik ga is Gods weg en waar God mij brengt, drijft een geheel regiment mij niet vandaan.

Te Elberfeld gekomen, heb ik een treurige toestand gezien. Merkt op, u jonge lieden! uw ouders kwamen niet meer naar de kerk. Want de Agenda, al was het maar de kleine, was ingevoerd.

Menigeen werkte zelf op zondag, en daar er Gods Woord niet gepredikt werd, was er ook strijd. Ik ging naar de predikanten en zei: “ik ben gekomen om de verstrooide schapen, die beschouw ik als mijn schapen, met hen ben ik sedert 1833 verbonden. Zij moeten verzameld worden; helpt mij toch! neemt mij op als lid van uw gemeente, maar één ding heb ik u te zeggen, ik protesteer tegen de Unie en Agenda en zó moet u mij opnemen.” Zij namen mij dan ook op. Maar toen ik opgenomen was, heette het spoedig: hij moet weg uit Elberfeld. “Nee” zei ik, “dat niet! ik mocht het graag doen. Want ik ben van harte elke bijzondere gemeente afkerig en heb de Ev. Geref, Gemeente van Elberfeld van harte lief. Maar ik ga niet weg. Zijn dan de schapen van de grote gemeente trouw en bewaard? Ja. Nu goed, dan neem ik de verlaten schapen voor mij alleen, vervolgt mij niet!”

Na zie ik u allen voor mij. Ik ben sinds 25 jaren in uw midden. Dat had ik toen niet gedacht, op een leeftijd van 68 jaren, en u ziet, God de Heere sterkt mij uitermate.

Aber nun Eines! Warme wensen zijn mij gebracht, God moge mij voor u sparen. Mijn wensen uit het vaderlijke hart raken u, wandelt in de vreze van de Heere! Blijft bij de waarheid, welke ik u verkondigd heb, op welke ik leef en sterf, en waarvan ik weet, dat zij het is, welke door alle eeuwen heen de kerkvaders en hervormers op grond van Gods Woord geleerd hebben.

Ik sterf daarop en herroep van alles, wat ik geschreven en wat u in handen hebt, geen tittel of jota. Ik weet, dat het Gods Woord is, in zuiver goud en zilver. Want ik heb het niet uit de mouw geschud maar van uit het diepste lijden heb ik het u meegedeeld. Hoort mij nu, u jonge lieden. Want de meesten van de ouden rusten al op ons schoon Friedhof (vredenhof); ach, welke genoegelijke uren heb ik met hen doorgebracht! De meesten waren bekeerde moeders en vaders. Maar u jonge lieden, bekeert u tot de Heere, en denkt aan uw leraar, die, toen hij nog een kind was de Heere gezocht en gevonden heeft. Hij is wel een arm arm zondaar en kan zichzelf minder dan één van u helpen. Maar één ding doet hij: voortdurend gaat hij putten uit de bron en daaruit ontvangt hij troost, allereerst voor zichzelf en dan voor u allen. Nu echter, nu de meesten van de ouden slapen en juichend daar boven zijn en ik een ander geslacht, de kinderen en kleinkinderen, voor mij zie van wie de meesten mijn catechisanten waren, spreek ik mijn wens uit: sterkt mij daardoor, dat u zich tot de Heere wendt, dat u Hem zoekt, u tot Hem bekeert, opdat ik de hoogste vreugde hebbe, dat ik niet slechts met mijn lieve kinderen en kleinkinderen, maar ook met u allen, die God mij toevertrouwd heeft, mag juichen voor de troon van het Lam. Kinderen, vreest God en houdt Zijn geboden dan gaat het u wel en ik heb moed bij u te blijven.”

Hierop zong de zangvereniging haar liederen, die ten slotte in “Het Duitse Vaderland” en “Die Wacht am Rhein” overgingen, welk laatste lied staande gezongen werd.

Nu hieven de Hollanders, vol geestdrift, hun volkslied aan en een algemeen “Oranje boven” sloot het feest.

Holland en Brandenburg waren hier weer samengekomen in de oude geest van de gereformeerde eenheid.

De zondag daarna hield Kohlbrugge volgende feestrede:

Gezongen werd: Psalm 34: 8, 9 en Psalm 33: 11.

Onze troostwoorden, zo sprak hij, vinden wij in Markus 5: 24. ***“En Hij ging met hen.”***

Hier is sprake van de Heere Jezus. Van Hem wordt gezegd, dat Hij ging en met wie Hij ging. De man met wie Jezus ging, is al lang overleden. Het meisje, dat opgewekt werd, is ook weer gestorven; maar Jezus leeft en sterft niet. Wie bij Zijn Woord blijft en de weg van de Heere gegaan is, die zal het belijden, als hij alles zo nagaat, dat, wat hij is, en hoe ver hij gekomen is, hij het te danken heeft, dat Jezus met hem gegaan is. U hoort en verneemt deze woorden, opdat u daaruit de bereidwilligheid van de Heere Jezus verneemt om de ellendige te helpen, met hem te gaan hem niet te verlaten, maar hem te doen naar zijn geloof, naar het Woord van de Heere. De man, waarvan hier gesproken wordt, was in grote nood.

Ook was daar een arme vrouw. God had haar voor 12 jaren een verschrikkelijk lijden op het lichaam geworpen, waarvan zij niet kon genezen worden. Al haar goed had zij uitgegeven om genezing te vinden, maar niets had geholpen. In diezelfde tijd waren de ouders verblijd geworden door een gave van de Heere, dat hun een dochtertje geboren werd.

Het arme vrouwtje had 12 jaren geleden, en de ouders hadden 12 jaren vreugde gehad. Beiden hebben Jezus niet gekend, niets geweten van Zijn macht en bereidwilligheid om te helpen. Beiden werden op één en dezelfde dag geholpen. De Heere Jezus was te Kapernaüm, zat daar zelfs aan de dis met tollenaars en zondaren, genodigd door Mattheus de Evangelist, die hij van het tolhuis geroepen had. Daarom murmureerden, de Farizeeën en zondaars, dat hij met de tollenaars en zondaren aan tafel zat. Zo kwamen ook de leerlingen van Johannes, die vastten terwijl de discipelen van Jezus geen uiterlijke vormen hadden, maar met de Heere zo dag in dag uit leefden. Een overste van de synagoge nadert nu, wiens dochter op haar sterven lag. Hij komt tot Jezus met de bede: “kom en maak mijn dochter gezond!” Jezus staat op en gaat met de ongelukkige vader. Onderweg verdringt een grote volksmenigte zich om Hem heen. Daaronder was ook die arme vrouw. Zij spreekt niets, daartoe was zij te verlegen. Maar zij denkt, wanneer ik maar de zoom van Zijn kleed kan aanraken zo zal ik gezond worden. Dat doet zij en terstond gevoelt zij een kracht van de hemel door de Heere en door zijn kleed heen en genezen is zij en belijdt de Heere Jezus alles wat met haar geschied is, wellicht ook waardoor haar ongesteldheid ontstaan is.

Op dit ogenblik ontmoet hen één van het huis van de overste en brengt de boodschap: “maakt het de meester niet moeilijk!” als wilde hij zeggen: “het helpt toch niet meer, uw dochter is gestorven.” Jezus echter sprak tot de man: “vrees niet, geloof alleen!”

Hij, Jezus, ging met hem! Wanneer het ons gaat als Jairus, dat wij ons in onze nood begeven tot de Heere, dan leert ons dit Evangelie, dat, als wij tot de Heere komen, Hij bereidwillig is met ons te gaan en te helpen dat Hij vraagt naar het geloof maar vooraf de vrees wegneemt, opdat men gelove. En nu mogen alle mensen zeggen, wat zij willen. Hij, Die bereid is te komen en te helpen ziet met andere ogen dan wij zodat wanneer zonde gepleegd is en men ziet op Zijn gerechtigheid, zo opent Hij de ogen, dat men in Hem Zijn gerechtigheid ziet, Is men in nood, dan ziet Hij de nood zo aan, dat de nood voor ons geen nood, de dood geen dood meer is. Dat moet ervaren

worden, en hier beken ik van harte: dat heb ik ervaren! ik heb in de vorige week velen van u de hand mogen reiken en wat heb ik gezien? een grote korf met vruchten (Gen. 26: 1), welke ik voor de Heere gebracht heb en ik heb bekend: “de Syriërs wilden mij doden gelijk zij ook mijn vader hadden willen doen, maar het is hen niet gelukt.” zo dikwijls het mij angstig en bang werd, Heere Jezus, dat weet U, zo ging ik tot U en klaagde U mijn nood, en U hielp mij er uit.

In elke angst nood en moeilijkheid riep ik Hem de Erbarmer aan. En de Heere Jezus is met mij gegaan en bij mij gebleven.

Nu wil ik echter voor alle dingen u, eerwaardig Presbyterie, u geliefde medebroeders en u jeugdige leerlingen, alsook de hele gemeente hartelijk dank zeggen, dat u mij tot vreugde geweest zijt dat ik de vrucht gezien heb, de vrucht van hartelijke liefde voor uw Zielzorger en Vader in Christus en zo mocht ik u nog iets meedelen uit mijn privaat leven, wat ik Woensdag niet zo kon uitspreken.

Ik heb ervaren: “God laat niet varen de werken van Zijn handen.” Dat zij de Heere, tot eer gezegd. Hij houdt woord en trouw. Zijn keuze en roeping berouwt Hem niet. De Heere bereidt mij voor zovelen voor die behoefte hadden en hebben aan troost, en Hij bereidt zo velen voor, dat zij deze troost aangenomen hebben. Zo zijn de meesten van u, met wie wij aanvingen, voorbereid en al de eeuwige heerlijkheid ingegaan. Zij hebben daarvoor gedankt, dat zij Gods Woord ontvangen hebben, en hun zegen is overgegaan op kinderen en kleinkinderen. Dat was en is de macht van Zijn Woord, dat altijd verricht en uitwerkt dat, waartoe de Heere het geeft; het keert niet ledig terug. Toen mij eens alles afgesneden was en ik wegens de nood van de kerk in mijn vaderland meende te sterven, sprak de Heere tot mij: “Het is Mij niet genoeg, dat u Mijn knecht bent om de stammen van Israël op te richten, maar Ik heb u ook tot een lid van de Heidenen gemaakt” (Psalm 49: 6). Hoe getrouw heeft Hij dat vervuld. Niet alleen de gemeente hier, maar ook Holland, Bohemen, Moravië, Rusland, ja, ook de zwarte broeders weiden zich op mijn preken, tot op de huidige dag. Zo zeg ik: de Heere Jezus ging met de man. Maar vanwaar zijn de preken gekomen? Uit diepe nood schreide ik tot U.” Eens had ik alles verloren; geld, goed, eer en gezondheid waren mij ontnomen; toen hoorde ik de woorden, die wij met elkaar gezongen hebben: velen zijn de tegenspoeden van de rechtvaardige maar uit die al redt hem de Heere. En opnieuw in diepe nood, ik had welgestelde vrienden, klaagde hen echter nooit iets, maar als ik aan een groschen of thaler gebrek had, klaagde ik dit God, en God beloofde mij een huis vol goed en rijkdom, en Hij heeft woord gehouden. Hebben u niet de vogeltjes getroost? O ja, dikwijls was mij de hele natuur een boek van troost in mijn bitter lijden en ellende.

Viermaal werd ik van de dood gered. Viermaal bevond ik mij in zulk een verschrikkelijke vertwijfeling wegens mijn diepe ellende, dat ik, nooit iemand ontmoet heb, die zo diep daaronder gelegen heeft. Toen sprak ik: “Heere, zo U wilt, U kunt mij helpen! en het antwoord was: “Ik zal het doen, wees gereinigd!” zo dacht ik eens, dat het waarlijk met Gods beloften gedaan was; toen sprak Hij tot mij: “Bergen zullen wijken en heuvelen wankelen. Maar Mijn goedertierenheid zal van u niet wijken, en het verbond Mijns Vredes zal niet wankelen zegt de Heere uw Ontfermer.” Eens was alle vrede en troost weg, geheel weg; het dochtertje was, om zo te zeggen, dood. Daar kwam het Woord tot mij: “Wij weten dat het gebod geestelijk is, ik echter ben vleeselijk, verkocht onder de zonde.” Dit maakte dat van toen af, in het jaar 1833, tot op heden, al mijn preken uit één stuk zijn, en dat ik niet een tittel van datgene, wat ik gepreekt heb, behoef te herroepen. Daarop kwam nog eens tot mij het woord: “U bent om niet verlost geworden.” Dat heb ik gepreekt, en ben steeds gesterkt als ook andere zusters en broeders mij meedeelden: “Ik heb de Heere gevonden voor mijn

ziel, en alles wat u mij gezegd hebt, is waar.” Toen leefden nog veel broeders en zusters die thans allen, enkelen slechts uitgezonderd, rusten op het Vredenhof. Zij spraken uit diepe nood en grote armoede, hoe zij zonder Jezus niet leven konden..

Dat was altijd taal naar mijn hart. Sterk ben ik nooit geweest, dan alleen in de kracht van de Heere. Vrolijk ben ik nooit geweest, dan alleen in de vreugde van de Heere. Dat deel ik u tot troost mee: niet, opdat u alles weet, wat over mij gekomen is, maar opdat u dit tot uw troost weet. Is het u te moede, als dat arme vrouwtje hier in het Evangelie, die al haar goed aan de dokters had uitgegeven zonder baat te vinden, of als deze arme overste, voor wie het geluk van 12 jaren opeens verstoord was, zo gaat tot de Heere Jezus, dat Hij waarlijk bereid is om mee te gaan en te helpen.

Wie dan ook Jairus was, wij weten allen, een mens verwacht van de mensen niets anders dan wat menselijk is.

Het blijft vast staan, wat de Heere gezegd heeft: “U bent schapen, schapen van Mijn weide, u bent mensen maar Ik ben uw God.”

M. G.! u moet het weten wat in die vreselijke kampstrijd en vervolging om het woord mij staande gehouden heeft. Slaat de profeet Jeremia op. Hoofdstuk 1: 17, 18.

Dit woord gaf mij de Heere, toen ik mij afzonderde, om mijn geboorteland Gods waarheid en gericht aan te kondigen.

“Gij dan gord uw lendenen en maak u op en spreek tot hen alles, wat Ik u gebieden zal: wees niet verslagen voor hun aangezicht, opdat Ik u voor hun aangezicht niet versla. Want zie ik stel u heden tot een vaste stad en tot een ijzeren pilaar, en tot koperen muren tegen het hele land, tegen de koningen van Juda, tegen haar vorsten, tegen haar priesters, en tegen het volk van het land. En zij zullen tegen u strijden maar tegen u niet vermogen. Want Ik ben met u, spreekt de Heere, om er u uit te helpen.”

Toen ik definitief uit mijn ambt ontzet was, ging ik naar huis vond de Bijbel opengeslagen en een stem sprak tot mij: “Lees” en ik las Jer. 15: 19 “Daarom zegt de Heere alzo: zo gij zult wederkeren zo zal Ik u doen wederkeren; gij zult voor Mijn aangezicht staan. En zo gij het kostelijke uit het snode trekt (zo gij het kostelijke metaal van het onedel scheidt) zult ge als (weleer) Mijn mond zijn. Laat hen tot u terug komen, maar gij moet niet tot hen terug gaan.” Daar hebt u nu uw geschiedenis, de geschiedenis van de wording van uw gemeente.

Ach, hoe velen hebben niet tot mij gezegd: “het is schade, dat u niet in de grote kerk gebleven bent!”

Maar de Heere sprak alzo: “Zo gij bij Mij blijft” gelijk de dienstknecht tot de vader zei: het meisje is dood maak het toch de meester niet langer moeilijk en de Heere Jezus sprak: “Vrees niet, geloof slechts!” “Zo gij bij mij blijft - laat dan al het andere varen” en de Heere Jezus heeft woord gehouden: “met vervolgingen zult gij het honderdvoudig terug ontvangen!” Dat zeg ik, opdat u alleen op Gods Woord bouwt. Zo u bij Mij blijft, blijf Ik bij u. Niemand had ik meer nodig, het was en is mij genoeg, dat de Heere Jezus bij mij blijft. “Zo gij bij Mij blijft blijf Ik bij u en gij zult Mijn prediker blijven.” Wat heb ik lang moeten wachten, van 1827 tot 1846 eer het vervuld werd. Zo geduld wanneer u wat lang moet wachten; daarom nogmaals: houdt u bij de Heere, zo zal de Heere ook bij u blijven, en een ieder van u zal een getuige blijven van de almachtige genade van de Heere. Het kan lang duren maar ik zeg het u nu opdat u het weet. De Heere doet en vervult Zijn woord. Zijn beloften zijn ja en amen in Christus!

Verder hebt u hier het ontstaan van deze gemeente, hoe had dat plaats? “Als u de vromen, degenen die aan de Waarheid vasthouden, leert zich afzonderen van de boze lieden, zo zult u mijn Leraar zijn.” U bent afgezonderd van de boze lieden, die uw ouders beschimpten. Zij waren de Waarheid en het Woord zat. Maar ik zei: nee, zij

hebben er behoefte aan, zij hongeren en verlangen er naar. Ik heb waarlijk geen scheiding willen maken. Nog kan ik niet de Ev. kerk voorbijgaan of ik gevoel dit in mijn hart: “daar behoort ik eigenlijk toch!”

Daarin heb ik eens in 1833 gepreikt.

Aber ich bin's zufriedener. Ik ben stil hier onder. De Heere heeft gezegd: “U zult Mij een Leraar zijn en laat hen tot u terug komen eer u tot hen terug gaat!” Dat is letterlijk vervuld, namelijk in Holland. Daarin vond ik mijn steun en mijn troost onder de vele vervolgingen en verkettering. Van al zijden traden de Farizeeën op, zij wilden niets van de vrije genade weten, niets van de souvereiniteit van God. Van 1827 tot 1846 was ik het voorwerp van hun spotternij. Zij wilden mij de troost ontnemen die de Heere mij in het hart had gelegd: “U zult mijn prediker blijven.” Toen heette het: “Bent *u* dan alleen het nestel van de Heilige Geest?” Bent *u* dan de enigst overgebleven in deze dagen die de Heilige Geest hebt?”

„Aber ich bin darum nicht von Dir geflohen, mein Hirte so habe ich Mensentage nicht begehrt das weist Du; was ich gepredigt habe das ist recht vor Dir! Wo die Menschen mir al schrecklich sind, sei mir nur nicht schrecklich, meine Zuversicht in der Noth.”

Laten *zij* tot schande worden, die mij vervolgen, *mij* niet! Laat de dag van het ongeluk over hen komen en hen tweevoudig verslaan! Laten *zij* verschrikken maar *ik* niet!

Naar dit gebed heeft God de Heere gedaan. Terwijl ik God de Heere dank voor Zijn trouw en u voor uw liefde, is mij de gelegenheid geboden, ook te betuigen, dat en hoe God het gebed verhoort, en hoe de gelovige in Christus Jezus over de hele wereld de zegen daarvan wegdraagt.

De gelegenheid is mij thans geboden mijn ambt te heiligen in uw midden, opdat u het weet, dat de Heere Zijn Woord laat komen, opdat u zich buigt onder het woord van de Heere woord en onder Zijn tucht, en het ter harte neemt, namelijk u jonge lieden, dat een mens eerst dan gelukkig is, als Jezus met hem gaat; dat een waarachtig gelukkig leven slechts daar gekend wordt, waar een jongeling of jonge dochter zich tot de Heere bekeert.

Daarom, bekeert u, u jonge lieden. Want God heeft mij deze woorden gegeven, opdat u het verstaat, welk een verantwoordelijkheid u hebt, zo u niet arm wordt en arm blijft, zo u niet uzelf verloochent en de hele wereld met haar ellende prijs geeft. Bedenkt het, welk een verantwoordelijkheid u op zich neemt, zo u dat niet vasthoudt: God heeft dit alles gedaan, opdat deze gemeente in Elberfeld zou verzameld worden, en dat God deze man zo lang gedragen heeft in Zijn groot geduld en lankmoedigheid, opdat ook de kinderen en kleinkinderen daartoe zou komen.

Verstaat het toch, dat de wereld in haar vijandschap niet ophoudt en dat de duivel met grote toorn omgaat, om deze kleine gemeente, zo het mogelijk ware, te verslinden, Wat heeft de Heere al niet gedaan in Kapernaüm! Wordt geen Kapernaüm, opdat de Heere ook over u het Wee u! niet uitroepe. Blijft veelmeer in het woord, zoekt uw hulp bij de Heere Jezus Christus en weest daarvan verzekerd: al hebt u ook zoveel zonden als haar op uw hoofd, ik was de armste zondaar van allen, Jezus gaat mee en verlaat u niet.

Aan deze nagel kunnen wij al het onze getroost hangen, en wij zullen ervaren, hoe Hij ons draagt met onze last.

18. ZIJN BEGRAFENIS

Kohlbrugge's tweede gade, geb. Baronesse Unselina van Verschuer, was in 1866 van zijn zijde weggenomen in de ouderdom van ruim zeventig jaren.

Met zekere trots noemde hij haar graag zijn "Frau Pastorin."

Beiden leefden in gelukkige overeenstemming met elkaar, daar de één de ander met toegenegenheid en hoogachting behandelde en zij trouw samen liefde en leed deelden. Zij was uitmuntend geschikt om met hem het lot van de vreemdelingschap te delen en de bezwaren van een tweede echt met kloekheid te erkennen en te dragen. De huishouding wist zij veel jaren verstandig en, waar het de omstandigheden vorderden, ook naar haar stand te leiden. Wie haar zo met de zorgen van de huishouding bezig zag, kon nauwelijks in haar de hoogbeschaafde vrouw herkennen, die, zonder veel drukte te maken zulk een last geheel op zich nam. Zij kon dienen en regeren nu eens als een dienseresse van haar gemaal en van de gemeente, dan weer als meesteres van de pastorie zich gedragen. In een gemeente waar zich allen beijveren elkaar gelijk te zijn, was het geen gemakkelijke taak haar wijsheid gesteld ieder het zijne te geven zonder zich te vernederen of de naaste van zich te vervreemden.

Onder de vele moeilijke omstandigheden in de gemeente wist zij het hoofd altijd omhoog te houden en haar gemaal te ondersteunen, die soms onder zulke zaken gebukt ging.

(Voordat de vrije gemeente gesticht was, had de Burgemeester waarschijnlijk op aandringen van de predikanten, zich in de zaak gemengd en elke bijeenkomst verboden, niet vermoedende dat hij straks in K.'s preekstoel een wijkplaats moest zoeken. Maar de Pastorin liet wel het schriftelijk verbod van de Burgemeester tot Zondag namiddag liggen, en droeg zo daartoe bij, dat de invloed van deze bijeenkomsten spoedig niet meer tegen te gaan was.)

Zondag aan Zondag, meestal onder grote lichaamszwakte, gelijk zij nauwelijks een gezonde dag gekend heeft, zat zij onder de kansel, als de trouwste toehoorder, en bovenal in staat van dat, wat op en onder de kansel vernomen werd, getuigenis af te leggen en de moeilijkste problemen van de schriftverklaring met haar echtgenoot te behandelen.

Nog op haar laatste ziekbed drong zij de talmende gemaal om met Pinksteren het Heilig Avondmaal te bedienen.

Uit dit huwelijk was maar één dochter geboren (1836) van zwakke ouders een nog zwakker kind, juist haar vader en op jeugdige leeftijd maar toch als moeder van drie kinderen gestorven. Zij was in 1861 met Dr. Ed. Böhl, gehuwd, en haar man kort daarna naar Wenen¹ gevolgd (1864).

---

¹ Door deze scheiding, voor de moeder bij voortduring pijnlijk, werd iets groots tot stand gebracht. De Gereformeerde kerk van Oostenrijk, 112.000 zielen sterk, was juist een tijdperk van nieuwe ontwikkeling ingetreden, welke haar door het "Protestanten-patent" van 8 april 1861 mogelijk was gemaakt, en op de eerste "General-synode" 1864, wachtte haar de oplossing van moeilijke vraagstukken.

Voor de schoonzoon van Ds. Kohlbrugge, toen juist als professor in de Gereformeerde Dogmatiek benoemd, was de taak weggelegd, in de belangen van de overblijfselen van een roemrijke martelaarskerk doeltreffend in te grijpen. Op verscheidene "Generalsynoden", voornamelijk vanuit de hem geopendenleerstoel aan de Faculteit, is het Dr. Böhl, mogen gelukken, van lieverlede invloed bij de Gereformeerde kerk van dit zijn nieuw vaderland te verkrijgen.

Trouwe mannen stonden hem daarbij terzijde en hielpen op de 3^e "Generalsynode" een Agenda vervaardigen welke een sieraad van deze kerk kan worden, naardien zij tucht en orde, gebed en gebod

In 1858 was hem zijn veel belovende zoon Jacobus op Solo in Oost-Indië door de dood ontnomen. Kohlbrugge hield zich staande, naardien hij zich aan Psalm 118 vastklemde en deze Psalm in een rij van preken voor de gemeente verklaarde. Bij andere zware slagen, die hem troffen, wist hij door de studie een tijdje de smart te vergeten, waardoor zijn gezondheid zich altijd weer herstelde, tot vreugde en verrassing van bloedverwanten en vrienden.

Na de dood van zijn tweede gade waren hem nog enige jaren van betrekkelijke rust vergund. Niet, dat rampspoeden, door welke wij in het Rijk van God moeten ingaan, hem gespaard bleven. Hij zelf werd met blindheid bedreigd.

Zijn kinderen werden ongesteld; zijn dochter stierf ook; menig oud vriend, voornamelijk waardige gemeenteleden werd hem door de dood ontnomen en zo ging eigenlijk geen dag zonder nieuwe zorgen voorbij. Eindelijk stond ook zijn levenszon aan haar westelijke kim. Te midden van zijn beste arbeid werd hij voor de eerste maal op zijn naderend einde opmerkzaam gemaakt.

Toen hij eens in een vergadering het woord voerde viel hij in zwijm, maar kwam spoedig weer bij. Echter was dat de voorbode van zijn aanbreekend stervensuur.

Hij moest met het leven afrekenen, dat nog zo veel eisen hem stelde.

Natuurlijk dat hem onder deze omstandigheden het scheiden moeilijk viel. Van lieverlede verloren de wortels, met welke hij aan deze aarde verbonden was, haar hechtheid en voedingskracht.

Een langdurige ongesteldheid moest daartoe dienen. Het was hem nog vergund, toen hij maar een paar malen meer voor de gemeente zou optreden, het huwelijk van zijn schoonzoon met zijn nicht, Jacqueline van Verschuer, in te zegenen. De 29^e november preekte hij over Psalm 28: 7: maar voor de laatste maal. Ook bezocht hij nog een zieke van de hem bevriende familie Rittershaus. Het was zijn laatste bezoek.

Zijn schoondochter had het voorrecht hem met liefde enige maanden te verplegen, tot zij zelf kort voor zijn dood van krachten uitgeput hem niet meer bij kon staan.

Wegens de grote afstand konden zijn andere kinderen niet aan zijn ziekbed toeven om daar zijn wil en zijn laatste woorden te vernemen. Hoewel hij lichamelijk niet veel leed, toch was de zwakte zo spoedig toegenomen, dat niemand, behalve zijn verpleegster, hem meer mocht bezoeken.

De 5^e maart 1875 ontsliep hij in de morgen zacht en zonder smart in de armen van zijn trouwe opvolger, pastor J. Künzli. Over zijn verbleekt aangezicht lag de vrede als het ware verspreid. Veel was om zijn herstel gebeden, gestreden, geleden; maar de Almachtige had het anders gewild.

Pijlsnel vloog deze tijding door de gemeente. Men zag elkaar diep bewogen en verslagen aan; menigeen kon het verlies niet onder woorden brengen.

de tegenstrevige oplegt.

Pastor Kohlbrugge gevoelde zich al spoedig gedrongen zelf, begeleid door zijn onvermoeide en voor zijn geloofsgenoten alles-overhebbende kerkmeester D. v.d. Heydt deze plaatsen te bezoeken waar een nieuw morgenrood begon te gloriën.

In de herfst van 1864 reisde hij door Bohemen, uitgenodigd door de Boheemse predikanten, die onder de invloed van de eerste "Generalsynode" stonden. Hij nam van hier niet alleen onuitwisbare indrukken mee maar liet ook tevens zulke achter.

Zoals hij steeds naar het woord: "Geven is zaliger dan ontvangen" (nemen) handelde, zo gaf hij ook hier meer, dan hij nam.

Ook bereikten enige stralen van het in Oostenrijk al schijnende licht Hongarije en Zevenburgen waar zelfs twee miljoen Gereformeerden nog naar het morgenrood wachten.

Dat alles was slechts een klein begin, hetwelk Pastor Kohlbrugge echter zeer hoog schatte, en terwille waarvan hij zich kloekmoedig zelfs van zijn geliefde dochter en haar kinderen liet scheiden. Hij was overtuigd, dat hij hier zaaien moest, waar echter anderen hem vervangen en maalen zouden.

Vooral zijn zo stil heengaan wekte in vele harten droefenis. “Wij hebben zijn einde niet mogen zien, ach! dat is het juist waarover wij treuren”, zo hoorde men klagen. “Wij hadden zo graag zijn arbeid op een andere wijze zien eindigen, en nu is hij heengegaan, zo stil, wij weten nauwelijks hoe”! “Had hij nog enige woorden tot de gemeente mogen spreken, als Mozes en de aartsvader Jakob, en gelijk zo menig ander getuige van de waarheid”, ach, nee.

“Ja” zegt Künzli, “ik heb ook zo gedacht, maar ik heb Gods Woord geraadpleegd om te zien, hoe toch de profeten, die mannen Gods heengegaan zijn. Ik heb in de profetische boeken gezocht maar tevergeefs zelfs niet van één profeet een enkele aanduiding, hoe God hem weggenomen heeft, gevonden.

Van Daniël alleen lees ik, dat het woord tot hem kwam: “Ga heen, tot het einde komt, en rust, dat gij opstaat in uw heil aan het einde van de dagen” (Dan. 12: 13 L.V.). Van hun heengaan weten wij niets, maar hun getuigenis is gebleven, hun geschriften zijn gebleven als een bron van troost en heil voor veel geslachten tot op de huidige dag, en zullen blijven, zolang er nog een volk is, dat naar de Heere vraagt, en een ziel, die het te doen is om Gods gerechtigheid en eer.

Ik lees van een Samuel dat hij oud werd en stierf dat gans Israël leed om hem droeg, ja, zelfs zij die bij zijn leven weinig naar zijn woord hadden geluisterd. Het geschiedde in een tijd, toen hij ogenschijnlijk het tegendeel zag, wat zijn wens en verlangen was. David als een vreemdeling en verbanning rondwalende in de woestijn, en Saul, die van God verworpen was, steeds op de troon. Zo ging Samuel heen. Ik lees ook van Elisa: “Elisa nu was krank geweest van zijn krankheid, van welke hij stierf”.

“Maar Elia, zult u zeggen, voer op een vurige wagen ten hemel!” Zeker, maar dit heeft maar één man gezien. De gemeente toch kon het niet geloven dat hij van hen weggenomen was, dat zij hem niet meer zouden zien.

Niet, alsof het hen onverwachts overkomen was, integendeel, zij wisten het en hadden zelfs tot Elisa gezegd: “Weet gij dat de Heere heden uw Heere van uw hoofd wegnemen. zal?” Maar zo, zonder een woord van afscheid, van zegen, zonder een bijzonder woord van vermaning tot hen te richten, dat hadden zij niet gedacht, en zo zochten zij hem dan drie dagen te vergeefs. De Heere had hem opgeroepen.

Zullen wij nu met de Heere richten en Hem voorschrijven, hoe Hij het had moeten doen? Hoe Hij de moede pelgrim en strijder had moeten voeren tot zijn rust en heerlijkheid?

Maar u zult nog graag enige woorden horen, die hij onder grote zwakheid in zijn laatste dagen stamelde.

Wij dachten het niet, en hij dacht het zelf ook niet, dat het voor de laatste maal was, toen hij voor drie maanden in ons midden de Bijbel opsloeg en ons voorlas Psalm 28: 7-9, waarvan de laatste woorden luiden: “Verlos uw volk en zegen uw erve en weid hen en verhef hen tot in eeuwigheid.” Nadat hij toen in grote zwakheid van het lichaam over deze woorden tot ons gesproken had, doopte hij nog de kindertjes, de volgende dag overhoorde hij nog met grote moeite de knapen de Catechismus. Dinsdag kwam hij nog bij de meisjes, maar zag even in de zaal en ging weer heen. Nog eenmaal bezocht hij een stervende, maar dit was zijn laatste gang. Toen ontzonken hem de krachten. Uitgeput lag hij daar, vol verlangen naar rust en stilte; maar niet zonder hoop op spoedige herstel, zo hem voor een tijd geheel rust gegund werd. De Heere echter gaf hem rust op een andere wijze, en heeft het verlangen van zijn ziel beter en heerlijker vervuld dan hij zich voorstelde. De zwakheid nam toe, en hoewel

het ons niet vergund was, uit de volheid van zijn hart woorden van vermaning troost en van afscheid te horen, toch hebben wij veel mogen afluisteren, en zo mogen vernemen, wat in zijn ziel plaatsvond.

Ik hoorde eens, hoe hij met kracht uitriep: “Mijn lieve, mijn trouwe gemeente!”

Dan zei hij: “De Heidelberger! De eenvoudige Heidelberger! houdt daaraan vast, kinderen! U kunt vanzelf niet één waarheid verstaan; maar het is alles vervat in het een woord van de Catechismus, zoals ik het u geleerd heb.” Daaraan hield hij ook zichzelf in zijn nood, gelijk hij het eenmaal met klem van toon uitriep: “Ik geloof in de Heilige Geest! een heilige algemene Christelijke kerk!” En gevoelde hij, hoe elendig de mens is dan riep hij uit: “Ach ja, ach ja! wat is toch de mens! een dor geraamte! Wat is het toch, dat de mens wil, wat de mens denkt, wat de mens doet!”

Op een andere keer, toen hij zich tegen de aanvechtingen van de boze aan het Woord van de Heere vastklemde, zei hij het 249^e lied op, waarvan het eerste vers aldus begint:

*So hab' ich nun den Fels erreicht,
Worauf mein matter Glaube ruht;
Ein Fels, der keinen Stürmen weicht,
Ein Fels, an dem die wilde Fluth,
Und wär's die ganze Macht der Höllen,*

Zover kwam hij maar nu kon hij de andere woorden niet vinden, hij zocht en zocht en bad smekend er om. Toen werden ze hem door een trouwe mond verder voorgezegt:

Entkräftet musz zurücke prellen,
Schlieszt mich in seine Ritzen ein.
Mein Herz verbanne Furcht und Grauen:
Auf dieren Felsen kannst du trauen
Hier wirst du ewig sicher sein.”

“Dank, dank! duizendmaal, duizendmaal dank er voor!” zo riep hij nu verlicht en vrolijk uit.

Dan weer was Psalm 130 in zijn hart en men hoorde de woorden: “Uit diepe nood schrei ik tot u! Ach God, grote Ontfermer, ontferm U mijner.” En: “verschrikkelijke twijfel! geen reden! geen reden! Moeilijk vast te houden!”

Maar de Heere was hem nabij en troostte hem met Zijn Woord, zodat hij uitriep: “De Zoon van God is het, Die mij verlost en gekocht heeft! Ik heb niets te zeggen.” En: “God alles! de trouwe God! In de Naam van Jezus is vergeving van zonden! Dat is toch eenvoudig?” Dan weer: “De troost van de vergeving van zonden is toch een zekere storm! en dat is ook genoeg!” En: “Mijn Heiland leeft, het kan ja, niet lang meer duren dan is Hij er. Ik hoop op de levende God!”

In de laatste dagen werd het verlangen steeds sterker, om uit deze ellende verlost te worden, en zo sprak hij: “Hoe zoet is mij het sterven!” en: “Dat weet ik dat ik in Gods hand gereed gemaakt ben!” en opnieuw: “Een grote feest- en jubeldag!”

En nu, vraagt Künzli, is niet zijn einde geweest als zijn hele wandel, daar het altijd zijn gewoonte was in de gewichtigste ogenblikken in de stilte in de verborgenheid voor zijn God zich terug te trekken? Dit woord was het, wat hem altijd bewoog: “Alle vlees is als gras, en Zijn heerlijkheid als een bloem van het veld; het gras is verdord en de bloem afgevallen maar het Woord van mijn God blijft tot in eeuwigheid.” De

erkennt: “De mens is niets, maar de Heere is een trouwe God, Hij laat niet varen de werken van Zijn handen.” Dat heeft hij ervaren, gelijk hij het geloofd en er op gehoopt heeft, en zo spreken wij het dan uit: “hij heeft de goede strijd gestreden, hij heeft de loop geëindigd, heeft het geloof behouden. Voorts is hem weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, welke Hem de Heere, de Rechtvaardige Rechter, in die dag geven zal. En niet alleen hem, maar ook allen, die zijn verschijning liefgehad hebben.” Wij treuren en zullen treuren, maar tevens ons met hem verheugen, nu hij ingegaan is in de heerlijkheid van de Heere en verzameld is met de 144.000, onder welke zovelen, die door zijn getuigenis het woord van het leven vernomen hebben en het Lam toegebracht zijn, die het hem door Gods genade danken, dat ook zij staan voor de troon van God en van het Lam.

Dikwijls was hij gedurende zijn ziekte in zijn dromen bij Zijn gemeente, onder haar Psalmgezang, en als hij dan de ogen opende, sprak hij met vurig verlangen zijn wens uit, of het hem weer zou vergund worden, met haar in het loflied te mogen instemmen. Maar het mocht niet gebeuren. Hij ontsliep zo kalm, zacht en rustig, dat men zich geen kalmer, rustiger en zachter inslapen kan voorstellen.

Toen de lijkstatie op het kerkhof aankwam, droegen tien predikanten, leerlingen van de ontslapene, de rijk met bloemen versierde kist, terwijl de om het graf verzamelde gemeente de 116^e Psalm zong.

“Door de dood tot het levenslicht”, zo sprak de hulpprediker Küntzli, is de ontslapen dierbare Dr. Kohlbrugge tot heden onze herder en leraar, in de hand van de Opperherder gevoerd.

Van blijdschap straalt nu zijn oog voor de troon van God en van het Lam, naardien hij ziet, wat hij hier beneden op grond van Gods woord geloofd heeft tegen alle tegenspraak en aanvechting in. De trouwe Vaderhand heeft hem in het land van de levenden gebracht, waar alle tranen van de ogen worden afgewist, waar de dood niet meer is, noch leed, noch geschrei, noch smart. Want de eerste dingen zijn voorbij. Hij wandelt thans in het licht voor het aangezicht Desgenen, die hij tevoren zo dikwijls in enige bange nacht gezocht heeft.

Als een moede, vervolgte en miskende, vreemdeling is hij vóór bijna 29 jaren, uitgeteerd door hevig lijden, in dit dal, in deze stad gekomen, opdat hij door Gods Almachtige hand hier tot een rijk gezegende boom zou geplant worden. Wonderbaar had de Heere hem voorbereid en toegerust. Begaafd met de schoonste, heerlijkste aanleg van de Geest groeide de jongeling op, gloeiende voor al het verhevende en edele. Maar nog iets beters zou zijn deel worden, de kennis van God door Jezus Christus. En daar de Heere zich aan hem in Zijn genade openbaarde, achtte hij alle voorrechten van het vlees voor schade, opdat hij Christus zou gewinnen. Een rijke bron van levend water vloeide vanuit zijn hart over zijn lippen. De dorstigen dronken en werden verkwikt. Maar Gods raad is niet de raad van mensen. Om de getuigenis van Christus werd hij miskend, verworpen, vervolgd. Het ene lijden volgde op het andere, de ene rampspoed op de andere.

Wat hij geleerd, en door Gods genade verkregen had, dat alles moest hij nog dieper nog vollediger leren. Een rijke schat van de openbaring van God moest hij als in zijn hart wegsluiten, terwijl hij door de liefde van Christus gedrongen werd datgene, wat hem uit genade verleend was, aan alle armen en ellendigen ook te delen en hen te troosten met de troost, die hij zelf van God ontvangen had. Slechts enkelen viel dit te beurt, hem in hoge mate. Hij echter dacht, dat hij zijn jaren tevergeefs doorbracht, en dat zijn arbeid en zijn moeite verloren waren. maar de Heere nam hem bij de hand en

langs wonderlijke wegen voerde Hij hem hierheen. Had Hij de herder toegerust, Hij had ook een kudde voor die herder bereid, een volk, dat naar gerechtigheid hongerde en dorstte, een volk, welk het om God te doen is, dat de Heere verbeidde onder bang en lang wachten, schapen, die verstrooid waren, en dwalende langs verschillende wegen. Zij wachtte ook niet tevergeefs. De Heere bracht het op zulk een wijze toebereide volk tot de door Hem toegeruste herder. Hij verzamelde de verstrooiden door het goede Woord van God, en sedert die tijd vloeide de stroom van het levende water milder en milder voort.

Wat als een mosterzadje gezaaid was, wies op tot een boom, met brede schaduw. Het Woord, dat hem hier gegeven werd te verkondigen, vloeide als een stroom van zegen naar het steeds door hem zo innig geliefde geboorteland terug, het dierbare Holland, zoals het altijd zijn vreugde was, met liefde haat te vergelden, met weldoen vervolging, en hoe blij was hij, als er leven in de doodsbeenderen kwam!

Er vloeide een rijke, geestelijke zegen door Duitsland Bohemen, Hongarije, Zwitserland, Frankrijk, Engeland, Schotland, ja, zelfs over de Oceaan heen. Onder ons, de gemeente, verkeerde hij als een door God gezalfde Leraar, die uit de kennis van de hele diepte van het menselijke verderf en uit de kennis van de rijke volheid van de eeuwige barmhartigheid van God, hem uit genade gegeven het woord voortbracht, dat nuttig is tot lering, bestraffing, verbetering, tuchtiging in de gerechtigheid, dat een mens van God volmaakt zij, tot alle goed werk toegerust. Met welk een heilige toewijding bediende hij de heilige Sacramenten!

Als een herder, die de hem toevertrouwde schapen, als door Christus bloed gekocht, beschouwde, wandelde hij onder ons, hij, die met al hun gebreken bekend was en ze liefderijk op zijn priesterlijk hart droeg, en niet ophield voor hen, voor de gemeente in haar geheel, als voor de zielen in het bijzonder, gebed en smeking te offeren met tranen en verzuchtingen. Hoe liefderijk was hij, de eerwaarde grijsaard, voor de kinderen. Als hij zelf kind onder hen werd, terwijl hij hun van het kindje Jezus vertelde. Zo was hij onder ons een raadsman de radelozen, een trooster de bedrukten, een zegen ook in de bredere kring van de hele stad Elberfeld. Zijn woord bereikte het oor van de koning, en zo was de eens door zovelen verachte, thans zeer geëerd, de versmaadde, naast de vorsten van Zijn volk gezet, voor onze ogen een teken en een wonder in de hand van de Heere, van Wie getuigd wordt: "Hij geeft genade en eer."

Doch de tijd brak aan, dat de Heere voor de vermoeide arbeider het feestuur liet slaan. Uitgeput door zelfverloochening en zelfopoffering bezweek hij. Naar rust, naar rust alleen verlangde hij hijgend, en de eeuwige rust viel hem ten deel. Ik heb hem op zijn sterfbed gadeslagen, stil en onderworpen was hij, als een kind in de armen van zijn vader, zich voedend met de troost van de vergeving van de zonden, hiervan verzekerd, dat zijn Verlosser leeft. Zijn sterven was als zijn leven: eenvoudig hield hij zich aan Gods Woord; daarin lag Zijn kracht. Hij arbeidde de Heere en werd niet beschaamd. Wat moet het voor onze dierbare herder, voor onze geliefde vader in de Heere, geweest zijn die laatste vrijdagmorgen, toen zijn ogen voor dit leven zich sloten en zich openden in een eeuwige heerlijkheid voor de troon van God en van het Lam, waar de schare van de uitverkorenen het eeuwige loflied zingt voor het Lam, dat geslacht is, en onder de schare, die zo zingen, er zo velen vond, die door Zijn dienst het Woord van het leven ontvangen hebben en het Lam zijn toegebracht, de dierbare gaden, zijn eerste en zijn tweede, de deelgenoten in zijn bitter lijden, de vooruit gereisde kinderen en kindskinderen en zo velen, wier lichamen hier rusten onder deze zerken, een zalige opstanding verbeidende.

Laten wij toch bij al onze droefenis niet treuren als zij, die geen hoop hebben. Staan wij hier als wezen zo willen wij ons toch in de Heere verheugen, dat hij, onze vader,

waardig geacht is in te gaan in de heerlijkheid van de Heere, Wie hij getrouw heeft gediend, en wij willen opzien tot de Heere, Die leeft en niet sterft. Is de ontslapene van onze ogen onttrokken, zodat hij niet meer onder ons wandelt, een legaat heeft hij ons vermaakt, dat is het woord van de levende God, dat hij ons gepredikt, dat hij ons rijkelijk en menigvuldig gebracht heeft, dat is het sprekende voorbeeld van zijn geloof, zijn hele wandel onder ons, waardoor hij blijvend voor ons staat. Gods Woord was zijn licht in de donkerste nacht, zijn troost in de diepste droefheid, in alle armoede en ellende de grootste schat, om het welk hij alles gewillig prijs gaf.

Dit woord te brengen aan hen, die daarin alleen hun leven zullen vinden, dat was zijn leven, dat heeft hem onder ons staande gehouden. In onze harten heeft hij die rijke schat gelegd. Zal deze als in een zweetdoek begraven zijn, of gebracht worden op de markt van het leven? De Heere schenke ons genade deze erfenis geheel naar waarde te schatten, u vooral, dierbare vriend, Professor Böhl, u die tot in uw ziel geroerd hier bij deze grafzerk staat, aan onze eigen smarten weten wij het hoeveel u in de ontslapene verliest! U bent geroepen bedienaren van het Woord te vormen. Dat u nu dit kostbare erfgoed van uw zalige schoonvader, dat hij niet alleen in zijn geschriften en leerredenen, maar op bijzonder intieme en trouwe wijze achtergelaten heeft, verder brengt als een rijke zegen, en zelf daarin uw steun, uw troost, uw licht vindt! De genade van de Heere geve ons, dierbare broeders, u, die met mij dezelfde dienst van het Woord ontvangen hebt, dat wij deze schat met trouwe handen uitdelen naardat de hand van de Heere een iegelijk van ons te doen geeft. Zijn genade geve u, gij oudsten van de gemeente die het hoge voorrecht genoten hebt, in vereniging met de ontslapene de gemeente te leiden, deze schat in waarde te houden. Met welk een wijsheid heeft hij onder u verkeerdt met zijn raad, met Zijn Geest in de genade van de Heere! Blijft hem gedachtig, opdat u uw ambt in dezelfde herdersgeest vervult die niet zichzelf zoekt, niet eigen eer en eigen voordeel, maar het welzijn, alleen het welzijn van de kudde, die niet omver wil halen, maar opbouwen, behouden en bewaren, wat God geschapen heeft.

Denkt daaraan, lieve broeders diakenen! dat onze zalige Leraar u een rijke God heeft doen kennen, Die zijn hand opendoet en mildelijk geeft, opdat ook u mild bent in het geven in alle wijsheid en kloekheid. En u, dierbare gemeente! de Heere geve u in Zijn genade, dit erfgoed van uw Leraar te bewaren. Twee gemeenten zie ik te dezer plaatse. De één is de nu ontslapen herder voorgegaan. Zij rust hier beneden in deze aarde, en tegelijk triomfeert zij daarboven. De andere staat grotendeels hier. De arbeid, de moeite, de zorg, het gebed van onze dierbare herder was dag aan dag, dat ook u, groot en klein, oud en jong, eens moogt verzameld worden tot die schare, die daarboven om de troon van het Lam staat.

Zal hij u wedervinden als zijn kroon en zijn roem in die dag? Houdt het Woord van de Heere in waarde! Houdt het vast als uw enige schat! Ik roep het u toe, volwassenen en ouden van dagen! u die menigvuldig de waarheid van dit woord ervaren hebt: “Werpt uw vertrouwen niet weg, hetwelk een grote beloning vindt!” Ik roep het u toe, jonge lieden, opkomend geslacht! “Hebt de wereld niet lief, noch wat in de wereld is! de wereld vergaat met haar lust, wie echter de wil van God doet, blijft eeuwig. Alles wat in de wereld is, is niet van de Vader!” Ik roep het u toe, kinderen, hier verzameld: tot Jezus, de kindervriend heeft onze waarde Leraar u gebracht, kinderkens blijft bij Hem! Amen.

Hierop werd het vers gezongen dat in zijn laatste dagen de ontslapen herder en Leraar tot steun en troost geweest was. Lied 249 vers 1.

*Zo mag ik dan de rots bereiken,
 Waarop mijn zwak vertrouwen ziet;
 Zij, die voor geen storm zal wijken,
 Die zelfs de stortzee weerstand biedt.
 En mocht de hel haar macht verheffen,
 Niet haar, zichzelf zal zij treffen
 Zij is de plaats, waar redding beidt.
 Mijn ziel, verban nu vrees en rouwe,
 Op haar alleen kunt gij vertrouwen,
 Zij blijft uw rots in eeuwigheid.*

Nu hield de eerste hulpprediker, Dr. R. Wolfensberger van Zollikon een toespraak met de volgende woorden:

Geliefde Gemeente in de Heere Jezus Christus!

Tot de menigvuldige en veelzijdige genade van God, welke aan deze man van God, deze getrouwe knecht van de Heere, deze buitengewone gezant van de hemelse Koning, deze man van apostolische, profetische geest, openlijk en door Hem ons toegediend werd, behoort ook dat hij het Woord en de leer, zoals de apostel vermaant, getrouwe mannen toevertrouwd heeft, die geschikt zijn ook anderen te leren en het geheim van het geloof te bewaren en ook te delen, dat hij jongelingen en jonge mannen getrokken heeft tot de dienst van het Woord, opdat zij werkelijk zijn, wat hun naam betekent: Verbi Divini Ministri dienaars namelijk, niet *heren*, maar dienaars van het Goddelijke Woord.

Daar deze mond van de goede leer, van de heilzame onderwijzing zwijgt, daar deze tot de heilige dienst van het heilige Woord, geheiligde lippen gesloten zijn, zo betaamt het ons te betuigen, wat hij voor de dienaars van het Woord geweest is, het luide te verkondigen, niet om mensen te prijzen, maar om God te verheerlijken, wat immers zo geheel de roeping en het leven van de ontslapene was. In eer gehouden heeft hij steeds de leuze: “Alle vlees is als gras; maar het Woord van de Heere blijft in eeuwigheid.” Dat is toch ook onze troost en steun in onze diepe smart over het grote verlies: ons blijft het Woord, het Woord van onze God, dat Hij door Zijn uitverkoren werktuig ons heeft gegeven.

Op twee dingen mag ik nu wijzen, op de zaak door de zalig afgestorven dienaar van het heilige Evangelie in het leven geroepen, en op de wijze, waarop zij haar beslag gekregen heeft.

Toen door allerlei tegenstand, door nood en dood heen, Gods genade en trouw hier een gemeente verzameld had, verhieven zich van buiten de spot en van binnen de vrees, dat op de duur aan dienaren van het Woord gebrek kon komen, omdat haar bestaan slechts op één man rustte (an zwei Augen hange). Gelukkig, dat de gemeente aan twee ogen gehangen heeft en hangt, namelijk aan de ogen van de levende God! Zijn ogen gaan door alle landen. De Heere weet Zijn man te vinden. Zijn ogen hebben in alle landen jongelingen en jongemannen gevonden, wie Hij de dienst van het Evangelie wilde toevertrouwen. Hij wist hen te vinden en te leiden. Hij weet ze nog te dragen, te bewaren en te bewaken. Daarmee ging en gaat het in het geloof; er werd niets gezien, maar zijn ogen waken, het kwam van geloven tot aanschouwen.

In de eerste jaren van het bestaan van de gemeente werd overeenkomstig de behoefte,

een uitstekend jeugdig geleerde, de zalige Licentiaat en privaot docent Meier, te hulp geroepen; maar op de dag, dat hij zijn ambt zou aanvaarden, moest zijn trouwe vriend, wijlen professor Wichelhaus wiens waardige gade hier nog maar korte tijd naast haar echtgenoot rust, van de verzamelde gemeente de tijding van zijn sterven overbrengen. Er volgde een reeks van jongelingen uit het moederland van de Reformatie, eerst uit Zwitserland, dan uit Duitsland en eindelijk uit Holland, Bohemen, Moravië en Hongarijë en ten laatste uit de gemeente zelf.

Zo vormde zich een grote schare, waarvan enige hier zijn verzameld om de dierbare leraar ten grave te dragen; zij wenen maar prijzen tevens God de Heere voor datgene, wat de ontslapene voor ons geweest is en aan ons gedaan heeft. Geen gebrek heeft de gemeente geleden niet een enkele maal zelfs, altijd had zij overvloed. Tot in hoge ouderdom is de profeet van de Heere voor de gemeente bewaard gebleven, en de rede van zijn mond was en bleef een onuitputtelijke bron die door, in en over de tijden van de volgende geslachten vloeit in het eeuwige leven. Bovendien was hij van een schare omgeven zodat hij kon vragen: “Van waar komen mij deze?” Sommigen van hen mochten kortere of langere tijd als helpers hem ter zijde staan, aan zijn hand gaan en opleiding ontvangen tot de heilige, verheven zware, heerlijke en zalige dienst; andere staan buiten in het land, deels in de dienst van het Woord in de gemeenten, deels in een kerkelijk ambt, deels ook met theologische waardigheden gesierd en werkzaam om predikers te vormen. Zij allen zijn deelgenoten en verbreiders van de schatten, welke God de Heere door de ontslapene hun toevertrouwd heeft. De meesten leven en werken nog en getuigen van Gods gerechtigheid en genade, van Zijn heil en Zijn Woord; sommigen echter zijn al ontslapen.

Wanneer wij nu dit begin, deze voortgang en dit einde overzien, zo kunnen, zo mogen, zo moeten wij temidden van de smart vol vreugde danken. Welk een smart was het voor hem, welk een genot en welk een geruststelling gaf het hem! Hoe verrassend heeft God ook hier Zijn getrouwheid doen blijken!

Hoe treffend zijn de beloften hierin vervuld, dat het hem vergund was, het Woord en de leer over te geven, aan handen, welke de Opperherder en Koning van Zijn volk tot hem bracht. Boven bidden en denken is hem geschied en het woord vervuld, dat hij eens voor de gemeente uitsprak, toen hij een hulpprediker tot haar had gebracht: “Nu kan ik rustig zijn, de gemeente heeft het Woord.” De krans van dienaars van het Woord is ook een steen in de kroon, die de ontslapene nu voor Gods troon nederlegt.

Daarom loven, danken en prijzen wij nu de grote God, de Almachtige Ontfermer, Die trouw houdt tot in eeuwigheid en nooit de werken van Zijn handen varen laat. Zulk doen van God verheft en sterkt ons zeer, waar wij hier onder diepe smart in het graf staren.

Hoe is het toch gebeurd? hoe is het gekomen? Bewonderen wij vooreerst hoe het geschied is. Maar de tijd laat niet toe dit alles te verhalen. Hoeveel hebt niet u te zeggen van de onnaspeurlijke wegen van de voorzienigheid van God, een ieder op zijn plaats en op zijn wijze. maar bij alles komt het hierop neder, dat God de Heere regeert met almacht en genade met wonderbare wijsheid.

Ieder stemt het van harte toe en zingt het met tranen:

*“O Gott, Du wolltest stets mich lehren
Von meiner Jugend auf,
Da lenktest meinee Lauf”.
So lang ich lebe will ich ehren
Mit dankbarem Gemüthe
Die Wunder Deiner Güte.”*

Met dank en aanbidding zien wij terug op zulke wegen en leidingen van Gods goede hand over ons en bewonderen de rijkdom van Zijn goedheid en barmhartigheid macht en trouw.

Maar zoveel over de uiterlijke leiding; nu echter nog een woord over de innerlijke wegen. Hoe dat geschiedde, vraagt en zegt dit uzelf. De wegen zijn vele, maar de hoofdweg zelf is maar één.

Allereerst leerden wij dat de weg van de waarheid door het hart gaat, niet door het hoofd, en dat het Woord van God wijs maakt tot zaligheid, de menselijke wijsheid echter hoofd en hart leeg laat.

Dan mochten wij het ervaren dat de Heere de vermoeide zielen verkwikt, de beladene rust geeft. Wij vonden niet slechts onovertrefbaar onderwijs, maar ook verkwikking. Wij belijden, dat het niet een ledig woord in ons maar dat het ons leven is. Menselijke wijsheid doet dwalen en doet ten slotte versmachten; Gods Woord, de enige wijsheid, brengt terecht en geeft verzadiging. Ten laatste erkent men van God juist zoveel als men van Zijn genade ervaart. Het Woord, het enige genademiddel, wordt ons op de weg van de ervaring ontsloten in de heerlijkheid van de genade en waarheid. Dat dit woord enkel genade en het levenswoord is, dat leerden wij verstaan, naarmate wij meer inzicht verkregen in de heilige Wet, dat zij geestelijk is, maar wij vleeselijk zijn. Waar in de Duitse landen om van Zwitserland en Holland niet te spreken, wordt op de hogescholen onderwezen en geleerd wat in waarheid Wet en Evangelie is?

Hier hoorden wij het van een theoloog, schriftgeleerde en prediker op geheel enige wijze.

Hier was de gereformeerde leus: “Alleen de Schrift, alleen het geloof!” of samen: “Alleen de genade!” geen blote leerregel, geen dood hoofdbeginsel, maar levenswaarheid.

Wij werden in het grondig verstaan van het Woord van de heilige Schrift en van de heilzame leer ingeleid. Daarvan zou veel te zeggen zijn; ik kan het niet verder uitspreken, ik moet mij beperken. In de onvergetelijke, vaderlijke Leraar merkten wij allereerst een diepe eerbied en heilige vrees voor het Woord van God, van de Heilige Schrift op, waaraan hij zich ootmoedig en geheel onderwierp, terwijl de meesters in Israël het tegendeel doen. Wij bespeurden in hem op grond daarvan een vast vertrouwen en blijde zekerheid in de dingen van God en van het heil, terwijl bijna overal twijfel en onzekerheid heersen. Dit ontwaarden wij, als een bewijs van de Geest en van de kracht, vol leven in een geheiligde, hartenwinnende persoonlijkheid; waarbij wij dit ene nog moeten voegen, de bewonderenswaardige wijsheid van de Geest, en die grote liefde en dat geduld, waarmee hij alles verdroeg. Die wijsheid openbaarde zich vooral in de omgang niet de aanstaande bedienaars van het Woord.

Stel nu, geliefden in de Heere, een ieder zichzelf bij het graf van de dierbare herder en Leraar voor zich de vraag: “Wat is hij door Gods genade voor mij geweest, en in welke betrekking stond ik tot hem?” Wat mij betreft, zo heb ik zo ik er dit nog mag bijvoegen, reden tot roemen en mijn dank te betuigen, hoe voor 25 jaren mij zijn verklaring van Joh. 3: 16 getroffen en voor altijd aangegrepen heeft. Voor de eerste maal zond ik hem in een briefje een nieuwjaarsgroet op het nieuwjaar van 1875, niet slechts om mijn innige deelname aan zijn lijden en zijn eenzaamheid in de stille kamer te betuigen, maar hoofdzakelijk om hem mijn dank te brengen, dat het God de Heere behaagde, mij door hem Zijn Woord te openen en mij deelgenoot te maken aan het Evangelie van de Heere Jezus Christus. Zo kunnen wij dan ook aan zijn graf niet anders dan vervuld van vreugde danken; danken de eeuwig getrouwe Verbonds-God voor Zijn innerlijke en uiterlijke leidingen, voor alles, wat Hij ons door Zijn getrouwe

knecht in genade gegeven heeft; danken de dierbare leraar voor alles, wat hij voor ons en hoe hij ten opzichte van ons geweest is; danken eindelijk ook de gemeente, waarin wij verkeerd hebben en die ons steeds haar liefde betoond heeft. Ik besluit met het woord, waarmee de gestorvene mij vóór 20 jaren van zich deed gaan: “En zo wij elkaar hier beneden niet wederzien, zo zij ons deze avond als het Alpenglören!”
Ja, leven komt voort ook uit deze dood, en op de nacht volgt een eeuwig morgenrood!
Amen.

Daarop werd de kist niet het aardse omhulsel in het graf neergelaten.

De aanwezige leerlingen van de ontslapene, die het predikambt bekleden traden toe en ieder wierp, terwijl hij een woord Gods uitsprak een handvol aarde in het graf.

Ds. Hüber van Hüttlingen sprak: “De leraars zullen blinken als de glans van de hemel, en die er velen rechtvaardigen, als de sterren eeuwig en altijd.”

Ds. Locher van Zelhem: “De Heere heeft een welgevallen aan Zijn volk, Hij helpt de ellendigen heerlijk.”

Ds. Johner van Munster (Cant. Bern.): “De dood van Zijn heiligen is kostbaar voor de Heere.”

Dr. Zahn van Halle: “Ik heb de goede strijd gestreden, ik heb de loop geëindigd, ik heb het geloof behouden. Voorts is mij weggelegd de kroon van de gerechtigheid, die mij de Heere, de rechtvaardige Rechter, in die dag geven zal, maar niet alleen mij, maar allen, die Zijn verschijning liefgehad hebben.”

Ds. Locher van Garderen: “Maar ik weet, dat mijn Verlosser leeft, en Hij zal mij hierna uit het graf opwekken.”

Ds. Eykman van Hengelo: “Alle vlees is als gras, en alle heerlijkheid van de mensen is een bloem van het veld. Het gras is verdord en de bloem afgevallen. Maar het Woord van de Heere blijft in eeuwigheid.”

Ds. Lüttge van Nederhorst den Berg “Bergen zullen wijken en heuvelen wankelen, maar Mijn genade zal van u niet wijken en het verbond Mijns vredes zal niet wankelen, spreekt de Heere, de Ontfermer.”

Lange (Hulpprediker) van Hinte: “ik ellendig mens wie zal mij verlossen van het lichaam dezes doods? ik dank God, door Jezus Christus, onze Heere.”

Terwijl de kist met aarde bedekt werd, zong men het lied, dat de ontslapene zelf genoemd had om bij zijn graf te zingen:

*De Christus is mijn leven,
En het sterven mij gewin,
Hem heb ik mij gegeven
Met vrede treed ik in:*

*Met vreugde zal ik sterven
In Jezus mijnen Heer;
De hemel zal 'k beërven.
Daar juichen tot Zijn eer.*

*Ik heb al doorgestreden
Kruis, lijden, angst en spot
En door Zijn heil'ge wonden
Ben ik verzoend met God.*

*Als mijn krachten breken,
Mijn adem niet kan gaan,
Mijn mond niet meer kan spreken,
Neem dan mijn zuchten aan!*

*Als zinnen en gedachten
Vergaan gelijk een licht,
Dat door gebrek aan krachten
Voor zwarte duister zwicht . . .*

*Laat mij dan zacht en stille
In U ter ruste gaan.
Wanneer zal naar Uw wille,
Voor mij die ure slaan?*

*Laat mij aan U verbonden
In onverwelkbare jeugd,
Dan delen, vrij van zonden,
De reine hemelvreugd.*

*Daar voor des hemels trone
Zing ik U lof en prijs,
Als ik eens bij U wone
In 't schone Paradijs.*

Nauwelijks was dit lied gezongen of het graf werd met kransen als overdekt.
Ds. Hüber van Hüttlingen eindigde met gebed.

Barmhartig God en Vader!

Gelijk al het goede, dat wij genieten en al genoten hebben, een onverdiend geschenk is van Uw genade en barmhartigheid jegens ons, arme, ellendige mensenkinderen, zo was ook deze onze waarde Herder en Leraar die U in uw eeuwige rust hebt opgenomen, een vrije gave van uw grote goedheid en innige ontferming over ons.

“Wat hij zei, gold in de gemeente, zijn wijsheid toch was van boven afgebeden, uit de zwakheid van de met God worstelende ziel kwam raad te voorschijn, die hij mildelijk ook deelde. Velen hielden hem voor een profeet en daarom kon hij op de gehoorzaamheid van de gemeente rekenen.”

“Zo lang Kohlbrugge leefde met zijn ernst, wijsheid en heilig voorbeeld, was zijn gemeente in Duitsland een nooit gekende verschijning: rijk aan geestesgaven. maar haar bestaan en bloei hingen zo goed als geheel van hem af.

Een zwakkere moest zijn hoop, liefde en gezondheid aan de gemeente wijden, maar om te ervaren, dat alles zijn tijd heeft” (Z.). De kracht echter, door Kohlbrugge van haar uitgaande, blijft niet slechts dezelfde, maar ontwikkelt zich van lieverlede meer en meer. Wij denken aan zijn leerredenen, aan zovelen in verschillende landen, vooral in ons vaderland, daardoor gevoed en gelaafd, aan die reeks van mannen, door hem gevormd.

Wij denken aan Prof. Joh. Wichelhaus, de voornaamste onder hen. Ook wij betreuren zijn vroegtijdig sterven. Welk een kostelijke ziel, sprak Kohlbrugge. Wichelhaus was het die jeugdige mannen naar Elberfeld bracht, om hen door Kohlbrugge voor het predikambt, te laten vormen. “Ik beschouw mij als een loods die de grote zee opvaart

en voel mij gelukkig, als ik een scheepje naar Elberfeld in de haven mag brengen”, zo uitte hij zich eens. Menig scheepje heeft hij daarheen gebracht.

Hij zelf, hij was het eerste, dat derwaarts gebracht werd. Toen hij zijn studietijd aan de Hogeschool te Berlijn voleindigd had (1840) had hij al kennis gemaakt met de preken van Kohlbrugge en daardoor met Kohlbrugge zelf. Licht en troost putte hij uit diens gemeenschap. Was hij voor zijn gezondheid te Scheveningen, dan keerde hij over Utrecht terug om eerst Kohlbrugge in zijn eenzaamheid te bezoeken. Het was vooral K.'s geschrift: “Romeinen 7 breedvoerig omschreven” (1839) welk geschrift in Holland de storm van beschuldigingen moest maar niet kon bezweren, dat de aanleiding was van die geestelijke band.

Hoe graag zouden wij gebruik maken van deze gelegenheid om meer van deze Wichelhaus mee te delen. Wij verwijzen de lezers echter naar een geschrift van Dr. A. Zahn, getiteld: *Academische Vorlesungen über Biblische Dogmatik von Johannes Wichelhaus, weiland Professor der Theologie in Halle a. S. Nebst Mittheilungen aus seinem Leben.* Halle 1884.

Grote invloed heeft Kohlbrugge op hem uitgeoefend. Als wij beweren dat hij geheel in Kohlbrugge wilde opgaan, dan spreken wij niet te sterk. Er zijn naturen, welke zich aan een ander zo verbinden, dat zij haar hele gedachteelooft elk van haar woorden, ja, ook elke beweging van deze andere overnemen. Zulke een natuur was Wichelhaus. Klein was de kring van zijn leerlingen, en aangevochten moest hij zijn stille weg zich banen, en hoe kort was zijn verborgen leven!

“Men zou menen, dat zulke een klein beekje als de werkzaamheid van Joh. Wichelhaus was, spoedig verdrogen moest.” Maar zij is van grote invloed en betekenis vooral door haar verbinding met die van Kohlbrugge. Wij behoeven slechts enige namen te noemen van evangeliedienaren, door hen gevormd, of men bemerkt al aanstonds, dat er onder hen mannen van betekenis waren en zijn. Velen, hier en elders dienaren van de kerk van Christus, zijn in de school Kohlbrugge-Wichelhaus gevormd. Wij noemen onder andere: Pastor Küntzli te Elberfeld, Pastor Langen te Nordhorn en Pastor Cuno te Spanbeck.² In Zwitserland, waar de eerste leerlingen waren: Pastor Johner te Kerzerz, Hüber te Böhningen, Bula (de schrijver van “Die Versöhnung” Basel 1874.) “Wolfensberger te Zollikon bij Zürich (gest. 1883), Herter. In Bohemen Moravië: Pastor Sebesta te Anspitz, Sara te Hronow, Hroznij te Lijsa, Kalda te Prosed, als ook Prof. Böhl en Herm. von Tardy (Oberkirchenrath) te Wenen. In Hongarij: Pastor Karl Raiz te Györök. In Amerika (staat Iowa): de Presbyteriaanse Pastors Stark, Dubuque, prof. Mundhenke, de ref. Pastor Vriesen te Johnsonville, (Wisconsin).

(Een student was tijdens zijn ongesteldheid door Rev. Stark opgenomen en had deze bij zijn sterven de “Wanderung durch die Heilige Schrift” van Dr. A. Zahn nagelaten, en hem zo tot Wichelhaus geleid. Sedert die tijd heeft Stark die leer onder de Presbyterianen verkondigd en ook Prof. Mundhenke daarvoor gewonnen).

In Schotland: Rev. Laurie, Rev. Octavius Winslow D.D. en anderen. In ons land: Lic. Dilloo, professor aan de Vrije Universiteit, die zich met dankbaarheid een leerling van Wichelhaus noemt. (Prof. Kuyper roemt de exegese van Wichelhaus en wil dezelfde waarheden zijn volk teruggeven. (Zahn).

Bovendien nog enige predikanten in onze Vaderlandse kerk werkzaam en veel vrienden en vriendinnen.

---

² Cuno bekend door zijn geschiedenis van de stad Siegen. Dillenburg 1872. Gedachtnissbuch Deutscher Fürsten und Fürstinnen ref. Bekenntnisses. Barmen 1882/83.

Het ligt niet in ons plan de werkzaamheid van deze mannen na te gaan, wij wijzen slechts op hun namen om te doen zien, dat de school van Kohlbrugge betekenis heeft en hebben zal voor de Gereformeerde kerken.

Die mannen leveren het bewijs, daar zij allen in de landskerken een standplaats zochten, dat zij, evenals hun leermeester, van elk sectarisme afkerig waren en zijn.

Daarom ook betreuren wij de verdenking, waaronder Kohlbrugge's naam bij zeer velen te onzet ligt.

Een boom toch, die zulke vruchten afwerpt, kan geen kwade boom zijn. Een school heeft Kohlbrugge niet willen stichten. Hij werkte steeds door woord en wandel op zijn omgeving, en heeft zo een kring van vrienden gevormd. Daarom passen wij met vrijmoedigheid op hem deze woorden toe: "Welbeschouwd komt alles hierop neer dat men uit een zuiver beginsel de bediening begere, tot het rechte doel die aanvaarde, en het karakter vertone van een christelijke persoonlijkheid die niet slechts iets, maar waarlijk iemand wil zijn." "De Herder en Leraar moet de fysionomie doen aanschouwen van een man in wie Christus leeft, en aanvankelijk een gestalte verkreeg." Is het het gemoed dat welsprekend maakt, het wedergeboren gemoed zal het door de Heilige Geest zijn. "Het komt dus aan op een hart vervuld met ware liefde tot de Heere, de gemeente en de Evangeliebediening. Alles hangt ervan af of wij Christus liefhebben als onze Heere, Zijn gemeente als onze werkkring, de Evangeliebediening als onze heilige levenstaak. Om met Werenfels te spreken:

"Quisquis oves Christus vult pascere despice primum
Ipse ne sis veras illius inter oves.
Qui non ex ovibus, qui non de grege Christi,
Quidquid agat, pastor non erit ille bonus."

"Onmogelijk de herdersstaf vrijmoedig te aanvaarden, met eer te voeren en eens dankbaar neer te leggen, zo men niet zelf een schaap van de goede Herder geworden is" (V.O. Pract. Theol.) Vrijmoedig aanvaardde hij de herdersstaf, met eer voerde hij die en legde hem dankbaar neer aan de voeten van de Opperherder Jezus. U, zijn leerlingen, doet ook u desgelijks?

U zijn vrienden, om uws meesters wil reiken wij graag de broederhand.

Niet, om daarmee onze onverdeelde sympathie met zijn denken en streven te betuigen, die sympathie blijft vooralsnog betrekkelijk.

Veel minder om daarmee te kennen te geven dat wij hem als "de man van God", of "de profeet van de Heere" in de ware zin van het Woord vereren "tegen zulk een onschriftuurlijke schepselvergoding protesteert ons gereformeerd hart met alle kracht." Een man van God noemen wij hem graag in de zin namelijk als waarin bijvoorbeeld Van Lodestein een Jacobus Koelman noemde.

"Dat zijn vrienden en leerlingen in hem de man van God, de profeet van de Heere begroeten het bevreemdt ons niet. Horen wij slechts wat Dr. Krug zegt in zijn brochure: "Zur Steuer der Wahrheit."

"Natuurlijk heeft Ds. Kohlbrugge op zijn gemeente het stempel van zijn eigenaardige persoonlijkheid afgedrukt, hetwelk, zoals al het ondermaanse zijn licht en schaduwzijde heeft.

Dit is echter zo natuurlijk en tevens godsdienstig en zedelijk consequent toegegaan dat het voor onze beschouwing een hoogst interessante zaak wordt.

Reeds menigmaal is er sprake geweest van zijn uitstekende geestesgaven, waarmee God hem toegerust had. Had de Heere hem daardoor tot een voor 's Heeren bijzonder

bestemd doelwit uitgekozen zo moesten zich deze geestesgaven uiten ook onder alle omstandigheden tot een kenmerkende wijze of tot een wijze, die de maat van het gewone verre overschrijdt. Reeds zijn hele persoonlijkheid en wilskracht waren in lijnrechte strijd tegen de sleur van het dagelijkse leven. Door grondige Bijbelstudie en daarmee gepaard gaande studie van de reformatorische geschriften, door volledige vernedering voor God en Diens Woord, door ernstig streven naar de meest volkomen persoonlijkheid van het heiligmakende leven uit en volgens diens oorsprong benevens door een vertrouwelijke omgang met God had hij langzamerhand zulk een hoog standpunt ten opzichte van zijn tijd met al diens kerkelijke gebreken en tekortkomingen ingenomen dat hij daardoor zijns ondanks een reformatorische stelling innam.

Daar hem hier door God een vrijere werkkring werd aangewezen, moest hij er tevens een grote en zware taak inzien. Er was hier gebrek, om zo te zeggen, aan een profetische autoriteit voor zijn werkkring, waartoe God hem juist de nodige bekwaamheden had willen schenken. Hij behoefde deze eigenschappen slechts aan te wenden tot versterking van zijn stelling en dit verzuimde hij ook niet.

Hiertoe behoorde een zodanig verdiepen in Gods Woord (namelijk met hoofd en hart in zijn letter en geest), zulk een plastische voorstelling van de langs deze weg verkregen bevattings, dat de objectiviteit van het Woord van God met zijn subjectiviteit samensmolten en in zekere mate één geheel vormden..

Beleven en bevatten en zoveel mogelijk verenigen van beide tot een eenheid zijn bij hem als het ware één en hetzelfde geworden, en doordringen elkaar op dezelfde wijze; zo moest hem wel het grootste vertrouwen geschonken worden, ja, zelfs zulk een mate van geloof, dat men zijn woorden als Gods woorden en uitspraken beschouwde. Hoewel dit zijns ondanks geschiedde, zo kon het hem in zijn werkzaamheden en op zijn standpunt niet anders dan welkom zijn. Want wat men in dit opzicht ook met zijn persoon op het oog mocht gehad hebben, dat heeft hij zelf eens vooral op de eer van God en op de bevordering van Diens Rijk overgebracht.

Hij heeft, weliswaar zijn persoonlijkheid, zo godsdienstig zedelijk en minzaam gezellig, tot mogelijk hogere werkzaamheid gevormd, doch haar tevens dienstbaar gemaakt tot een wegwijzer naar God en zich Deze geheel en al ten offer gegeven. Hoe sterk zijn persoon daardoor op de voorgrond treedt, en hij mensen door geloof, liefde en dank aan zich weet te verbinden, hij wees deze huldebetoning steeds van de hand en bracht ze over op God, door Wie hij anderen in geloof, liefde en hoop, even zo zalig wilde zien als hij zichzelf gevoelde. Merkt men ook al enige donkere schaduwbeelden betreffende enkele leden van Zijn gemeente, men mag dit alleen aan de menselijke onvolkomenheid toeschrijven; in vergelijking tot het veel licht dat van hem en anderen afstraalt, is deze schaduw nauwelijks merkbaar. Hij werkt niet alleen in hen, hij werkt ook over hen heen, zichtbaar in de grote zegen, zowel door zijn persoon als door zijn uitgesproken en gedrukte leerredenen.”

De reden moet dus volgens Dr. Kalm in de persoon en de gemeente van Kohlbrugge gezocht worden. Hij was juist de man voor Elberfeld, en Elberfeld de plaats voor hem. Zelf een uitverkoren getuige van Christus, was Zijn gemeente door verschillende godsdienstige invloeden een van God hem aangewezen arbeidsveld. Velen, her en derwaarts geslingerd, zou hij leren zich vast te klemmen aan het Woord van God, als de enige rots.

“Waar men in Duitsland bijna geen preek kon horen die niet met de twijfel begint, daar hoorde men hier het geloof prediken, dat zich met eigen kracht betuigt.”

Op zijn portret wijst Kohlbrugge met zijn vinger op de Heilige Schrift en wil daarmee zeggen: “Er staat geschreven.” Er staat geschreven en wat er geschreven staat, is Gods

Woord, is waarheid. Die overtuiging leefde in zijn ziel en werd in zijn woorden gevoeld.

Hebben wij er dus niets op tegen hem een man van God te noemen zo schromen wij ook niet hem voor een man naar Gods hart te houden. “Hij was een voor God verbroken man, werkelijk een arm zondaar”.

Dat, wat hij overal verlangde, bezat hij zelf: een verbroken hart en een verbrijzelde geest. In hem was iets gebrokens, iets arms, iets hulpeloos, een door Gods Majesteit wedergeboren geest. Dat scheen in de aanvang als zwakte en stoornis, maar dan zag men daarin de werking van de Geest in jarenlang lijden, steeds in nood en aanvechting, in veroordeling van en gericht over zichzelf.

God breekt Zijn volk in tweeën, zij zijn hinkende en zwak en maken geen sierlijke figuur, maar in deze nederigheid en armoede, in dit verwelken en vergaan leeft de kracht van de opstanding van Christus.

“Veel leraars en theologen maken op ons de indruk dat zij mannen zijn die hun tong vertrouwen”, daarvan was niets hij Kohlbrugge te bespeuren. Hij was steeds de ootmoedige, de hulpbehoevende man zich geheel afhankelijk gevoelende van Christus en van het Woord van het Evangelie.

Belijden wij toch, zo riep hij midden onder de feestvierende gemeente uit, dat wij doenwaardige mensen zijn, dan kunnen wij ons over de genade van de Heere verblijden.

Hoe geëerd en vereerd hij ook werd, hij was en gaf zich als mens.

Juist door de inwoning van de Geest in hem, kwam het hele menszijn te voorschijn.

Hij deed zich voor zoals hij was zonder geveinsdheid.

Zijn liefde en fantasie misleidden hem weleens, dan zag hij de dingen van de beste en schoonste zijde, als beloofden zij veel; of zijn smartgevoel drukte hem neer, dan scheen hem alles duister en zwaar toe.

In menige hoop en verwachting is hij teleurgesteld; op mensen heeft hij vertrouwd die Hem later alleen lieten.

Hij kende de mens en dikwijls de mensen in het geheel niet, die hij in het dagelijkse verkeer nu eens met te groot vertrouwen dan weer met de grootste omzichtigheid opnam.

Hij velde oordelen, soms door een plotseling gevoel geleid, maar welke hij dan ook weer spoedig herriep. Hij wilde nooit meer zijn dan een mens, een niets, opdat God alles zij, maar wij erkenden in zijn hele levensweg de leiding van God, die met almachtige hand zich dit werktuig voorbereidde, het bewaarde en sterkte en vele, vele zielen daardoor tot het leven verzameld heeft.

Bekend en onbekend is hij door de wereld gegaan, een verleider en ketter en toch waarachtig, door God Zelf bewaard, zodat slechts zij hem vonden, die hem vinden zouden, de anderen zouden spoedig hun vleugels in zijn nabijheid verbranden, hem geheel verwerpen, al was hij niets, met het woord: “hoe heet hij toch?” maar hij blijft een man van God vol wijsheid genade en Heilige Geest, en ik dank God dat Hij mijn schreden tot hem gewend en mijn aardse leven geheel aan zijn gemeenschap en liefde verbonden heeft.”

Met dit getuigenis van Dr. Zahn besluiten wij:

Hoe geheel anders toch dan velen spreekt en getuigt deze geleerde christen van Kohlbrugge.

Beschamend zijn deze woorden voor zo menig prediker van het Evangelie hier te lande, die, hoe hoog hij de vlag van gereformeerd-zijn ook in top moge hijsen, Kohlbrugge gering acht, verwerpt en verguist, enkel en alleen omdat hij bij geruchte

iets ten nadele van deze getuige van Christus gehoord heeft. Ook door mannen als Kohlbrugge, al maakt hij zich nu en dan eens schuldig aan ietwat fors overbuigen naar een enkele kant van de waarheid, worden de muren van het Godsgebouw opgetrokken. En dat worden zij niet, al wil men zich gelijk zo dikwijls gebeurt, met de schoonste naam ook sieren. Maar opgetrokken worden zij eerst dan, als men, gelijk Kohlbrugge het woord van Johannes de Doper verstaat en in toepassing weet te brengen, hierin onderwezen wordende in de school van onze Heiland en Verlosser, namelijk “Hij moet wassen en ik minder worden.” Dan werkt men niet vruchteloos dan deren verdenking en argwaan niet, en mocht men steeds bijna vergeten en op het onaanzienlijkste plekje van de grote wijngaard van God zijn beste levensdagen doorbrengen, het zal in de eeuwigheid blijken niet slechts wat waarachtig leven uit God was niet slechts wie werkelijk dienstknechten van Christus waren maar ook door wie en en waar het meest enkel en alleen voor de eer van God en de verheerlijking van Diens Naam geboden geleden en gestreden is.

BIJVOEGSEL I

Hermann Friedrich Kohlbrugge was de 15^e augustus 1803 te Amsterdam geboren. Hij kwam zo zwak ter wereld, dat zijn ouders voor zijn behoud vreesden.

Zijn vader, uit de nabijheid van Osnabrück op jeugdige leeftijd naar Holland vertrokken om zich daar aan de handel te wijden, was een ernstig en nauwgezet man, zeer fijn gevoelend, met veel talenten toegerust, en ondernemend van geest. Zijn moeder was van een Noord-Hollandse familie.

Op vierjarige leeftijd nam zijn grootmoeder, een stille, Godvruchtige vrouw, Hem ook naar Edam, om zich enige tijd met de zorg voor zijn opvoeding te belasten. Hier ontving zijn Geest dat voedsel hetwelk zijn leven een besliste richting gaf. In haar woonkamer stond een grote haardstee, met bontbeschilderde tegels, waarop de voornaamste Bijbelse geschiedenissen stonden afgebeeld, en urenlang kon de knaap in zijn stoeltje naar deze taferelen zitten kijken, welke de grootmoeder hem dan verklaarde. Met zijn groot fantastisch- en waarnemingsvermogen nam hij dat, wat hij zag en hoorde, in zich op en gaf het nieuwe vormen, maar ook zijn verstand ontwikkelde zich vroegtijdig.

Sedert hij lezen kon las hij bij voorkeur de Bijbel, vooral de boeken van Mozes, ook Robinson Crusoë.

Rampspoed en lijden troffen hem al vroeg, maar ook ervaringen van de goedheid en hulp van God vielen hem in zijn jeugd ten deel. Zijn sterk ontwikkeld innerlijk leven werkte steeds nadelig op de gezondheid. Bijna twee jaren lang werd hij met blind worden bedreigd; dikwijls moest hij dagen, zelfs weken lang in een donkere kamer doorbrengen en in de huiselijke kring nogal iets onaangenaams ondervinden. De regelmatig terugkerende bezoeken bij zijn grootmoeder waren en bleven zijn lieflijke herinneringen maar God, Die de verlatenen troost, ontfermde zich wonderbaar over hem. Terwijl zijn lichamelijke ogen gesloten waren, opende God hem te meer de ogen van de ziel.

Daarbij was hij, gelijk de Hersteld-Luthersen zijn, hoewel nog een knaap, een warme Oranjeman. Onuitwisbaar was op hem de indruk van de omwenteling, welke in november 1813 plaats vond, waardoor het verjaagde huis van Oranje teruggebracht, en op de troon van de Nederlanden verheven werd. Waren de eerste indrukken van zijn grootmoeder beslissend voor zijn innerlijk leven, deze omwenteling werd van grote betekenis voor zijn streven en begeren. Hij besloot vroegtijdig zijn vaderland door woord en daad te helpen, en is levenslang een warm vriend van dat vaderland gebleven.

De preek over Rom. 7: 14 (zie hoofdstuk 10).

“Deze preek was in het Hollands vertaald en maakte veel sensatie. Dat wij der wet gedood zijn, dat de wet voor de gelovige gelijk een gestorven man is te achten, men wilde het niet verstaan, en Kohlbrugge werd hierover heftig bestreden. Bijna dagelijks was hij hierover in een warme strijd met vroegere vrienden en bekenden.

Zijne tijdgenoten waren vergeten, welke gevolgen de rechtvaardiging uit het geloof voor de christelijke wandel heeft. De besten stonden met beide voeten in het Reveil, dat geen reine vrucht van de Bijbelse hervormde leer was, maar een nieuw gewas tierend op de omgevallen boom van deze leer.

De eenvoudigen in de gemeente, die om de waarheid nog iets gaven, hielden zich daarentegen aan zekere oude schrijvers, vooral aan Brakel, en verklaarden deze

overeenkomstig de Heilige Schrift en de Catechismus.

Theologen, die zich zulke gewichtige vragen stelden, waren er niet.

Da Costa, een leek, was het, die in een privaat schrijven op de Preek over Rom. 7: 14, van Elberfeld hem gezonden, een antwoord liet volgen, waarin onder zeer vriendschappelijke vorm, bedenkingen geopperd werden.

Kohlbrugge antwoordde hem breedvoerig, maar niet verbitterd, maar als iemand, die om het heil van zijn vriend bezorgd is.

Da Costa hield, tegen Kohlbrugge's verlangen, de brief voor zich, en de beschuldigingen, in plaats van wederlegd te worden, kregen grotere uitgebreidheid.

Anderen opnieuw vreesden, dat, Kohlbrugge's preek de dwaling van velen zou bestendigen, naar welke de gelovigen doorgaans lijdelijk zijn en blijven zullen (het lijdelijke Christendom).

Ook Laatsman trok zich schroomvallig terug. Was diens pastorie te Rheden voor Kohlbrugge tot nu toe toegankelijk geweest, voortaan was zij voor hem gestoten. Zelfs een Laatsman dus kwam de uitlegging van die tekst te gewaagd voor.

Zo de toenmalige hoofden van de scheiding, die, terwijl Kohlbrugge te Elberfeld vertoefde, de reserve hadden verlaten, en het volk tot scheiding opriepen. Deze jonge personen beschuldigden Kohlbrugge openlijk van Antinomisme³, en bekommerden zich weinig om de onderwijzing en wederlegging van de zijde van de belasterde Kohlbrugge. Men raadpleegde hem niet, of, als men het deed, zo verwierp men toch zijn raad als die van een onbevoegde.

Zo werd dan deze preek tot een teken, dat weersproken werd. Ook zij verlieten hem, die zich tot hiertoe nog zijn broeders noemden, en hij werd vooral een ongeschikt vermaner, voor sommigen slechts, na hete strijd, een wegwijzer ten leven."

(Levensschets van Kohlbrugge door B.)

---

³ In 1833 verscheen van mij een leerrede over Rom. 7: 14. Zij, die spoedig daarop de afscheiding invoerden, verwierpen die leerrede en beschuldigden mij van Antinomisme of wetbestrijding. Dat noemde ik en dat noem ik nog onschuldig bloed vergieten, iemand te beschuldigen van die ketterij van alle ketterijen, waarvan mijn ziel een afschuw heeft. Zij verwierpen in mijn persoon het getuigenis, waarin de redding van kerk en land lag. Tegen al mijn waarschuwen in, werd de afscheiding begonnen en doorgezet. Honderden, die zich afscheidden, vroegen eerst bij mij aan, ik zou in de naam van de Heere zeggen, wat hier de rechte weg was, hetwelk zij dan aanhoorden; weer en weer komende, zeiden zij eindelijk, zij hadden er geen licht in, en scheidten zich intussen spoedig daarop af. Zij, die de kerk waren, gingen kerkjes stichten, lieten zich door deels onbekeerde jongens drijven om naar vlees te kunnen wandelen en verwierpen in mij de van God gezonden en door veel lijdten toebereide getuige, die weer met de leer kwam, welke God op het hoogst verhoogt en de mens op het diepst verootmoedigt. Die ik lief had, keerden mij de rug toe en de vijanden hadden hun wil. (Brief van K. aan zijn vriend L. 20 januari 1863).

BIJVOEGSEL II

De meer vrijzinnige richting, die vooral op de Duitse hogescholen onder de godgeleerden de heersende werd, oefende, in overeenstemming met de denkwijze van de 18^e eeuw, niet geringe invloed uit onder het Lutherse predikaantal.

Vooraf de jongeren hielden tot het Rationalisme over en waren niet vrij te pleiten van zekere, in die tijd niet ongewone, handigheid om liberale begrippen onder orthodoxe bewoordingen binnen te smokkelen. Dit wekte wantrouwen en misnoegen bij die gemeenteleden, welke aan hun kerkgeloof gehecht waren.

Enigen van hen leverden in 1786 een acte van beschuldiging in, waarin ze sommige leraars onder andere verweten “dat zij zich bijna hees schreeuwden om de *deugd* aan te bevelen, terwijl zij haar zuivere bronwel: *het geloof*, toestopten,” enz.

De predikanten antwoordden: dat zij in dit stuk “niets anders vonden dan de zichtbaarste bewijzen van onkunde en kwaadwilligheid.”

Dat een twist, op die wijze begonnen, niet zeer vatbaar was om in der minne te worden bijgelegd, laat zich denken. Het eindigde dan ook daarmee dat, toen in 1791 het consistorie weigerde, in plaats van een overleden orthodoxe predikant, één van diezelfde richting te beroepen, een groot deel van de gemeente, benevens één van de predikanten, Ds. Hamelau zich afscheidde en een “Hersteld Lutherse Gemeente” oprichtte.

De stedelijke regering was toen blijkbaar anders gezind dan in 1685; want zij gaf onmiddellijk het gevraagde verlof tot godsdienstoefening aan de zich afscheidenden, verleende hun het gebruik van de Gasthuiskerk op de Oude Turfmarkt en van de nieuwe Walen kerk (toen op de hoek van het Molenpad) en verkocht hun het Dolhuis op de Kloveniersburgwal met enige aangrenzende percelen, om daar hun eigen kerk te bouwen.

Staatkundige redenen waren aan die welwillendheid van het stadsbestuur niet vreemd, daar men toen in het tijdperk van de Orangistische reactie tussen 1787 en 1795 verkeerde en de meeste Hersteld-Luthers als warme Oranjeklanten bekend stonden terwijl veel leden van het Lutherse Consistorie zich ijverige “Patriotten” hadden getoond.

De “Herstelden” brachten met verwonderenswaardige offervaardigheid in korte tijd grote kapitalen bijeen, om uit de rente een drietal (later een viertal) predikanten te onderhouden en besteedden bovendien circa f 120.000 aan hun kerk, die 20 augustus 1793 werd ingewijd.

Hoewel het onderling gehaspel, dat aan nieuw opgerichte gemeenten eigen schijnt, in de eerste jaren niet ontbrak, bleef het genootschap in stand, verbond zich met de Lutherse gemeenten van enige andere steden tot een Hersteld-Luthers Kerkgenootschap en mag zich tot op dit ogenblik in gewenste bloei verheugen.

Pogingen tot Hereniging zijn wel in het werk gesteld: maar terecht heeft men geoordeeld, dat, wanneer in hetzelfde kerkgenootschap de één ernstig en met nadruk, dat als hoofdzaak voordraagt en verdedigt, wat een ander ontkent of met onverschilligheid, ja, zelfs met minachting, behandelt, slechts “de kiem van nieuwe verdeeldheden en nieuwe scheuring” wordt gelegd.

Maar wel heeft de tijd de verbittering van het einde van de vorige eeuw doen plaats maken voor wederzijdse achting en waardering, en nu de verschillende richtingen, die historisch door elk van de beide kerkgenootschappen worden vertegenwoordigd (en die waarlijk in onze tijd nog niet uitgestorven zijn), door geen onwillig gedragen boei aan tegenovergestelde richting geketend, zich vrij kunnen ontwikkelen, kan men

veilig, wat wenselijkheid, noodzakelijkheid en mogelijkheid betreft, een Hereniging van de beide Lutherse gemeenten op dezelfde lijn stellen, als die van Nederland en België.

Groot voordeel hebben daarentegen de beide genootschappen getrokken uit de in de laatste jaren tot stand gekomen organisatie, waardoor hun predikanten in Kerken zonder veel formaliteiten kunnen overgaan tot, en zich aansluiten bij die gemeente, met welke zij in godsdienstige mening overeenstemmen.

Tengevolge van de over en wederberoepbaarheid heeft de Amsterdamsche H.L. Gemeente niet minder dan 3 van haar 4 tegenwoordige predikanten gerecruteerd uit leraars van buiten-gemeenten, die door geboorte tot het andere Lutherse kerkgenootschap behoorden, maar de gevoelens van de “Herstelden” waren toegedaan. En omgekeerd zijn de kansels van Den Haag en Arnhem, van Leiden en Delft, van Leeuwarden en Deventer met jongelieden uit de Amsterdamse H.L. gemeente bezet, omdat men in die gemeenten, hoewel tot het kerkverband van de “Evang. Lutherse” behorende, rechtzinnige predikanten verlangde. (Zie Gids, januari 1884).